

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1934

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>György Lajos</i> : Tárgytörténet és irodalomtörténet	225
<i>Waldapfel József</i> : Heltai Gáspár forrásai. (I. Közlemény.)	233
I. Heltai pályája és a fabulák	233
II. A Száz fabula forrásai	238
<i>Romhányi Gyula</i> : Dóczy Lajos drámái. (II. közlemény)	250

ADATTÁR.

Egykorú iratok Széchenyi elmeállapotáról és haláláról. (III., bef. közlemény.)	
Közli: <i>Viszota Gyula</i>	261
Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. (III. közlemény.) Közli: <i>Perényi József</i>	266
Sághy Ferenc levelei Kisfaludy Sándorhoz. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	279
Kisfaludy Sándor Draguignanban. <i>Ember Gyula</i>	282
Adatok Bárány Boldizsár életéhez. <i>Zsoldos Jenő</i>	289
Bessenyei György «Beszéd az országnak tárgyárul» c. kéziratosa munkája.	
Közli: <i>Belohorszký Ferenc</i>	291
Baróti Szabó Dávid heroidái. <i>Waldapfel Imre</i>	298
Fáy András levele Heckenast Gusztávhoz. Közli: <i>Benedek András</i> ..	304
Madách Imre nagyatyjáról. Közli: <i>Sarlay Soma</i>	305
Magyar írók levelei gróf Széchenyi Ferenchez. (II. közlemény.) Közli: <i>Valjavec Frigyes</i>	307

KÖNYVISMERTETÉS.

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. <i>Gálos Rezső</i>	313
Arany János emlékkönyv. II. k. <i>Mitrovics Gyula</i>	317
Váth János: Magyar katolikus szépirodalom. <i>Solt Andor</i>	318
Hegedüs Izidor: Binder Jenő. <i>Szabó Dávid</i>	319
Schreiber Erzsébet: Zola és a magyar irodalom. <i>U. az.</i>	319
Dormuth Árpád: A Vörösmarty-család multja. <i>Császár Elemér</i>	320

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1933-ik év magyar irodalomtörténeti munkássága. (III. közlemény.)	
II. Egyes írók. H—M. <i>Kozocsa Sándor</i>	321

A szerkesztésért és kiadásért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I. PAULER-U. 4.).

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára	
Leit. napló: <u>VI. 6</u>	Lsz.: <u>50</u>
_____ csoport:	_____ szám.

TÁRGYTÖRTÉNET ÉS IRODALOMTÖRTÉNET.

Amióta az irodalomtudomány mindjobban a szellemtörténet, a stílus- és formavizsgálat irányába terelődik, az egykor korlátlanul érvényesülő tárgytörténet — bár tudományos értéke még most is rendületlenül áll — szem melláthatólag háttérbe szorul. Tagadhatatlan, hogy az aprólékos tárgyi vizsgálat az irodalomtörténetnek már nem az a kedvelt módszere, amely az érdeklődést lekötöni és a nagy összefüggéseket kereső igényeket kielégíteni tudná. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a tárgytörténeti módszert olyan elavult eljárásnak tekintsük, amellyel a maradiság látszatának elkerülése érdekében is végkép le kell számolnunk, hanem inkább azt kell megfontolnunk, hogy mennyiben változott meg a tárgytörténet és az irodalomtörténet viszonya, s új szempontokkal valamiképpen nem lehetne-e a tárgytörténetet megint időszerűvé tenni és a szellemtörténeti irány uralma idején is eredményes új munkára fogni. A kérdés lényege, ahol az ellentéteknek el kell simulniuk, az, hogy az analitikus jellegű tárgytörténet összhangba hozható-e a mai szintetikus irányú irodalomtörténettel, s miképpen vihető keresztül, hogy az egyensúly ismét helyreálljon közöttük.

A tárgytörténetnek és a motívumtörténetnek az irodalomtörténethez kapcsolódó viszonyában tekintetbe kell vennünk, hogy minden irodalmi mű és bármiféle művészi termék az eszmének, a tárgynak és a formának egymással összefüggő hármas eredőjéből tevődik össze. E három fogalom már Goethe esztétikájának alapvető kérdése volt, s az irodalmi esztétika és az irodalmi kritika azóta is különös figyelemben részesíti a köztük levő összhang vizsgálatát. Ennélfogva az irodalomtörténetnek is, ha csak nem akar száraz kronológia lenni vagy a pszichológiai érdeklődés kielégítésére szolgáló terület, e három fogalomnak megfelelő hármas feladatot kell betöltenie. E három feladat így jelölhető meg: 1. irodalmi eszmetörténet, 2. irodalmi forma- és stílustörténet, 3. irodalmi tárgy- és motívumtörténet.¹

Az első két feladat-terület — mégpedig az eszmetörténet szellemtörténeti irányban, a forma- és a stílustörténet külső és belső szempontokhoz igazodva — az utóbbi két évtizedben az irodalomtörténeti köztudatnak általános tudományos elismeré-

¹ Merker—Stammler: *Reallexikon*, III. 307. l.

sét és megbecsülését vívta ki. Annál kevésbbé lehet ezt elmondani a tárgy- és motivumtörténetről. Ez még ma is abban a nehéz helyzetben vergődik, hogy szinte kedvesesztetten küzd a lenézéssel, a munkáját körülvevő balítéletekkel. Napjaink irodalomtörténeti vizsgálódásaiban ugyanis a szellemtörténeti vagy a stílustörténeti szempontok az uralkodók, mivel ezek nagy átfogó erővel rendelkeznek s így elsősorban alkalmasak a lényeg megközelítésére. Ezzel szemben a motivumnak és a tárgynak, mint a művészi lényegét megelőző s rajta kívül álló elemnek, egészen háttérbe szorított, valósággal hamupipőke sorsa van. Tiszta esztétikai és pszichológiai szemléletről van is valami alapja ennek a kevésre becslésnek és másodrangúságnak, mivel az irodalomtörténet fejlődéséből csakugyan az a tanulság vonható le, hogy a pusztá tárgyvizsgálat, motivumkeresés és forráskutatás mindig útjában állott a tudományunk elmélyülésének. Azonban történeti szempontból, mégpedig kivált a szellemtörténet álláspontjáról, teljesen érthetetlen és megokolatlan ez a mellőzés és háttérbeszorítás, mert hiszen a tárgy és a motivum teljesen egyenértékű az eszme és a forma kategóriáival. A tárgytörténet tehát époly joggal tarthat számot elismerésre, megbecsülésre és művelésre, mint az eszme és a formavizsgálat, sőt szoros kapcsolatuknál fogva az utóbbiak nélküle nem is boldogulhatnak. Épen ezért ki kell egyenlítődniük az aseptalan ellentéteknek, s talán már is ott tartunk, hogy a tárgytörténet ismét a régi jelentősége felé közeledik s a szellem- és formatörténettel egyenrangú tudományos elismerés és megbecsülés irányában halad.

Ezt nemcsak a lényegéből következtethetjük, hanem a multjából és a fejlődési irányából is. A tárgytörténet és a vele összefüggő motivumtörténet körülbelül egyévszázados multa tekint vissza. Az első tárgytörténeti kutatások a népies szellem területén mozogtak s a mese, monda, legenda, népdal és mitológia nagy összefüggéseinek megállapításában végeztek igen figyelemreméltó munkát — az irodalomtörténet keretébe a tárgytörténet csak később illeszkedett be. A tárgytörténeti kutatás előtérbenyomulása, fellendülése és jelentőségre jutása egybeesik a pozitivista történetírás korával, a racionalista gondolkozás idejével. Csakugyan a mult század utolsó negyedében a tárgytörténet a népies szellem termékeinek összefüggéseit megvilágító segédtudományi jellegéből kiemelkedve, az irodalomtörténet vezető és virágzó módszerei között helyezkedett el. Utalhatunk ebből az időből Louis Betznek 1899-ben megjelent s 1904-ben Baldenspergertől átdolgozott *Littérature comparée*-jára. Ez a mű a mi szempontunkból azért nevezetes, mert beható tárgytörténeti kutatás alapján igen gazdag motivum- és tárgyi anyagot csoportosított egybe. Megemlíthetjük továbbá a Max Koch boroszlói iskoláját, amely a 90-es években

igen nagy hatással működött, s különösen kiemelhetjük ennek az időszaknak két irányadó folyóiratát, az 1892-ben alapított Jahresberichtet és az 1894-ben megindult Euphoriont. Ezek a világháború kezdetéig csaknem teljesen a tárgytörténeti kutatás szolgálatában állottak. Erre az időre esik továbbá a tárgytörténet két kiemelkedő hatalmas egyéniségének, Reinhold Köhlernek és Johannes Boltenak, fölmérhetetlen értékű és szinte áttekinthetetlen terjedelmű munkássága. Amit ők végeztek, az a tárgytörténet teljesítő képességére is jellemző. Az egész világirodalmat felölelő bámulatos olvasottságukkal a népies irodalom és a népismeret szomszédos területein a motívumoknak és tárgyaknak csodálatosan megegyező előfordulásait fedezték föl az időben és térben egymástól legtávolabb eső népeknél. Ezzel szemben az az eredmény, amelyet a tárgytörténet az irodalom művészi területein ért el, szinte jelentéktelennek mondható, bár így is tekintélyesebb és határozottan nagyobb értékű, mint a XX. század eszme- és stílustörténetének napjainkig összegezhető munkássága.

Ugyanezek a jelenségek a fentiekkel párhuzamosan a magyar irodalomtörténetírásban is megállapíthatók. Nálunk a tárgyi kutató munka két kiemelkedő névhez és két nagymúltú folyóirathoz fűződik: a Heinrich Gusztávéhoz és a Katona Lajoséhoz, az Egyetemes Philologiai Közlönyhöz és az Irodalomtörténeti Közleményekhez. Az előbbi a 70-es évek végétől, az utóbbi a 90-es évek elejétől a világháború kezdetéig a tárgytörténeti munka gazdag sorozatát halmazta föl. A magyar tárgytörténet értékére jellemző, hogy virágkora a magyar irodalomtörténetírás legszorgalmasabb és legeredményesebb időszakával esik egybe. Neki köszönhetjük a kódexirodalmunk tudományos feldolgozását, a régi emlékeink értékeinek és kapcsolatainak megállapítását, és általában mindazokat a tárgyi eredményeket, amelyek a magasabb szempontú összefoglalásoknak alapot teremtettek és tért nyitottak.

Bár nagy és megfeszített munkát teljesített a tárgytörténet, mégis egyszerre elerőtlenedett és összeesett. Két dologra vezethető ez vissza. Egyik oka az volt, hogy a magasabb célokat szem elől tévesztve, évtizedeken át az analízishez tapadt, s e közben az aprólékos részletek elzárták tekintetét a nagy és belső összefüggések meglátása elől. Kimerült a külsőleges felsorolásokban, a szorgalmas cédulázásban és olvasmányainak lelketlen számbavételében. Másrészt megnehezítette helyzetét és zavarossá tette módszerét az a körülmény, hogy virágkora egybeesett az épen akkor feltűnő összehasonlító irodalomtörténet befolyásával. Ez a módszer a vele rokon tudományágat szinte megoldhatatlan feladatok elé állította. Az az időszak ez, amikor a figyelem egyrészt az irodalmak összefüggéseire, az irodalmi áramlatok keresztező útjaira, a

stilusok és ízlésváltozatok hatásainak vizsgálataira irányult, másrészt az után kutatott, hogy bizonyos tárgyak és motívumok miképen nőnek túl a nemzeti határokon s hogyan vándorolják be az egész világirodalmat. A tárgy történetben az összehasonlító irodalomtörténet szempontjainak fölülkerekedését eléggé jellemzően mutatja az, hogy a Max Koch két irányadó folyóirata — az 1887-ben megindult Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte és az 1901—1909 közt megjelent Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte, amelyeknek hatása a mi irodalomtörténetírásunkra is kiterjedt — egyszersmind a részletekre szorító tárgy történeti kutatások lerakódó helyévé szélesedett ki. Ilyen külső befolyások idézték elő, hogy a tárgy történet átlépte a megengedett tárgyi kereteit, kisiklott tulajdonképeni feladatainak köréből s ezzel olyan határtalan anyagot zúdított magára, amely megbontotta módszerének egységét s megingatta vizsgálódásainak eredményességét. Egészen érthető jelenség tehát, hogy ezek a tárgy történeti mederbe sodródott összehasonlító irodalomtörténeti folyóiratok épen abban az időben szűntek meg, amikor az Unger és Gundolf új szellem- és stílustörténeti iránya 1911-ben általános feltűnést keltett s mintegy felszabadulást hirdetett a tárgy történet lélektelen bilincsei alól. Közben azonban épen maga a szellem történet volt kénytelen megállapítani, hogy a tárgy történetnek a nagy szellemi összefüggéseket megvilágító pozitív eredményei mellőzhetetlenek a szintetikus irodalomtörténeti szemlélet számára, s így egészen magától értetődő, hogy két évtizedes visszavonultsága után napjaink kutatásai megint az érdeklődés középpontjába kezdik terelni a tárgy történet problémakörét. Nem véletlen dolog tehát, hogy Paul Merker boroszlói egyetemi tanár a szellem- és stílustörténeti irányú *Reallexikon*ának befejezése után, annak kiegészítésére és teljessé tételére — maga mondja így — 1929-ben egy új vállalatot indított *Stoff- und Motivgeschichte* címe alatt,¹ új szempontokkal és a mult tapasztalataiból levont új célkitűzésekkel.

Ezek a tapasztalatok a tárgy történeti módszer teljes átdolgozására és határainak pontos kijelölésére készítetnek. Mivel tisztán látjuk a mult hibáit, arra kell törekednünk, hogy a tárgy történetet egyrészt élesen elkülönítsük a motívum történettől, másrészt gondosan függetlenítsük az összehasonlító irodalomtörténettől, mert valaha ők juttatták kátyúba a tárgyi kutatás tévútra került irányát. Alapvető szempontnak kell tekintenünk, hogy amint a tárgy és a motívum nem ugyanegy, akként a tárgy történet és a motívum történet is lénye-

¹ Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur. Herausg. von Paul Merker u. Gerhard Lüdtke. Verlag Walter de Gruyter, Berlin. Megjelent eddig 12 füzet.

gesen különbözik egymástól. E két fogalom elválasztására már sok kísérlet történt, de az irodalomtörténeti használat részére talán az a leghelyesebb megkülönböztetés¹, hogy annak az egységnek, amely a motivumot és a tárgyat magában foglalja, a motivum az általános eszmei részét jelenti, míg a tárgy a különleges megjelenési formáját, alkalmazását és a kifejezés módját képviseli. E szerint a tárgy a konkrét tartalmi mozzanatok összege, a motivum az absztrakt eszmei vonás. Kettőjük közül a tárgy a tartalmilag gazdagabb, a motivum az eszmeileg szélesebb területi rész, s ez utóbbival szemben a tárgy voltaképpen alárendelt viszonyban van. Ha így a tárgyat a motivumtól függő egyszerű kifejezéssé szűkítjük, akkor ezzel a motivum terjedelmét összevonjuk, viszont a tárgy terjedelmét kiszélesítjük. Ilyen szempontból a világirodalom motivumainak száma jelentősen korlátozódik, s habár a rendszerbefoglalásukig még nem jutottunk el, hozzávetőleges becsléssel számukat száznál többre aligha tarthatjuk. E motivummennyiség tárgyi elágazódása azonban áttekinthetetlen, szinte végtelen, mert minden egyes motivum különböző időkben és különféle helyeken megszámlálhatatlan tárgyi kifejezést vont maga után². Tehát egészen más utat jelent a tárgyi kutatás és egészen mást a motivumvizsgálat. Ezért nagyon kell vigyáznunk, hogy irányt ne tévesszünk s össze ne zavarjuk a különböző természetű feladatokat és az eltérő jellegű célokat. Egyáltalában nem ugyanaz, vajon a Griseldis-monda útját követjük-e vagy pedig a türelmes asszony megjelenési formáit vizsgáljuk az irodalomban, vajon a Don Juan-költészet köti-e le a figyelmünket vagy pedig a meglakolt kéjenc irodalmi típusának előfordulásait keressük-e. Ha a tárgy mögött fekvő motivumra irányítjuk tekintetünket, akkor már nem is irodalomtörténetet írunk, hanem az emberiség érzelmi- és gondolatvilágával foglalkozunk, s hogy ezt teljesen kimerítsük, kezdenünk kell valahol a régi indusoknál s talán még akkor sem jutunk a végére, ha vizsgálatainkat az oceánvilág szigetlakóinál fejezzük be. Kinek van ereje olyan egyetemes áttekintésre, hogy egy ilyen vizsgálat keretébe az összes tárgyi megnyilvánulásokat belevonja? Próbálja csak meg valaki összeszedni és megvizsgálni a világirodalom mindazon műveit, amelyeknek tárgya a házasságtörés. Az anyag határtalansága minden ilyen kísérletet tökéletlenné tesz, s ez csökkenti a belőle levonható ítélet általános érvényűségét is.³

¹ E. Sauer, Euphorion 1925. és 1928. Merker—Stammler: *Reallexikon*, II. 412—415. l.

² Vö. pl. «Nem a ruha teszi az embert» motívum tárgyi elágazódását, IK. 1932. 24—31. l.

³ E. Sauer: *Bemerkungen zum Versuch einer Stoffgeschichte*. Euphorion, 1925. 1—9. l.

Amint a motivumtörténettől, úgy az összehasonlító irodalomtörténettől is el kell választanunk a tárgy történetet. Teljesen fölösleges a tárgy összes külföldi földolgozásait tárgyalásunk körébe vonni, mert hiszen ez a kiszélesítés nem a tárgy történet feladata, hanem az összehasonlító irodalomtörténet rendeltetése. Be kell érünk tehát azzal, hogy csak azokat az idegen kapcsolatokat részesítjük figyelemben, amelyek az illető nemzeti tárgyjal közvetlen, genetikus, tehát történeti vagy lélektani összefüggésben állanak, esetleg a tárgy alakulására befolyással voltak. Ha ismerjük a tárgy külföldi feldolgozásait, az mindenesetre világot vet a népesség különbözőségeire, de aligha járul hozzá a tárgy átförmálódásának megmagyarázásához. Ahhoz ismerni kellene az átvevő személyiségét s az átvétel körülményeit is. Ezeket az ismereteket sok esetben megközelíthetjük, kérdés azonban, hogy nyere vele a tárgy fejlődéstörténete, s vajon a külföldi elemek nagymértékű felhalmozása nem zavarja-e össze a tárgyalási egységet. Épen ezért a tárgy történetet elsősorban a nemzeti irodalom keretei közé kell szorítani, mégpedig úgy, hogy a tárgy életét az illető irodalom területén végigkísérjük, feldolgozásait és formálódásait pontosan megállapítjuk, s csak a végén összehasonlítás céljából vonjuk be a tárgynak az egyes népeknél megrajzolható fejlődési képét olyan mértékben, amennyire a tárgy megvilágításának érdeke megkívánja.

A módszeres tárgy történeti feldolgozások hiányának legfőbb okát épen abban kell látnunk, hogy a tárgy történet, a motivumvizsgálat és az összehasonlító irodalomtörténet szempontjai összekeveredtek, s a kutató a feladatok rengeteg tömegében valósággal elvesztette tájékozódását és szempontjainak egységét. Területe, mely Louis Betznél már határtalannak látszott, azóta még jobban kiszélesedett, de sem Posnett, sem Baldensperger nem jutott tovább, mint ahol volt a 90-es évek elején Max Koch boroszlói iskolája. Épen ez készítette napjaink irodalomtörténeti felfogását arra, hogy szűkebb határok közé vonja a tárgy történeti vizsgálat kiterjedését, s ma már kezd megerősödni az a nézet, hogyha teljesen elválasztjuk a más irányú motivumtörténettől s elkülönítjük a más jellegű összehasonlító irodalomtörténettől, nem lesz lehetetlen, hogy a tárgy történet eredményesen haladhasson a maga sajátos céljainak megvalósítása felé.

Ez a cél önként adódik abból, hogy a tárgy történeti vizsgálatnak semmi mással nincs dolga, csak magával a tárggyal. Ebből következik, hogy a feldolgozásra kerülő anyagnak lehetőség szerint hiánytalannak kell lennie. Ezért minden tárgy történeti vizsgálatot föltétlenül megbízható bibliografiai összeállításnak kell megelőznie. Ez a bibliografia a tárgy életét ne csak történeti időrendben tüntesse föl, hanem műfajok szerint

is csoportosítsa, s ne csak a szokásos adatokat nyújtsa, hanem a néhezen hozzáférhető műveknél még a lelőhelyet is adja meg — ennek az a célja, hogy a későbbi kutatás munkáját a fölösleges utánjárás nehézségeitől megkímélje. Azután meg kell fontolni a tárgyalás szempontjait. Itt irányadó lehet az, hogy nem kell föltétlenül az időrend mentén haladni, sem pedig ahhoz a balítélethez ragaszkodni, hogy valamely tárgy épen a legújabb feldolgozásban éri el fejlődésének csúcspontját. Ellenkezőleg épen az a tapasztalat, hogy a modern felfogás a tárgy sok jellegzetes vonását kiírta. Mivel a tárgytörténeti feldolgozásban ugyanazon tárgy különféle megjelenéseiről van szó, nem kell a tartalmat vagy azt az elemet, amely a különféle tárgyi megnyilvánulásokat egybetartja, folyton ismételni, hanem meg kell keresni az alaptípust s a részletezésben be kell érni az eltérések kiemelésével. A feldolgozónak észre kell vennie, hogy a tárgy eszméjében hol mutatkozik nagyobb eltolódás, s ez természetesen behatóbb megvilágítást követel. Ezekre az eltérésekre és különbségekre kell főképen kiterjeszkedni s minden egyes esetben törekedni kell annak megállapítására, hogy ezek mennyiben származnak irodalmi hatásból, mennyiben egy-egy népies motívum befolyásából, vagy milyen más külső-belső mélyebb okok működtek közre a tárggyal szemben egy-egy korszak ítéletének megváltoztatására. Semmi esetre sem szabad figyelmen kívül hagyni az irodalom alacsonyabb rétegeiben meghúzódó földolgozásokat, amelyeket csekélyebb értékük miatt hajlandók vagyunk észre sem venni, pedig ezek ízléstörténeti szempontból is sokszor jellemzőbbek, mint az irodalom főlíráján mozgó nagy nevek alkotásai. Az így nyert összképben végül összefoglalásul meg kell állapítani a különböző feldolgozási típusokat, a forma befolyását a tárgy alakulására, különleges helyét az egyes korszakokban, a vonatkozásokat a hasonló irodalmi művekhez s az összefüggéseket a korszak nagy eseményeivel. Óvakodnunk kell azonban attól, hogy ezt a kis képet irodalomtörténeté szélesítsük ki s ezzel a tárgyalás egységes kereteit megbontsuk és szét-feszítsük. A tárgytörténeti kutatás a feladatát lényegileg teljesítette, ha a tárgy teljes ismerete alapján alakulását szemlélteti, s annál hasznavehetőbb munkának tekinthető, minél rövidebben és kifejezőbben tudja a tárgy fejlődését bemutatni.¹

A tárgytörténet területe rendkívül széles és átfogó. Mindazok a munkálatok, amelyek monda- és legenda-tárgyakkal, továbbá a történeti tárgyaknak az irodalomban szemléltető változásaival foglalkoznak, s azok a kutatások, amelyek a szellemi áramlatok alakulásait és egyes rétegek különböző iro-

¹ E. Sauer: *Die Verwertung stoffgeschichtlicher Methoden in der Literaturforschung*. Euphorion, 1928. 222—229. 1.

dalmi felfogását mutatják be, a tárgytörténet alapvető kérdéseit fejtegetik. Ezek azonban nem merítik ki a számbajöhető összes kérdéseket. A mult nagyon is hozzászoktatta a tárgytörténetet ahhoz, hogy csupán a közkeletű mese-, monda-, legenda- s esetleg a történeti tárgyak nyomozását tekintse feldolgozásra érdemes feladatoknak. Ünösúntalan ezek körül forgott s nem vette észre, hogy ezeken kívül is vannak még a szellemi élet folytonos változásait mutató olyan tárgyak, amelyekben nagyon érdekesen és jellemzően tükröződik a korszakok lelke. A mai szemlélet már sokkal tágabbnak látja a tárgy terjedelmét és vonzónak találja szemügyre venni mindazoknak a kérdéseknek az irodalmi művekben nyilatkozó alakulását, amelyek a művészettel, a vallással, a természettel, az állam, a társadalom és az emberi élet vonatkozásaival állanak tárgyi összefüggésben (pl. a zene és a festőművészet tárgyi kapcsolata a költészettel, a materialista világnézet az irodalomban, az erdő költészete, a falu vagy a kisváros a regényirodalomban, a szociális világnézet, a társadalmi rétegek elhelyezkedésének kérdése az irodalomban, a nemzedék-kérdés, stb.).¹ E felfogás mentén egy sereg olyan érdekes probléma nyomul a tárgytörténet területére, amelyek a nagyon is megszokott régi utakról egészen új érdeklődési területek felé irányítják a kutatásnak az eddigi szűk határok közé szorult figyelmét. A tárgytörténet így a szellemi áramlatok történetévé szélesedik ki, azonban nem bizonyos személyekre vagy körökre támaszkodva, hanem mindazt felölelve, ami a különböző századokban a lelki tevékenység szempontjából tekintetbe jön. A részletkutatások összefoglalásából származó ez az ismeret a korszellemnek mindig helyes és igaz képét adja, s megvan az az előnye, hogy ez a kép nem az egyéni vélemény színeiben pompázik, hanem vitathatatlan tárgyi anyagra támaszkodik. A tárgytörténeti szemlélet előnye ugyanis valamennyi más irodalomtörténeti vizsgálati módszerrel szemben eredményeinek biztossága. Épen azért, mert a tárgyi anyag beszélő adataira támaszkodik, nincsen alávetve a szubjektív felfogás téves megállapításainak. Vagyis a tárgytörténeti módszer a legkifogástalanabb tudományos eredményekhez vezet, míg más vizsgálódási eljárások sohasem tagadhatják le szempontjukat, mellyel a feladatuk elé lépnek. Ezeknél a módszereknél gyakran megtörténik, hogy megismerjük a szerző véleményét valamely íróról, irodalmi műről vagy irodalmi jelenségről — s ez annál inkább érvényesül, minél erősebb a szerző egyénisége — de nem ismerjük meg magát az író vagy művét vagy az illető irodalmi jelenséget.

¹ Merker 14 tárgyi csoportban körvonalazza új vállalatának programját L. még K. Bauernhorst: *Bibliographie der Stoff- u. Motivgeschichte der deutschen Literatur*, 1932.

Ezzel szemben a tárgytörténeti vizsgálat, amelynél helyettünk maga a tárgy beszél, útját állja a szerzői egyéniség túlságos érvényesülésének és nézetei elkalandozásának. Hogy ez nem minden esetben így történik, s a tárgytörténeti módszer is gyakran kudarcot vall, abban nem a módszer, hanem a szerző a hibás.

Magának a módszernek megvan mindaz az előnye, ami szempontjainak általános érvényűségéhez szükséges. Csak rajtunk fordul meg, hogy azokat alkalmazni is tudjuk. Kétségtelen azonban, hogy ha az újraéledő tárgytörténeti és motivumtörténeti kutatás ki akarja kerülni azt a veszélyt, hogy megint benn rekedjen a tiszta tárgyi anyagban, akkor az utóbbi évtizedek módszeres vívmányait a maga javára kell fordítania s az analitikus részletkutatások köréből a szintetikus célokig kell emelkednie. Fel kell hagynia a céltalan és értelmetlen tartalmi kivonatolásokkal, az adatok száraz egymásutániságával, s e helyett a tárgy különféle megnyilvánulásait szociológiai és eszmetörténeti egységbe kell vonnia, vagyis a tárgyban meg kell keresnie az egyes korszakok művelődési képének és stílusirányának exponensét, hogy adatot szolgáltatasson a lelki fejlődés irányához és a szellemi élet történetéhez.¹ Egy-egy tárgy az idők folyamán fölmerül itt is, ott is; a korok hangulata szerint kedveltsége hol előtérbe nyomul, hol háttérbe szorul. Az egyes korszakokban azonban ugyanazon tárgynak egészen különféle felfogásával és kifejmálódásaival találkozunk, amennyiben a változó világnézetek és stílusirányok az illető tárgyat magukhoz idomítják, törölnek belőle vagy hozzátesznek, a motivumát különféleképen értelmezik, a külső és belső formáját a maguk egyénisége szerint alakítják. Ugyanaz a tárgy az idők folyamán drámai, epikai, lírai formában; tragikus, humoros, parodikus színezettel; klasszikus, romantikus, reális, racionalis stb. mezben jelenhetik meg, s minden egyes esetben a gondolati tartalma és formája nem esetlegesség, hanem az illető korszak belső világának, stílusirányának és világnézetének kifejezője. Így a tárgy bizonyos tekintetben az az állandó elem, amelyben a szellemi élet folytonos és törvényszerű változásai tükröződnek. Ilyen tárgyalási móddal, amely előtt az egyéni mozzanatok háttérbe szorulnak, mert az irodalmi feldolgozások a stílusok és ízlésirányok képviselőiként tűnnek föl, a tárgytörténet kétségtelenül szép és hálás feladatok megoldására van hivatva, különösen ha megérti azt, hogy ez az egyetlen út, amelyen a régi jelentőségét ismét visszaszerezheti s ahol a szintetikus irányú irodalomtörténet mai céljait eredményesen szolgálhatja.

GYÖRGY LAJOS.

¹ P. Merker: *Stoff, Stoffgeschichte. Reallexikon*, III. 305—310. l.

HELTAI GÁSPÁR FORRÁSAI.

(Első közlemény.)

I. Heltai pályája és a fabulák.

Heltai születésének idejét régebben rendszeren 1520-ra tették. Pintér J. új nagy irodalomtörténetében Ferenczi Z. és Borbély I. példájára 1515 köré teszi. Csak Lakos Béla¹ tartotta idáig ennél is öregebbnek. Heltai 1557-től kezdve, mikor a plébánosságról lemondott, a kolozsvári eklézsia széniora volt. De valóban annyira öreg embernek ismerte őt mindenki, hogy 1565-ben Szikszai Fabricius Balázs H. Bonfini-kiadásához írt előszavában már csak ősz haja miatt is tiszteletreméltó öregnek nevezi, aki késő vénségében is meg akarja mutatni e munkájával a magyarsághoz való ragaszkodását.² Az üdvözlő versek közül is több emlegeti Heltai tiszteletreméltó öregségét. Így nem beszélnek egy 45-50 éves emberről, de még 60 évesről is alig. Heltai maga meg ugyanebben az időben olyan öreg embernek mondja magát, aki különös isteni kegyelemtől remélheti életének még egy-két évvel való megtoldását:

«Kéried a mi kegyes atyánkat — írja a Biblia második részének ajánlásában — legyen immár kegyelmes hozzám, és immár vénségömben ne hadgyon, legyen velem, vezérlyen, hogy életemnek és hiuatalomnak a vége is legyen ő szent felségének tisztességére, ennékem kedig veled egytembe öröc üdüösségemre. Te kedig attyámfia keresztyén — fejezi be még inkább a középkori barátokra emlékeztető módon — imádságodban rólam el ne felelközzél. Ha imádsággoddal meg segítesz, és az Wr még életemnek idejét valamenyére meg hosszabította, meg látod hogy hasznodra való szép, és e mellett szent dolgokat ki kezdec adni.»

Ha már az 1565-ből való nyilatkozatok alapján nem tehetjük Heltai születését a század legelejénél lényegesen későbbre, nem tarthatjuk egészen lehetetlennek, hogy az író Heltai Gáspár azonos azzal a Caspar von Heltau-val, aki 1505-ben

¹ *H. G. reformátor és kora.* 1913.

² «*Industria laboreque viri clarissimi, D. Gasparis Helti, pietate, doctrina et ipsa canicie venerandi senis, ac de Ecclesia multis jam annos docendo scribendoque praeclare meriti lucem aspicere incipiunt*» — írja Bonfini könyveiről, majd ismét: «*Révérendus vir, D. Gaspar Heltus... ut vel hoc officio suam erga gentem Hungaricam affectionem in hac senecta testaretur... huius editionis operam instituit.*»

baccalaureusként vétetett fel a bécsi egyetem magyar nemzetébe, sőt már 1503-ban beiratkozott a facultas artiumra.¹ Ennek a Caspar von Heltaunak legkésőbb kb. 1490-ben kellett születnie,² s így Honterusnál is, Melanchtonnál is néhány évvel idősebb volt. A Heltaival való azonosítás tehát még az elmondottak után is bizonytalan, de épen nem lehetetlen: 75 éves is inkább lehetett Heltai 1565-ben, az idézett nyilatkozatok idején, mint 45-50. Az, hogy ez esetben ötvenedik évén is túl lett volna, mikor Wittenbergbe ment, épen nem volna kivételes jelenség. A meseíró Burkard Waldis 1480 körül született, szerzetes volt, majd a reformáció hatása alatt kilépett a rendből, iparos lett s csak két évvel Heltai előtt, 1541-ben ment Wittenbergbe, hogy közvetlenül a mesterektől tanuljon protestáns teológiát és aztán ismét prédikátor legyen: pedig Waldis közelebb volt Wittenberghez. Könnyen meglehet, hogy Heltai pályája is hasonlóan indult. Ha csakugyan ő tanult már 1505-ben Bécsben, azok a kétségbevonat hiteli adatok, amelyek Heltainak wittenbergi útját megelőző lelkészkedéséről szólnak, teljes mértékben valószínűek: pontosabban meg nem határozott időben, de 1526 után a Heltau szomszédságában levő Szt. Mihály hegyének (Mons s. Michaelis — Michelsberg) volt a plébánosa Caspar von Heltau³, Kolozsvárt pedig Kénosi Tóser és A. Székely Sándor⁴ szerint már 1540-ben lelkészkedett. Az a tény, hogy 1544-ben egy évi wittenbergi tartózkodás után a kolozsváriak legfőbb papjukká választották, maga is azt bizonyítja, hogy idősebb, tapasztalt papként ment már ki. Különben is csak az ilyenek szokták beérni oly rövid tartózkodással, mint ő. Vele együtt jött vissza pl. Vizaknai Gergely, aki három évvel korábban ment ki, mégis csak alája rendelt lelkésszé választották. Az Oltardus-familia naplójának Heltai wittenbergi útjáról szóló két bejegyzése sem úgy szól róla, mint diákról szokott — nyilvánvalóan a szász városokban már jól ismert meglelt ember, aki most nyomban a szász reformáció végrehajtása után Honterus tanácsára kiutazik, hogy Luther és Melanchton közelében megerősödjék az új hitben, melyet ezután tanítani akar.

Ha a két Heltai Gáspár azonosítása nem igazolható is teljesen, annyi bizonyos, hogy Heltai régen túl volt már tanuló évein, mikor az erdélyi reformáció végbement. A reformáció annyira magával ragadta ekkor, hogy irodalmi munkássága egészen annak szellemében indul meg. Egy eddig figyelemre

¹ V. ö. *Magyarországi tanulók külföldön.* — Archiv für siebenb. Landeskunde. X. k.

² Melanchton pl. 12 éves korában iratkozott be a heidelbergi egyetemre, 14 éves korában baccalaureus.

³ V. ö. *Siebenb. Provinzialblatt* III. (1808.) 13. l.

⁴ *Unitária vallás története.* 49. l.

nem méltatott hivatkozása azonban világosan rámutat történelmi érdeklődésének korábbi kezdeteire, egyben humanista kapcsolataira, de ugyancsak bizonyítéka annak is, hogy a reformációhoz való csatlakozása előtt is számottevő ember volt Erdélyben. *Chronicájának* Mátyás érdemeit magasztaló fejezetében (*Mátyás királynak nagy dicséreti*) az egyetem alapításával kapcsolatos nagy építkezésekről szólva Brodaricsra hivatkozik: «Ezt hallottam Brodaric István püspektől, kinél vala az egész épületnek jedzésének a képe is.» Brodariccsal tehát személyesen beszélgetett. Már pedig Brodarics négy évvel Heltai wittenbergi útja előtt már meghalt. A szász városokban 1531/32-ben időzött legtöbbet, hogy János király pártjára térítse őket. Heltai is legvalószínűbben ekkor ismerkedhetett meg vele. Négy évtized távolságából való részletes emlékezése jellemző bizonyítéka akkori érdeklődésének. Egyébként azonban semmit sem tudunk Wittenberg előtti szellemi fejlődéséről, s műveltségének korábbi rétegei az ő esetében sem igen hámozhatók ki írásai-ból, annyira a wittenbergi ösztönzés a döntő azok egészében. Csak pályája legvégén gyanítható visszahajlás korábbi humanista érdeklődése felé. A harmincas évek elején magyarul még nem is tudott.

Magyar íróvá Heltait kettős hivatásérzet tette, egyrészt reformátori, másrészt politikai feladat tudata. Mindvégig szásznak vallotta magát, s úgy látszik, élete végén is harcolt a plébánia-templomnak kizárólag szász prédikáció céljára való fenntartásai ért. Ő maga csak németül, csak a szászoknak prédikált. Ír- mégis magyarul, a magyaroknak írt. A szászok kezébe u. i. könnyű volt eljuttatni mindazokat a könyveket, amelyeket a német reformátorok írtak és kinyomattak. Az erdélyi magyarságnak azonban ő előtte sem sajtója, sem protestáns irodalma nem volt. Azt akarta megadni nekik, amit a szászok közvetlen Németországból megkaphattak. De ő maga nyilatkozik egy másik okról is mindjárt nagyobbik kátéjának Szentgyörgyi Péterhez, az erdélyi magyarság egyik vezéréhez szóló ajánlásában (1553). Azt írja, hogy rágalmazói a magyar nyelv ellenségének mondják; magyar írásaival ennek ellenkezőjét akarja bizonyítani:

«egy nyihányan a Colosvari tettetes és neues keresztyének közzül, az ördeknek második tulaydonságát köuetvén, abból vádoltanak előted engemet, miuel hogy a tisztességes magyar nyelvne c gyalázattyára iárnéc, és miuel hogy annac romlására igyeközném. Euel azokaért e munkámmal auagy írásommal, és a többiuel kiket kiadando vagyoc, az Úr Istennek aiándokábol, meg akartam, meg is akarom bizonyítani, hogy azoc, az én rágalmazóim, meg kimillettéc az Igaságot mondani, es irigységből hamisságot es hazukságot kelepeltéc.»

Kolozsvár magyarságának erősödésével egyre növekedett a szász-magyar ellentét, s a legfőbb ütközőpont a plébánia-

templom volt, amelyben akkoriban mindig szász pap prédikált. Heltai soká sikerrel állt ezen az ütközőponton s hivatásának érezte az ellentét tompítását a szász elsőség feladása nélkül. Így érthetők leginkább azok a máskép üres rétori túlzásnak hangzó szavak is, amelyekkel 1548-ban Brassó meghívását visszautasította:

«So meine ich auch nicht... dasz eur... solches begeren sey, dasz ich von hinen scheiden sollt, und die gemeyne Gottes... die nur durch so viele mühe, arbeit, angst und noht erbauet ist, in gefehrlichkeit Leibs und Seel soll geben, und *hinder mir ein blutbad sollt lassen.*»¹

Attól félhetett, hogy távozása esetén késhegyig menő harc kezdődne a plébánia birtokaért. Saját vallomása szerint az ellentétek tompításának eszközéül is szánta a maga magyar írói működését: ő, a szász prédikátor, ha a plébánia szószékét nem adja is át s onnan németül tanít, adja kezébe a magyarságnak a lelki javára meggyőződése szerint legszükségesebb könyveket. És e szándékból fakadt munkásságában sokoldalú tehetségével a XVI. század magyar irodalmának egyik legbecsesebb, sőt sokszor legmagyarabb ízű részét adta: amíg vallási felfogásában szilárdan állt, magyar írásai is annak igazságát és az azon alapuló élet törvényeit tanította, prédikálta, a német protestáns irodalom felhasználásával, de sokszor új belső formát is adva annak, amit így új nyelvre, új közönség számára átírt; nyelvi tekintetben pedig — akarván mindazt, amivel mondanivalóját közel viheti magyar közönségének lelkéhez — oly népi ízű, zamatos prózát alkotott, amely párját ritkítja; úgy látszik, vérében lévő német népi fordulatok is belesimulnak magyar stílusába, s hatását nem rontja le a mondatfűzésnek sok levetni nem tudott idegenszerűsége.

De Heltai nemcsak a hitelesítő és hitvitázó irodalom munkása volt, hanem egyik legfőbb előkészítője a magyar profán szépirodalom első virágkorának is. Benne magában nem ért ugyan véget az elvilágiasodás, de a tőle felállított erdélyi magyar könyvsajtó lett az első terjesztője egészen világi szépirodalmi munkák nagyobb tömegének, s élete végének két időpontjában maga foglalkozott olyan munkákkal, amelyek mintegy előkészítették a világi szellemnek ezt a könyvirodalmi recepcióját. A hatvanas évek közepén Heltai nagy lelki válságon ment át: az úrvacsora kérdésében váratlan fordulattal hirdetőjévé lett Dávid Ferencceel együtt annak a tanításnak, amely ellen addig harcolt, a szentháromság megtagadásában azonban nem tudta Dávidot s vele hívei nagyrészt követni. Évekig tartott, amíg — a nagy gyulafehérvári vitatkozás után — sikerült őt Dávid Ferencnek meggyőznie, s ekkor nagy vívódások árán nyert megvilágosodásért rebegett hálát. Ennek

¹ Jakab Elek: *Kolozsvár története*. Oklevéltár VI.

az utolsó hitváltoztatásának története mutatja, hogy igazságtalanul szokták őt gerinctelenséggel, oportunizmussal vádolni és a meggyőződéstől hajtott Dáviddal szembeállítani.¹ A különbség kettejük közt inkább a kutató dialektikus és az igazságul megismert tanokat hirdető prédikátor különbsége, tehát inkább képességük sajátosságában, mint jellemükben gyökerezik. Az úrvacsora kérdésében való hirtelen fordulatot legfőképp a mesterének vallott Melanchton állásfoglalása magyarázza; ily tekintély támogatása nélkül a következő lépésnél már riadtan nézte társának újabb lépését, s annyira megingott egész prédikatori önbizalma, hogy éveken át nem lépett a tanács többszöri sürgetése ellenére sem a szószekre. Ekkor nyúlt először a vitás kérdésektől távolabb álló irodalmi munkálatokhoz, ekkor merült fel benne először a magyar krónika terve is, s ekkor adta ki Bonfini Mátyásról szóló részét. Erkölcsi tanító munkáját pedig oly munka közvetítésével akarta folytatni, amelynek elhatárolása még wittenbergi emlékekből nőtt ki, de a dogmatikus kérdések érintésének szüksége nélkül adott módot a biblikus-reformatori életbölcseseg prédikálására. Nem véletlen tehát, hogy a *Száz fabula* is épen Heltai magára maradásának és a szószekről való visszavonulásának idején született meg, noha egészében nem más, mint Luther Melanchtontól nagy örömmel fogadott tervének a magyarság számára magyar nyelven történt megvalósítása. Meséinek főforrása is ugyanaz a német mesekönyv, amelynek átdolgozásához Luther hozzákezdett.

II. A Száz Fabula forrásai.

Imre Lajos megállapította, hogy Heltai meséi közül a legtöbb, jobbra hasonló rendben és változatban, Stainhöwel gyűjteményében van meg; legnagyobb részüket és a Stainhöwelnél hiányzók közül is kettőt (98. 100.) megtalálta Burkard Waldis verses meséi közt is, továbbá Boner ugyancsak verses *Edelstein*jében s ebben megtalálta annak a Stainhöwelnél hiányzó mesének egy változatát is, amelyet Heltai az előszóba foglalt. Ezek alapján az a kategorikus tanítás vert gyökeret a közfelfogásban s talált hitelre minden irodalomtörténetírónál, hogy Heltai az említett három gyűjteményből készítette a magáét. Az alapgyűjtemény megállapítása helyesen is történt: valóban Stainhöwel gyűjteménye volt Heltai főforrása, csak hogy nem eredeti XV. századi, hanem Heltai korabeli bővült alakjában, amelynek toldalékában mindaz ott volt, amit Imre L. Stainhöwelnél nem talált meg, de megtalálható a XIV. században írt s a XVI.-ban egyáltalán nem terjesztett *Edelstein*ben, Waldisnál és részben egyebütt külön-külön is. Ő u. i. az 1480 körül megjelent első kétnyelvű s azonfelül a Romulus-féle mesék első

¹ Seivert lexikona, kivált a szász történetírók tartanak ma is vele.

három könyvéhez latin verses változatot is tartalmazó kiadásnak Oesterley-féle lenyomatával hasonlította össze Heltai meséit. Heltai korában azonban a gyűjteménynek csak a német prózai része élt tovább — megtoldva Brant Sebestyénnek első ízben 1501-ben hozzáadott s tisztán német alakjában (Adelphus-Mübling János fordította) 1508 óta terjedő példáival. Népszerűsége tetőpontján épen az 1530-as évektől az 1550-es évekig állt a Stainhöwel — Brant-féle mesés könyv, s ebben jelentős része lehetett Luther példájának, aki ezt a gyűjteményt kezdte 1530-ban erkölcsi szempontból kifogásolható elemeitől megtisztítani és általában a maga felfogása szerint átdolgozni s tanítványaival sokat beszélt e könyvről, a német *Esopus*ról. Az ekkori kiadások legnagyobb része a breisgani Freiburgban jelent meg s egészben változatlan lenyomatai az 1531-ben megjelentek; a címkepen mindvégig ott is maradt ez az évszám. Címük: *Esopus leben vnd Fabeln: mit sampt den fabeln Aniani, Adelfonsi, vnd etlichen shimpffreden Poggii. Darzu auszüge schöner fabeln vñ exempeln Doctorn Sebastian Brand alles klärlich mit schönen figuren.*

Az előttem lévő példányban, amely 1539-ben jelent meg Freiburgban, (a Magyar Tudományos Akadémia könyvtáráé) a CLXX b lapon található Heltai 98, a CXIX-en a 100. meséjének, a CXLII b lapon az előszóba foglalt meséjének eredetije. Ennek a nagyon sokféle változatban ismert keleti eredetű mesetípusnak is kétségtelenül azt a Poggiótól eredő változatát használta fel Heltai, amelyet a Brant-féle toldalékban talált. Mindamellet valószerű hogy e mesének előszóul való felhasználása maga sem történt ezirányú más példának legalább emléke nélkül. Míg a középkori mesegyűjtemények élén többnyire azért áll épen a kakastól talált gyöngyszem vagy — a Bonerének címét adó — drágakő meséje, hogy ez hárítsa el előre a mindig elégedetlenek gáncoskodását, másféle könyv védelmére már Heltai előtt is felhasználták vele egészen egyező módon az emberek kielégíthetlenségéről szóló másik mesét: Sapidus (Witz) János, a wittenbergiekkal tartó strassburgi (korábban schlettstadti erasmista) igazgató *Anabion sive Lazarus redivivus* c. iskoladrámájának prologusába szötte be 1540-ben. Nagyon valószínű, hogy Heltai — akár olvasmányból, akár előadásból — ismerte a Wittenbergben kedvelt humanistának Luther szellemében írt s épen az ő németországi útja idején általánosan ismert drámáját, s így a mesének az előszóba való befoglalásában ezt a drámát követte. A Stainhöwel — Brant-féle kötetből vett mesék közül Heltai hármat más mesékkal von össze vagy egészít ki. A III. könyv 17. meséje (Osterleynél 57.) *Von dem affen und dem fuchs.* Heltainál az ugyanazon rend szerint következő helyen (43.) azonos című mese áll. Első fele Stainhöwel meséjének Heltai szokott módján élénkített átdolgozása. De az okosságára

és szép farkára büszke róka gögje itt nem marad megtorlatlanul: az agarak nyomban megkaparintják, míg a lenézett majom felfut a fára s biztos helyről adja vissza a kölcsönt a rókának. Ez a fordulat ugyancsak Stainhöwelnek a rókáról és a macskáról szóló meséjéből való, az *Alt Fabeln* című csoport (a bilinguis kiadásokban Extravagantes Esopi antique) 5. meséje (Osterley 85.) *Von dem fuchs und der Katzen*. (Egyébként ugyanezt Erasmus adagiumaiból Dorpius is fölvette gyűjteményébe, s onnan Pesti is lefordította.)

Amint ebben az esetben Heltai magának Stainhöwelnek két meséjét egyesítette, ugyanolyan módon egészítette ki két más esetben egyebünnen ismert meséből Stainhöwel egy-egy meséjét. A 46. számú, a nyúlról és a kék káposztáról szóló mese sorban ugyanott következik, ahol Stainhöwelnél a róka és a szőlő meséje. (IV. 1. — Oe. 61.) Imre Lajos ismeretlen eredetűnek nyilvánította Heltai e meséjét, pedig nyilvánvaló, hogy ebben az esetben is Stainhöwel állt előtte. Avval egészítette ki a közismert mesét, hogy a róka már csak visszaemlékszik a maga esetére a magasban függő szőlővel, mikor a nyúl ugyanúgy jár a kerítés mögött csalogató kék káposztával. Egy kevésbé újszerűbbé akarta tenni e fogással a legáltalánosabban ismert mesék egyikét. Meglehet, hogy valamely régen hallott vagy olvasott variáns jutott eszébe, mikor forrásában ez a mese került sorra. Mint már a sophistáknál és a középkorban, a humanista iskolákban is kedvelt gyakorlat volt az ezopusi meséket lényegük megtartásával úgy variálni, hogy elképzelték, miképp alakult volna az eset, ha más állatokkal történik ugyanaz vagy e más állatokkal mily más változtatás esetén lehetne ugyanazt a tanulságot kihozni. Ez is egyik útja volt a meseváltozatok nagymértékű elszaporodásának.

A harmadik ily értelemben kettős mese a 22., az agg lóról és agg komondorról. Itt is az egyikről szóló mese áll Stainhöwelnél azon a helyen, amelyhez Heltai ezzel a mesével elérkezik. (II. 7. — Oe. 27. *Von dem alten hund und seinem herrn*.) Az összekapcsolás megint ugyanolyan, mint az előzőben: a kiszolgált kutya rátalál a lóra, s az elmondja neki a maga keserves sorsát, aztán következik ő a maga panaszával: egyik a másiknak enyhítője azzal, hogy nincsenek egyedül, sőt általában ilyen «a világ jutalma és füzetése». Ebben az esetben is hiába keresnök a megszerzés forrását Stainhöwelnél, de nagyon is határozott nyomok vezetnek másfelé, s igen nagy valószínűséggel megállapítható, honnan emlékezett Heltai arra a mesére, amellyel a Stainhöwelnél éppen soron következőt kombinálta, részben helyettesítette. A kiszolgált kutya és a kiszolgált ló u. i. együtt szerepelnek és együtt panaszkodnak egy ugyan-csak nagyon elterjedt mesének, a hálátlan kígyó meséjének több XVI. századi változatában. A mese bővített alakjában u:

i. az ember megállapodik a tőle megmentett és most életére törő kigyóval, hogy akivel találkozunk, attól kérdik meg a világ rendjéhez tartozik-e a hálátlanság vagy nem. Ez a bővítmény Petrus Alfonsi *Disciplina clericalis*ában is megvan már, de nála még csak a rókával találkozunk, s az megmenti az embert. E változatot Stainhöwel is fölvette gyűjteményébe, s az övéből készült Heltai 64. meséje. Másutt azonban még két további bővüléssel találkozunk, s ezek által ismét nem a hálátlan bűnhődése, hanem a hálátlanság általános volta emelkedik ki: mielőtt u. i. a rókával találkozának, két más állat a kigyót igazolja, végül pedig a róka a maga bőrén tapasztalja az ember hálátlanságát. Az említett két állat Odo de Ceritona első folytatójánál (L. Hervieux, *Les fabulistes latins*, IV. 38 l.) ló és ökör, a XVI. században azonban már mindenütt «az agg ló és agg agár». Nyomtatásban legegőbb Camerarius *Aesopus*ából ismeretes ez a szerkezet (1538), aztán ott van a *Schimpf und Ernst* 1545-i Egenolff-féle szemelvényének új darabjai sorában, Burkard Waldisnál (1548), Hans Sachsnál (1552. *Fabeln und Schwänke* VI. k. 5. l.) stb. Fontos azonban arra rámutatni, hogy e mese ebben a formában Melanchton kedves meséje volt. Mathesius a mesékről szóló Luther-prédikációjában ezt az egyet Melanchton meséjeként idézi avval, hogy ő joachimsthali látogatása idején (1552) hallotta tőle, s hogy akkor Melanchton észrevehetően az ő hálátlan pártfogoltjaira gondolva vonta le a tanulságot. (Heltai éppen egy másik *hálátlanságról* szóló mese tanulságában szól Melanchtonról.) Hogy azonban Melanchton már sokkal korábban emlegette ezt a mesét, sőt talán már a legkedvesebb emberei közé tartozó Camerarius is tőle hallotta, az abból következik, hogy a Luther asztalánál készült följegyzések szerint már Luthernek is ő mondta el.¹ Előadásában s az eredetileg németül nem tudó magyar ifjak számára kezdett heti evangelium-magyarázataiban is el-elmondta M. e mesét.² Akár Melanchtoné, akár Camerariusé az elsőség, mindkettőjüknek része volt e mese elterjesztésében, de abban, hogy pl. a német nép körében is annyira általánosan elterjedt ugyanez a változat,³ alighanem Melanchtonnak és szerte prédikáló tanítványainak volt legfőbb részük. A többi XVI. századi író közül Waldisnak is, Alberusnak is ismeretesekek wittenbergi kapcsolatai, Egenolff meg ugyancsak bizalmas barátságban volt Melanchtonnal. Már pedig az összes korábbi és későbbi változatok közül éppen az Egenolff-féle változathoz (Bolte Pauli-kiadásában 745. szám) áll Heltai

¹ V. ö. pl. a *Tischreden* Rebenstock-féle, 1571-ben megjelent latin fordításának 906. l.

² L. pl. a Szentháromság utáni 14. vasárnap postilláját, *Corpus Reformatorum*, XXV. k. 451. l. Manlius is fölveszi a Melanchton ajkáról lejegyzett történetkének sorába. (*Locorum communium collectanea*, 1562.)

³ V. ö. Bolte—Polivka, Anmerkungen II. 420.

előadása legközelebb: csak náluk szerepel a ló panaszában, hogy fiatalkorában, mikor még hátszló volt, meg is mentette gazdája életét gyorsaságával, hogy épen ekkor tört le, aztán egy szekereshez került, s mikor már szekerezésre sem volt alkalmas, a féket és patkót is leszedték róla. A ló panaszának e közös részletezésével szemben egy-egy szó mintha más változathoz állna közelebb. Erre azonban elegendő magyarázat az, hogy valószínűleg Heltai is emlékezetből pótolta meg a Stainhöwelnél talált mesét, akárcsak az előbb említett két esetben. Meglehet, hogy ismerte az Egenolff-féle gyűjteményt is, Waldist is, de a mesék írásakor egyik sem igen lehetett előtte. Másfelől az is valószínű, hogy Heltai ismerte a hálátlanság meséjét közvetlen Melanchton ajkáról is. Mindezt még más mesék és példázatok is valószínűvé teszik.

Mindössze három mese írásakor nem állt egyáltalán Heltai előtt a Stainhöwel—Brant-féle kötet. Ezek közül egyhez ugyan található Waldisnál — Imre Lajostól fel nem ismert — párhuzam, de valószínűleg ebben az esetben is épúgy nem belőle merített Heltai, mint azokban, amelyekről kiderült, hogy Brant a forrásuk. Egyébként Imre a Stainhöwelnél is megtalálható mesék egyikéhez-másikához is idézett egyes mondatokat Waldisból, valamint Erasmus Alberusból és Bonerből, mint amelyekhez Heltai fogalmazása közelebb áll, mint Stainhöwel megfelelő helyéhez. (Egyik-másik olyan, hogy a részletezőbb elbeszélő módor szükségszerű következménye.) A legfeltűnőbb ily találkozások azonban az első mesékben s főleg azok tanulságában vannak, s kétségtelen, hogy itt a Waldisszal és Alberusszal való egyezés egy nagyjelentőségű közös forrásból, magának Luthernek meséiből ered. Így Heltai 2. meséjének tanulságában épúgy ott van az igazságtalan vádaskodás más esetére való utalás (Dühös nevet költne az ebnek, czac hogy meg ölhessek. Vagy ötte meg a háyat vagy nem, de páltzát keresnec neki), mint Alberusnál (Und hat der Hund schon nichts gethan, Musz er doch Ledder fressen han) és Waldisnál (Wenn man gern schlagen wolt den Hundt, Findt sich der Knüttel selb zur stundt). De ugyanez ott van már, leginkább Alberusszal egyezően, Luthernek négy évvel Alberus első meséi, 18 évvel Waldis megjelenése előtt írt meséjében: «Wenn man dem Hunde zu will, so hat er das ledder gefressen». Vagy pl. a 6. mese tanulságában: «Nem jó az wrackal czeresznet enni: Mert ottan lövéldözni kezdne a magokual». Stainhöwelnél ez nincs meg, Alberusnál sem; Waldisnál ott van a használatosabb első fele: «Mit Herrn is böse Kirschen essen», de Luthernál — mint már Bonernál is — ott van az egész, mégpedig Heltaival egyezően a 6. mese tanulságában (holott a 7.-ben is lehetne): «Es ist mit Herrn nicht gut kirschen essen, sie werffen einen mit den stilen». Luther meséi csak összes műveinek 1557-i jenai kiadásá-

ban jelentek meg először. (Vagy ez vagy a következő évben megjelent wittenbergi kiadás Heltai birtokában is minden valószínűség szerint megvolt.) De a mesék kéziratban már régóta terjedtek, Luther maga sokszor felolvasta őket asztalánál. Bizonyos, hogy Alberus és Waldis is ismerték őket már saját meseírásuk idején.¹ Sőt valószínűleg mindkettejüket, valamint Heltait is kivált Luther példája ösztönözte is. Magánál Heltainál az idézett mondásokon kívül nemcsak a forrás közös volta (Luther csak Stainhöwel első meséit dolgozta át írásban, de a többiből is, a Brant-féle példákban is többet mesélgetett asztalánál), hanem még egy apróság mutat a Luther-féle mesék ismeretére és követésére: a Stainhöwel 6. darabjában összefoglalt két rokon mesét Lutherral egyezően külön mondja el. Ez nála azért feltűnő, mert máskor rokon meséket maga von össze, ha már nem hagyja el egyiküket egészen. Itt nemcsak külön adja a kettőt, hanem a tanulságokat is a közös mozzanatra utalva ugyanúgy kétszer adja, s nemcsak az elsőben, hanem a másodikban is közel áll Luther fogalmazásához:

Diese fabel leret zwey stuck.
Das erst...

Das ander, felix quem faciunt
aliena pericula cautum, Das ist ein
Weiser man, der sich an eins andern
fahr unfal bessern kan. (Stainhöwel:
den fremde sorg fürsichtig macht).

Ugyan azzont jelenti e fabula
mellyet az előbbi, tudni illic...

Emellet eszt is jelenti e fabula.
Hogy igen jó, mikor ember eszébe
veheti magát és a más ember kárán
és veszedelmén kezd tanulni.

Heltai válogatásának szempontjai közt is — a másokkal egyezően előre elhatározott kerek százas szám keretén belül — az a döntő, amit Luther a (Stainhöwel—Brant-féle) régi német *Esopus* gyalázatosságai ellen hangoztatott: az erkölcs szempontja; ezért az egyetlen rész, amelyet csaknem egészében mellőz, a Poggio-féle facetiák csoportja, s ezért vesz oly aránytalanul keveset Brantból is; de a többiből is elhagyja mindazt, ami kényes tárgyú, erkölcsstelen vagy erkölcsi tanulság levonására alkalmatlan. Maga az erkölcsi elv ott van már Stainhöwel előszavában, s itt-ott egy-egy közmondás is előkerül, de nem oly bőven s nem oly következetes szándékossággal, mint Luthernél és Heltainál. Luther is törekszik a mese szövegét minden vele kapcsolatban felvethető tanulság levonására kihasználni, épúgy minden irányban megforgatni, mint a prédikációkban a bibliai textust. Heltainak ebben is ő lehetett a példája, de túlmege rajta: valósággal postilla-szerűen építi fel s részletes fejtegetések, elmélkedések keretéül használja a tanulságot; a mese szellemében való hagyományos tétel mellett vagy éppen annak ellenében is sok másra rátér, ami valamikép kapcsolatba hozható vele, s azok igazolásául újabb történetkékre is hivat-

¹ V. ö. Braune Alberus kiadásának XIII. lapját.

kozik, rendszerint rövid célzás alakjában. Egy ízben azonban magukkal a mesékkel egyenlő részletességgel toldott be egy példát a tanulságba: a 45. mese tanulságába szőtte a példázatot arról a barátról, aki alázatosságával apátságot szerzett, attól kezdve azonban zsarnok lett, s mikor a különbség okát kérdezték, azt felelte, hogy előbb az apátság kulcsát kereste, azért sütötte le a szemét, most hogy már megtalálta, nem keresi, hanem használja.

Ha azt keressük, mily körből kerülhetett e példázat Heltaihoz, ismét számolnunk kell annak valószínűségével, hogy nem írásban-nyomatásban megrögzített szöveget ismert, vagy nemcsak azt, hanem előszóban való adomázásból is megismerhette s hogy ezt is Wittenbergből hozhatta magával. E középkori példát a XVI. század főképp Bebel — még szöbeli forrásra hivatkozó — facetiája¹ hagyományozta, s innen egyrészt Pauli *Schimpf und Ernstje* útján terjedt leginkább, másrészt azonban ennek terjesztésében is része volt Melanchtonnak és tanítványainak. Melanchton Bebelnek tanítványa volt Tübingában, majd rövid ideig, közvetlenül Wittenbergbe való meghívása előtt, utódja a poesis és eloquentia tanításában; halálakor görög epigrammában áldozott emlékének. Csak természetes, hogy jól ismerte mestere legnépszerűbb munkáját s híres adomázó lévén, tovább mesélgette-színezgette az ő adomáit is. És valóban mind Manlius, mind a protestáns *Promptuarium exemplorum* (először 1568) írója, Hondorf, nyomtatott forrás említése nélkül elmondják az apát korára megváltozott barát históriáját is; ez pedig Manliusnál mindig, a Manliust magát is kihasználó Hondorfnál többnyire azt jelenti, hogy Melanchton ajkáról jegyezték le. Egyébként Manlius és Hondorf ugyancsak rövid kivonatosszövege egyazon irányban mutat eltérést Bebelhez képest, s Heltainál ezek rövidsége ellenére egyben-másban felismerhető, hogy közelebb áll az ő közös forrásukhoz, mint bármely más változathoz. Bebel nem részletezi az elején a barát viselkedését, csak annyit mond: *semper demisso vultu incedebat*, Manlius szerint *magnam sanctitatem prae se ferens*, *semper incedens obliquo capite terram spectans*. Heltai Manlius-szal egyezően mondja a barátról, hogy *igen szent és aytatos volt és haytot fővel... a földet nézi vala*. Viszont sem Hondorfnál, sem Manliusnál nincsenek meg a befejezésben azok a szavak, amelyek Melanchton közvetlen forrásában, Bebelnél ott vannak: *nunc illis (clavibus) inventis non esse opus ulterius inquisitione*. Heltai: *Nem szükség azokáért alá nézmem*. Az említett rövid kivonatokban nem szerepel a Honores mutant mores közmondás, bár a kapcsolat, amelyben sor kerül rájuk, valószínűvé teszi, hogy ily tanulssággal kapcsolatban emlegette Melanchton is. Viszont adja a *Schimpf und Ernst*nek szellemében Heltaiétól leg-

¹ Opuscula, 1514. az V. ív utolsó lapján.

távolabb álló fogalmazása. Míg u. i. Bebel a változást csak azzal jelöli meg, hogy ettől kezdve kiegyenesedve járt, Pauli e változást középkori szellemben abban az irányban színezi, hogy a barát aszkétából világfi lett. Heltainál nem ezen van a súly, hanem azon, hogy az önzetlennek és könyörületesnek látszó barátból mily kegyetlen zsarnok lesz, mihelyt a hatalom a kezében van. Ennek kiemeléséhez is ismerek párhuzamot Franck Sebestyén közmondásgyűjteményének a Magistratus virum arguit mondáshoz fűzött változatában. Heltai és Franck gondolatvilágának rokonságából is érthető, hogy egyaránt inkább ezt emelik ki. S bár nem lehetetlen, hogy Heltai Franck más munkáihoz hasonlóan közmondásgyűjteményét is ismerte (a Heltaitól idézett nagyszámú közmondás éppen nem mutat erre!), a részben Melanchton forrásával, részben az ő nyomán készült kivonatokkal való összehasonlítás azt mutatja, hogy Heltai legvalószínűbben ezt az adomát is magától Melanchtontól hallotta vagy olyan valakitől, aki maga Melanchthont hallotta. Hiszen a wittenbergi mesterek mondásairól készült jegyzeteket egyre-másra hozták haza a hazatérő tanítványok. Az, hogy Heltai szövege majd ehhez, majd ahhoz áll közelebb, éppen abból érthető, hogy nem állandó szövegről, hanem egy sokszor elmondott adoma élőszóból való lejegyzéseiről van szó, melyek egyikében ez, a másikában az sikkadt el vagy emelkedett ki jobban.

Már az elmondottakból világos, hogy Heltai írói tarisznájában a meseírás hajlamát is, meséi főforrását is, de legalább jórészen azt is, amit nem abban talált, Wittenbergből hozta magával, s hogy ebben szintén része volt Luther mellett Melanchtonnak is. Különben Melanchton is nagy barátja volt az aesopusi meséknek, külön declamatiót írt róluk, ajánlást is Camerarius egyik gyűjteményéhez, Mathesius szerint ő bízta Luthert is a mesék folytatására. Az előadásairól és bibliamagyarázatairól készült jegyzetekben sok mese és egyéb példázat található stb. Nem ok nélkül említi Heltai mesekönyvében is a mester hálátlan tanítványait: éreznie kellett, hogy ebben a munkájában is része van. A tanulságok gondolatvilágában könnyű volna kimutatni a wittenbergi örökséget, de hisz ez a protestáns prédikátornál természetes. Melanchton legtöbbet emlegetett bibliai és klasszikus citatumainak egyike-másika szintén többször visszatér Heltainál is, mint pl. az előbbieik közül Non recedet malum a domo ingrati, vagy az utóbbiak közül a Heltai utolsó meséjének tanulságába foglalt két, Xenophonra és Aristotelesre, a Melanchtontól legtöbbször becsült görög prózaíróra és filozófusra visszamenő szállóige a házigazda személyes felügyeletének fontosságáról stb.

A mondottak megkönnyítik dolgunkat a három nem Stainhöwel—Brantból eredő mese keresésében is. Az első (66.) arról szól, hogy a varjú szabadon ugrál a disznó hátán, a farkast ellenben, mikor ő is megpróbálja, megkergetik. Ez a

mese nyilvánvalóan annak az aesopusi mesének (Halmnál 330.) származéka, amelyben a varjú a szamár hátát tépdesi, a hajcsár meg mulat rajta, míg a farkas elkeseredve emlegeti az egyenlőtlen elbánást: őt már közeledtekor megtámadnák. (Rokona még az a *Schimpf und Ernst*be is fölvevett mese, amelyben a farkas azt nézi, mint nyalják a juhok a bárányokat). Heltai változtatása itt is olyan, amilyent már több esetben láttunk: más háziállatot tesz a szamár helyébe, s a farkast nem magában beszélteti, hanem a rókának panaszoltatja el vele, mint járt, mint ahogy a nyúl is a rókával találkozott a káposztával való esete után stb. A *varjú és a farkas* meséje megvan Camerariusnál (CXIV. *Asinus et corvus*), továbbá Faernus épen 1566-ban megjelent, 100 verses fabulát tartalmazó kötetében. Camerariust valószínűleg ismerte Heltai is, de a mese átalakulása arra mutat, hogy — akár korábbi olvasmány, akár hallomás után — emlékezetből írhatta újra ezt is.

A 73. mese rokona a halálos ágyán elásott kincset emlegető földműves aesopusi meséjének: mindkettőben tudatos megtévesztés vezet a boldogulás főfeltételének megértésére. Heltainál kettős megtévesztés szerepel: a jó gazda azt mondja a rossz gazdának gazdagsága magyarázatául, hogy 1. reggel mindig meghallgatja a fecskék éneklését, 2. erekljét hordoz körül házában és gazdaságában. Mikor a másik is ezek szerint jár el, rájön, hogy korán kell kelni, s hogy a gazdának mindent végig kell járnia, hogy a ház népe rendben végezze dolgát. A mese második része Heltai korából több változatban ismeretes. Valamennyiből kiérezhető az egész lelemény protestáns jellege: végül kiderül, hogy az állítólagos ereklje értéktelen semmiség. két változat meg épen drasztikus parodiája az ereklje-kultusznak. Heltainál is — szent «tetem» helyett — lócsontocska szerepel ereklje gyanánt. Az első ismert változatat Burkard Waldis III. könyvének 99. meséje. Az ő forrását mindeddig nem sikerült a német irodalomtörténetnek megállapítania; az aránylag kis számú ily esetben nála is szóhagyomány felhasználására gyanakodnak. Az is vitás, hogy már Waldis volt-e a forrása a *Das Heiltum c.*, Waldis könyvének megjelenésénél három évvel későbbi Meistergesangnak. (L. Goedeke, *Deutsche Dichter des XVI. Jh.* I. 295. l.) és Sachs újabb három évvel későbbi trufájának (*Das Heylthumb für das unflüssige Haushalten. Fabeln und Schwänke.* I. k.) Abból, amit a mese elé told, valószínű, hogy Heltai teológus körből ismerte ezt a mesét is. (Melandner *Jocoseriája* II. 138. szerint Edelmanus is felhasználta e példa egy változatát egyik homiliájában!) A tanulságban a mese első részének értelmezéseként az Istennel való reggeli beszélgetés szükségét hangoztatja, még a gondos felügyelet említése előtt, s a kettős mese tanulságait az ora et sedulo labora et sic habebis multa bona mondásban

foglalja össze. Hogy a két elem egybekapcsolása nem Heltai leleménye, bár egyébként ez is elképzelhető volna, az egy Heltainál későbbi szövegből gyanítható: Bütner Wolfgangus *Epitome historiarum*ának (1576) 110. lapján közli az ereklyehistóriát.¹ De itt is, mint Heltainál, más segítségről van szó az ereklyehordozás előtt. A jámborabbnak megy jól a sora kezdettől fogva, a másik gúnyolja, hogy a sok imádkozástól el fog szegényedni, de ő szegényedik el, aztán már ő is ott van korán a templomban. Mikor azonban újra meggazdagszik, a munkát érzi fölöslegesnek, mindent Istenre bíz, s újra elszegényedik. Ekkor kerül aztán sor az ereklyére. Így a kettős tanulság itt is az, hogy imára és munkára egyaránt szükség van. Maga a Bütnernél szereplő, Heltaiétól egyébként eltérő első rész egy nagyon elterjedt középkori példa leszármazottja, amely Heroltnál is megvan (*De tempore, sermo post Trinitatem* XVII.) s ennek nyomán Hondorfnál is. Magában az ereklyehistóriában a korábbi ismert változatok közül Waldishoz áll Bütner legközelebb, de az egésznek forrásul egy — valószínűleg külön megjelent — német tréfás verset jelöl meg: «Man lieset in einem schimpflichen gedichte.» Az különben Heltainak az övénel korábbi ismert szövegekkel való összehasonlításából is kiderül, hogy egyiknek sem lehet közvetlen származéka; egyben egyikhez, másban másikhoz áll legközelebb.

Heltai legterjedelmesebb s a legtöbb novellisztikus színézzel előadott meséje s egymagában is a XVI. századnak talán legkitűnőbb széprózai alkotása a 99. helyen álló ördöghistória. Heltai legszenvedélyesebben emlegetett gondolatainak legteljesebb kifejezése ez, s hogy ennek maga is tudatában volt, mutatja az, hogy kivételesen előre is felhívja rá a figyelmet a 68. mesének hasonló gondolatokat fejtegető tanulságában. Épen nem hihetetlen, hogy Heltai, aki, mint láttuk, más esetekben is kombinált különböző eredetű elemekből, mesékből, adomákból új szerkezetet, épen ebben az esetben, hol terjedelmével és tárgyával a többi közül egyaránt kirívó elbeszélésben legszemélyesebb gondolatai jutnak kifejezésre, nem más írónál készen talált «mesét» beszélt el újra, hanem maga alkotott hagyományos elemekből. Ezen a véleményen van Császár Elemér is.² Föltevést az eddig megtörténnél részletesebb tárgytörténeti vizsgálat is még valószínűbbé teszi. Bármennyire végigtekintethetetlen az a XVI. századi irodalom, amely Heltai olvasmányaként mind számbajöhet, mégis abból is valószínű Heltai e kompozíciójának önállósága, hogy az elterjedtebb latin és német mese-, novella- vagy példagyűjteményekben és a

¹ V. ö. Schnorr von Karolsfeld, *Archiv für Literaturgeschichte* VI. 312. l.

² L. A. *protestáns kor költészete* c. egyetemi előadásairól 1931-ben kiadott könyvomatos jegyzet 456. lapján: «meg merem kockáztatni azt a föltevést, hogy ez a mese H. eredeti alkotása».

*Theatrum diabolorum*ban összefoglalt iratokban egyaránt hiába keressük, holott egyes elemeihez külön rengeteg párhuzam található. Már pedig a tárgykör népszerűsége, a benne kifejezett vallási és társadalmi felfogás természete folytán e kivételes gazdagságú és kereksgű históriának állandó közkinccsé kellett volna lennie, ha egyszer az említett könyvtípusokban vagy egyebütt a latin vagy német irodalomban felbukkant volna. Nálunk nem is maradt észrevétlen: Bornemisza Péter beiktatta rövid kivonatát a maga ördögprédikációiba (903. l.) 13 évvel Heltai könyvének megjelenése után.¹ Az, hogy talán hazai hagyománya lett volna Heltai előtt az egész szerkezetnek, Heltai többi meséi eredetének bizonyosságán kívül azért sem nagyon valószínű, mert egyes elemei részint sokkal inkább kimutathatók külföldön, részint oly jellegzetesen az új szellem kifejezői, hogy a maguk egészében hazai néphagyomány még nem lehettek.

A középkori egyházi irodalomban igen sok legendarészlet és példa szól ördögi segítséget elfogadó emberekről; rendszerint azonban megszabadulnak a kárhozattól, mivel Máriának vagy valamely szentnek tiszteletéhez tovább is ragaszkodnak, vagy pontosan teljesítik a vallás valamelyik parancsát. De a nép szolgáló szellemekben, manókban való hitét sem irtotta ki a kereszténység, sőt a középkori teológusok egy része módot talált arra, hogy — sz. Ágoston nyomán — az angyalokról és ördögökről szóló tan rendszerében helyet adjon neki. E szerint a Luciferrel elbukott angyalok egy részét — akik csak kisebb mértékben voltak hibásak — csak száműzte a maga közeléből az Úr; ezek az emberek társaságában próbálnak vigaszt találni s őszinte jóakarattal szolgálnak nekik. Ezen a gondolaton alapul az a középkori példa, amelyből Heltai ördöghistóriájának kezdete is valószínűleg leszármazott. A nemesembernek szolgáló ördögről szóló példa a XIII. század első felében Caesarius Heisterbacensis *Dialogus miraculorum*ában szerepel először (V. 86.) Itt a nemesembernek híven s minden ördögösségével szolgáló ördög, mikor végül felismertetvén, távoznia kell, bérül csak annyit kér, hogy egy harangot vehessen Isten dicsőségére. Utóbb az ilyen jóindulatú ördögök kezdtek hitelüket veszteni. Jellemző, hogy a Pauli *Schimpf und Ernst*jében (92. sz.) közölt változat csak abban tér el Caesariustól, hogy a harangvásárlást Pauli azzal magyarázza, hogy így az addig igyekvő templomlátogatók ezután rábizzák magukat a harangra, későn érkeznek s zavarják az istentiszteletet. Itt már a látszólag ártatlan, sőt jótékony feltétel valójában az ördög rosszakaratú csele. Luther végkép leszámol a jóakaratú ördögök elméletével, s az ő tanítása következtében szükségkép átalakultak az ezen alapuló példázatok is. Luther szerint minden bukott angyal rosszakaratú

¹ V. ö. Király György megállapítását. Ungarische Jarbücher, 1921.

ördöggé lett s az ember lelki kárára igyekszik akkor is, mikor látszólag segít neki. De rendszerint gonosztettekben segít, hogy az ügyis rosszra hajlót annál inkább a kárhozat felé hajtsa. Nyilvánvaló, hogy Heltainak a nyúzásban, harácsolásban gazdája minden képzeletét felülmúló ördöge is ebben a gondolatvilágban kialakult változata az ördög-szolgáról szóló példázatnak. De a Luther asztalánál szóba került efféle példázatok közt van olyan is, amelyhez más tekintetben is közel áll Heltai ördöghistóriája. Luthernek egy ilyen példázata közeli rokonságban áll az említett középkori példával és annak a helyhez, időhöz, személyekhez kötött változatnak leszármazottja, amely először — sokkal rövidebben — Agricola közmondásgyűjteményében található. (301. sz.) E szerint egy Rechenberger nevű torgaui nemes elbeszélte 1520-ban, mikép szolgált atyjánál egy ördög akkoriban, mikor Mátyás magyar király a törökkel hadakozott. A Luthertől elbeszélte bővebb változat kezdetét érdemes jobban szemügyre venni. A Rebenstock-féle latin fordítás szerint (125 b—126 b):

«Nobilis quidam cum Torgae ubi habitabat deambulare, obviam ei venit quidam, quem interrogavit, num illi servire vellet, indigere se famulo. Respon. se velle. Nobilis interrogans, quod illi nomen esset, respondet Schari Bohemice se Diabolum nominari. Age mecum domum eas (inquit nobilis) et ostendit illi stabulum et equos quos custodire debebat. Fuit autem nobilis parum pius, de rapina vivens, ad quam servulum satis idoneum nactus erat.»

Mint Heltainál, itt is sétaközben találkozik a nemesember — Luthernél rablólovag — az ördöggel, itt is szüksége van szolgára s így épen kapóra jön. Mindkét helyen mindjárt szóba kerül az elszegődő szolga kiléte, míg a korábbi ily példákban csak utólag jön rá a nemes. Végül a nemesember Luthernél is gonoszságában talál nagyszerű segítőre az ördögben, akárcsak Heltainál. Érdemes még azt is megfigyelni, hogy Heltainál is csehül beszélnek az ördögök — maguk közt (doborsa!). Azonkívül Heltai Lucifere ugyanazzal az üdvözléssel (*bene veneritis*) köszönti a nemest, amellyel egy másik Luther ajkáról lejegyzett és az előbbivel rendszerint együtt szereplő adomában az ördög a gardiánt, mikor szolgálatába szegődik. (Rebenstock, 127.)

Heltai több meséjének tanulságában emlegeti, hogy a szegény nép sanyargatása a legnagyobb bűn; ördögi sugalmazás eredménye, s büntetése az örök kárhozat. Ezt mutatja be a 99. mese. Nála is, mint pl. Paulinál, ravasz számításból oly igénytelen az ördög, hogy amit gazdája semminek tartott a bér kikötésekor, annak következménye az elkárhozás. Csak azt kérte H. ördöge, amit a parasztok szívből ajánlanak neki — ez pedig maga a nemesember. Maga a csel lényege és végrehajtása egy legkorábban ugyancsak Caesariushnál (*Liber miraculorum* II. 17.) található másik példából ered. Épen Heltai meséjének ez a középso része az, amelyhez

leginkább találhatók egészen közelálló változatok — igen nagy számban — a XIII. századtól a mai német néphagyományokig¹. Csakhogy egyikben sem az ördög gazdája az, akit elvisz, hanem valamely a néptől gyűlölt foglalkozás egy képviselője (prókátor, bíró, végrehajtó, hajdú, uzsorás). Heltainál a jelzett különbség folytán válik ez az adoma a nemes embert szolgáló ördögről szólónak szerves folytatásává. Maga a három lény, amelyet a parasztok sorban az ördögnek ajánlanak, az okokkal és körülményekkel együtt csaknem azonos már Caesariussnál, csak annyi a különbség, hogy ott, és a későbbi teljes változatokban is, disznó van a Heltainál szereplő ökör helyén. Az osztrák Strickernek Zlinszkytól említett — Caesariusszal csaknem egykorú — trufája azért is figyelemreméltó, mert ebben a disznón kívül ökörről is szó van. Hogy Heltai közvetlenül honnan ismerte ezt az adomát, pontosan meg nem határozható; valószínűleg többfelől. Herolt Caesarius szövegét vette fel a *Promptuariumba*, melyet a XVI. század protestáns prédikátorai is forgattak; Hondorf is kiírta.

Heltai meséjének befejező része a kegyetlen nemesnek és hozzátartozóinak pokolba jutását és pokolbeli kínját mutatja be; ezzel együtt az egész mese szinte a szívtelen gazdag evangéliumi parabolája korszerű párjának tűnik föl, s színeiben egy és más különösen egyes Lázár-drámákra emlékeztet. Egyébként sokféle párhuzammal lehetne megvilágítani, mennyi része van egyes hagyományos vonásoknak az apró részletek kiszínezésében: az ördög külsejének leírása, lovon való megjelenése, (ez még Melanchtonnál is megtalálható, v. ö. Manlius *Collectanea*. 2. kiad. 37. l.) a tüzes fürdő szerepe a pokolbeli büntetésben stb. mind sokkal általánosabb vonások, semhogy külön példákkal kellene megvilágítani. Hasonlóképen már a középkorban általános és több példázatban is kifejezésre jutó nézet, hogy a cifra ruha s kivált a nők cifrázkodása az ördög hálója; ezt a gondolatot érzékelteti Heltai azzal, hogy az ördög kedvelteti meg a fényűzést s aztán az asszony pompakedvelése még fokozza a nemesember kapzsiságát, őt magát pedig, és másokat is, egyéb rút bűnökbe sodor. Azokhoz az ötletekhez, amelyekkel az ördög a jobbagyok kihasználását növeli, ugyancsak akadnak párhuzamok a XVI. század — részben történeti tényekre hivatkozó — protestáns irodalmában. Így a milánói Barnabásról Paulus Jovius (*Elogia*. 156 l. 137. l.) nyomán Hocker Jagdteuffel-ja is elmondja, hogy 2000 kutyát osztott ki a parasztok közt, hogy fölneveljék, s a legkisebb gondatlanságért is kegyetlenül meggyötörte őket. Heltainál az ördög gazdája lovait nevelteti fel ugyanígy a parasztokkal.

WALDAFFEL JÓZSEF.

¹ V. ö. Bolte jegyzetet Pauli 92. fejezetéhez.

DÓCZI LAJOS DRÁMÁI.

(Második közlemény.)

A *Csók* után tizenkét esztendőre elhallgat Dóczi lantja, s épen a *Csók* előadásának tizedik évfordulóján lép megint a közönség elé a drámaíró. Méltó megünneplése volna ez a jubileumnak, ha a megrendezésben nem vettek volna részt azok a zavaró mozzanatok, melyek őt fátumszerűen üldözik. Az új darab *Az utolsó szerelem*. Gróf Andrássy-Kendeffy Katalinhoz írt ajánlásában mentegetőzik, hogy szeretett volna jobbat, szebbet nyújtani. De a múzsa is csak asszony. Hogy várhatta volna, hogy durcás ne legyen olyan imádó iránt, aki első csókját tizenkét éves közönnyel viszonozta.¹ E hosszú hallgatás mintegy romantikussá tenné az első szerelméhez visszatérő tisztviselőt. De nála csak a magyar múzsa hallgatott. Egyik leveléből világosan kitűnik ez: Jaunerrel szerződést köt, hogy a *Csók*ot operaszöveggé dolgozza át és lefordítja Daudet *Fromont-ját*; ír egy sereg chansont neki és egy kis operát. «... Ich fand — írja neki 1876-ban — dass ich noch Geist habe und dass sich bei aller meiner Untätigkeit mein Geschmack veredelt hat.»²

Az Akadémia 1882. évi Teleki-jutalmát tragédiára hirdette. A Pulszky Ferenc, Heinrich Gusztáv, Csiky Gergely akadémikusokból és Egressy Ákos, Gyenes László színművészekből alakult bizottsághoz benyújtott huszonhárom pályamű között versenyzett az *Utolsó szerelem* is. Csiky Gergely csipős gúnnyal vetette vissza a tragédiák közül a vígjátékot s még meg is leckéztette Dóczyt, hogy talán maga sem tudta, mit ír?³ Finomabb stílusban, de nem kevesebb gúnnyal, adta válaszában Dóczi eljárásának magyarázatát, tévedését másolója feledékenységevel és saját tájékozatlanságával mentve. Amaz egyszerűen elfeledte megjelölni a műfajt, ő pedig úgy emlékezett, hogy középfajú drámák is pályázhatnak.⁴ Már ez az összeccapás felkeltette az érdeklődést. A Budapesti Hírlap

¹ Előszó. 1883 júniusában. Bécs.

² V. ö. Pester Lloyd 1928. 292. sz.

³ V. ö.: Budapesti Hírlap 1883. 79. sz.

⁴ Budapesti Hírlap 1883. 83. sz.

bemutatott egy részt a darabból,¹ sikerrel, mert egy fővárosi kiadó fényes ajánlatot tett a kiadási jogért, Paulay Ede pedig levélben kereste meg Dóczyt az új darab színrevitele érdekében.²

A dráma előbb könyvalakban jelent meg. Emlékezve a Csiky—Dóczy polemiára, sietve bírálta meg a sajtó a nagy pereskedés tárgyát. A Fővárosi Lapok³ kiemelve költői szépségeit, a *Csók* méltó párját üdvözi benne, de elemezve szerkezeti botlásait, a cselekvény és jellemzés hibáit, megjósolja, hogy a színpad még jobban kitárja majd gyengeségeit. Az Egyetértés⁴ épolyan romantikus csillogást lát benne, mint a *Csókban* — de mást semmit. Legmélyebben Szántó Kálmán néz a drámába.⁵ Dicséri költői báját, a szellemes párbeszédet, de a pszichikai indokolást gyengének itéli.

Ily előzmények után a legnagyobb érdeklődés és várakozás közben mutatta be az *Utolsó szerelem* sokat vitatott erényeit és hibáit 1884. január 11-én a Nemzeti Színházban. A közönség a megelőző sok kritika hatására mint bíráló nézte végig a darabot és nem tudta azt önmagáért élvezni, jegyzi meg Keszler József.⁶ Mégis megnyerte a nézők tetszését. Lekötötte a figyelmet a «zengzetes, igazán bájos nyelv»⁷ és a lelkes közönség elejétől végig zajos tapsokban és kihívásokban adott kifejezést tetszésének.⁸ 1916-ig harminckétszer játszották a Nemzeti Színházban s még akkor is sikert aratott. «Meleg, tartós, jelentős sikere volt az *Utolsó szerelem* felújításának. A színház legutolsó zugáig elterjedt az a finom, pikáns hangulat, amelyet Dóczy lop be a lelkekbe...»⁹ — írja a Pesti Napló kritikusa.

Az *Utolsó szerelem* anyagát a történelem szolgáltatta a költőnek, de az ihletet hozzá egyrészt életének egy nagy fordulata, másrészt egy nagy magyar irodalmi esemény adta. Dóczy megházasodott és ifjú nejét nászútra Olaszországba vitte, s az olasz vidékek szépsége és fenséges bája rabul ejtette a költőt — ebből a hangulatból kelt életre a dráma miliője. Másfelől meg ugyanakkor (1879) jelent meg a *Toldi szerelme*. Arany János regényes eposza, amelynek cselekvénye a sorsfordulattól kezdve ugyancsak olasz földön játszik, szolgált ösztönzésül, de egyszersmind mintául is az *Utolsó szerelem* cselekvényéhez.

¹ 1884. 84. sz.

² U. o. 86. sz.

³ 1883. 215. sz.

⁴ 1883. 254. sz.

⁵ Pesti Hírlap 1883. 257. sz.

⁶ Nemzet 1884. 13. sz.

⁷ V. ö. Pesti Hírlap 1884. 12. sz.

⁸ Budapesti Hírlap 1884. 12. és 14. sz.

⁹ 1915. 80. sz.

A mese Nagy Lajos korában játszik, mint az eposz — a király harmadik velencei háborúskodását használja keretül — főhősnek a *Toldi szerelmében* hősködő Laczfi vajdának István fiát teszi meg, ki hasonlóképen erdélyi vajda volt. Maga a történeti keret a következő:

Padova ura, Carrara Ferenc a Dalmátország birtokáért viselt háborúban Lajos hive volt. Ezért esküdött ellene Velence. Különféle határvillongások után háborúba zökkent az ellenségeskedés. Lajos Laczfi Istvánt kétezer lovassal Felső-Olaszországba küldötte. Az első, trevisói támadás sikeres volt, a hős ifjú Carrara még vítézkötést is kapott a vajdától. De a második összecsapás balul ütött ki, még Laczfi is fogságba esett. Az 1373. szeptember 21-én kötött béke a padovaiak károsodásával járt s még Carrara megaláztatását is jelentette: Velencébe kellett küldenie egyetlen fiát, hogy ott, a tanács termében térden kérjen bocsánatot a signoriától. A beszéd végeztével, melyet Petrarca készített: «kelj fel — válaszolá neki a doge, — ezentúl ne vétkezzél se te, sem atyád.¹» Ez az *Utolsó szerelem* történelmi magja. Ezt a történelmi mozzanatot ragadja meg Dóczi, talán azért is, mert önmagában kerek, kevésbé bonyolult epizód. Főképpen pedig azért, mert így lélektanilag motiválhatja az események átköltöztetését a magyar környezetbe.

Az Anjouk idején nagy szerepet játszó Drugethek ivadékat, Máriát állítja az író Laczfi mellé, s kettőjük, már-már tragikus házassága helyén három boldog pár dícséri Nagy Lajos bölcsességét. A történeti háttér és a történelmi hősök valódiságát Dóczi annyira körülfonja romantikus epizódokkal, hogy e darabját a történeti vígjáték műfajából kivéve szívesebben dramatizált romantikus-mondának vagy regényes színműnek nevezném. Ez indíthatta az író is arra, hogy középfajú drámának ítélje darabját.

Ami pedig az eredetiséget illeti, Szántó és Beöthy véleményén haladva úgy látjuk, hogy Dóczi szorosabban hozzáfűzte drámája meséjét mintájához, Arany eposzához, mintsem művét minden ízében eredeti alkotásnak nevezhetnők. Ezt igazolja a dráma egészében és epizódjaiban. A történet keretébe szőtt szerelmi cselekvény már másolatnak tűnik fel. Laczfi—Mária expozícióbeli jelenete élénken emlékeztet a *Toldi szerelmének* második énekére. Amott Laczfi nyegle magabizakodással védekezik a házasság ellen s a büszke Drugeth Máriáról is hetykén nyilatkozik. Aranynál Miklós hasonlóan idegenkedik a nőüléstől, hiába beszélne rá a király és édesanyja. Mária titkon szereti Laczfit, elárulják haragos szavai. Rozgonyi Piroska is Toldiról ábrándozik. S a megalázott büszkeség vág vissza mindkettőjüknel a meggondolatlan ifjakra. Csakhogy

¹ V. ö.: Szilágyi: *Magyar nemzet tört.* III. k. 309—315. l.

Arany nál ezzel már el is dől a hősök sorsa, a tragikum borulata mind nagyobb és nagyobb erővel nehezedik a lelkekre s megmásíthatatlanul hömpölyög a katasztrófa felé. Dócznál azonban csak fogássá válik e mozzanat beiktatása. Hiszen Mária a rangban és hírben hozzáillő, s előtte nem ellenszenves vajdának adja kezét — nem Tar Lőrinc hasonmásának. Mintegy bosszúból is elfogadja a kérő vajdát. Alapja lehetne a bosszú sugallta elhamarkodás a további tragikus lelki küzdelmeknek. De hát ebben az esetben meg ott hibázik az író, hogy a királynéval meggyőzeti a nézőt arról, hogy Mária szereti Laczfit. Sőt ráhót vet a meggondolatlanul beszélő vajdának és a királyt is háleszi, hogy segítse a házassági politikájában.

Így az értékes lelki indítékok elmosódnak egy kómiкус fejleményeket ígérő házassági vígjáték expozíciójában. A néző és olvasó az udvarral együtt izgatottan várja a fejlődést. Hiába. A kézfogó után Laczfi elmegy Olaszországba s két felvonáson át harcol, vitézkedik, mígnem halálosan beleszeret Carrara leányába, Catherinába. Catherina férfi-fegyverzetben érkezik csatlósával a táborba és sokáig megtéveszti a vajdát. Laczfi végül is fogságba kerül, majd kiszabadulva, új szerelmétől összetörött szívvel hazaindul, hogy adott szavát beváltsa. Carrara is megtört, egyetlen fia elbujdosott, mert nem akart megalázkodni Velence tanácsházában. Kíségíti azonban a jószágos Catherina, hiszen Laczfi is férfinak nézte, miért ne vezetné félre a velenceieket. A sikerült csel után csatlósával ő is hazánkba jó szerelme, Laczfi után.

Ezzel visszatér a cselekvény is Lajos udvarába. Nagy vitézi tornán szórakozik az udvar, s a kiváló bajnokokat sorra legyőzi egy idegen. Számúzik azonban, mert Carrara fiának vallja magát. Hogy lehetne az, hiszen az ifjú Carrara csak az imént alázkodott meg Velence előtt — véli Lajos király. A férfi-jelmezben járó-kelő Catherina Drugeth Mária apródja lesz s meggyőződik arról, hogy az nem szereti Laczfit, ő is csak az adott szó rabja. Végül őt is leleplezi apródtársa, midőn párviadalban elájulva megszabadítja vértjétől. E cseledezések az olaszok ügyességét dicsérik, még inkább megfigyelő készségüket. Hiszen közel huszonöt évvel azelőtt megtette már ezt Toldi Anikó is az ifjú Bencével. Férfiruhában bolyongott Aversánál, míg Szeredai, Toldi társa, le nem leplezte. Ennek megismétlése a mi apród-jelenetünk. Még helyesebben tesszük, ha Dóczy ügyességét dicsérjük, ki határozottabban megfigyelhette a három évvel előtte járó Aranyt, mint szereplői az évszázadokkal előttük élő mintáikat. Mert Dóczy hősei, bizony, nem épen a XIV. század harcos, katonás miliőjéből ugrottak elénk.

A korhű jelmezekben maga Dóczy érez, szeret, okoskodik. Élénk szelleme finoman csillog, a tipikus Dóczy-filozófia győ-

nyörű zengése elbájol. Bár határozottan a *Csók* fölé emeli közvetlensége és lélekrajzának meg érzélemvilágának helyenkénti valóságossága, de meg nem győzhet, legföljebb egy-egy pillanatra. Így a dráma második felvonásában Dóczi valóban remekel. Szép Laczfi szerelmi vallomása is: a harmadik felvonásban, a szenvedélyes tűz lobogásának mása — emlékeztet *Toldi szerelmének* V. énekbeli gyönyörű szilajkodására:

«Jer»! hével, erővel zúditja lehelve:
«Jer velem — elviszlek — paripám nyergelve —
Oda hol még szellő — nap fénye se leljen —
Meggvédlek egy ország — mind a világ ellen!» (105. vk.)

Laczfi: Tied leszek. Éretted meghalok,
Hogy újra éljek, élni újra kezdjek.
Voltam Apor, voltam a Mária
Mátkája, voltam vajda és magyar,
Kitörlöm multamat, mint rossz írást
És újat írok fényesebb betűkkel.
Akarod így? (III. 5.)

A nagy szerelmi lángolások, kínlódo vergődések után végül Lajos király szabad utat ad a szerelmeseknek. Laczfi Catherinával, Cecco Máriával, a bohózatos, élceldő csatlós Lófő, Selmával megtalálja a boldogságát. Az expozíció és végső jelenetek mintegy keretbe foglalják a történelmi anyagot és szerelmi cselekvényt. A királyné belátva tettének helytelen-ségét, miután minden jóra fordult, szívből hódol a nagy király előtt és dicsőíti bölcsességét. Akár az író hódolatát is vélhet-nők e darabban, hiszen épen ötszáz évvel azelőtt tért meg őseihez Nagy Lajos (1382).

Tehát az *Utolsó szerelem* a különféle elemek költői vegyü-léke. Vigjátéki az expozíció a megcsalt férjek árulkodásával, Bubek ármánykodásával, a királyné házassági mesterkedésével. De a vidám kezdet átvág más hangba. Az író új szálát kezd bonyo-lítani Olaszföldön. Ez a rész a történelem regényes dramatizálása, a vigjátékra költött hős oly hatalmas szerelmi megrázkódtatásá-val, hogy az író a szenvedélyek hullámtorlásában elveszti a fékét. Hőse szabadon esik rabul felcsigázott érzelmeinek — vagy talán kezdődő heve magára az íróra ragadt át s szenvedélyes szerel-mével tűzbe hoz mindenkit és mindeneket. Összetört szívükkal bánkódnak hőseink, de megkönnyül rajtuk Dóczi. Kölcsönként cselekkel összehozza őket, hogy mégis vigjáték legyen a tragi-kusan bonyolított lelki tusakodásból.

Ez az önkényes alakítgatás és a jellemfestés gyarlósága magyarázza meg azt, hogy Dóczi alakjai az élettelen bábok benyomását keltik. Az író szellemessége, nagy skálán játszó érzelmgazdagsága, romantikus szenzációkeresése ott csillog, szikrázik és bővöl a színpadon, de nem kelti az élő világ színét annak bajaival, bánatával.

Az *Utolsó szerelem* magyar szereplőkkel hasonmása a tündéres *Csóknak*. Épügy mint ez, meghat szebbnél-szebb, lírai melódiáival, színes csillogásával. De nem az igaz élet össze-ütközését figyeljük benne, hanem mindenkor örömmel köszöntjük benne a *Toldi szerelmének* hangulatát, romantikáját utánzókató unokát. Drámának épen nem remek, de ha nem keresünk benne mást, mint a történelemnek jól sikerült regényes dramatizálását, akkor élvezhetjük szépségeit. S valóban tetszik is a dráma, sőt lefordították több nyelvre és külföldön is sok ünnepeletést szerzett írójának.

Az *Utolsó szerelmet* nyomon követi a *Széchy Mária*. Testvére az előbbinek kevesebb költői szépséggel, de elkerülve annak ócsárolt tulajdonságait. Vagy tán épen Dóczi akarta igazolni magát az eddigi vádakkal szemben? Ebben a darabjában épen az egységes cselekvény és a következetes felépített jellemek dicsérik az író tehetségét. A Teleki-díjat nem nyerte ugyan meg vele (1884), de régi, élehangú bírálója, Csiky már barátságosabban ütötte el a pályadíjtól. Így hát a Péczely-pályázaton próbált szerencsét.¹ Rákosi Jenő *Endre és Johannájával* versenyzett — sikertelenül.

A Bécsbe szakadt Dóczi még mindig a Rákosinak esküdött hűségben irogatja Shakespeare-től és a német-francia romantikusoktól tanult technikával regényes álmoképeit. Pedig legközelebbi barátai már jóval előbb vagy vele egyidőben épen a gyakorlati élet figuráival neveltetik a közönséget, Berczik, Toldy István, Tóth Kálmán épenséggel a maguk korát karikirozzák. Hát Csiky!

Pedig a *Széchy Mária* is épen a romantikus mesevilág születte, csak menten annak vakító, de hazug cafrangjaitól. E mese-szövebseli realizáció nem szívéből jó az írónak, előszavában visszaszóhajtja az elhagyott cicomákat. Bánatos borongással emlékezik vissza legszebb emlékeire, a Kávéforrásban elröppent órákra. Azt hinné az ember, hogy a hús évvel előbb még lángoló lelkű ifjú lovagiasságát szította fel az emlékezés és ez siet a becsületében meghurcolt hősnőnek elégtételt szerezni. Ezt vallja céljának az egész dráma, de maga az író is említést tesz erről, midőn útra bocsátja új művét.

Kisfaludytól Arany Jánosig úgy tüntetik fel Máriát, mint Murány egyedüli urát s meghódolását más-más szemmel nézik. Míg Petőfi a mindent legyőző szerelem megdicsőülését érzi Mária tettében és rajongva mereng Murány lábánál, Tompa megvetve a gyengeségében árulóvá aljasodott nőt — nyugodtan alszik a történelmi romokon. S a nagy közönség a sok epikus feldolgozás ismeretével eltelve, nagyobbára a Tompa-féle könnyen hajló nőt látja Széchy Máriában, ki oly jelentős poli-

¹ V. ö.: György József: *Dóczi Lajos*. 27. l.

tikai előnyöket és a Rákóczy-hűséget dobja el érzelmei kedvéért.

Dóczi az epikus feldolgozásoktól eltérően a lelki átalakulást kutatja, mely okvetlenül indítéka Mária tettének. Acsády kéziratos nagy művét veszi forrásul¹ és meggyőző motivációval viszi át Mária Wesselényi pártjára. A vár urának nem őt nevezi, hanem a három testvért: Mária, Évát, Katát. Éva ura, Illésházy György, és Katáé, a ravasz Lisztiusz báró, a hatalmasok a várban. Ezek állandóan fondorkodnak Mária ellen, áhítoznak birtokrészére; ehhez járul bizonyos bosszúérzet is, melyet Illésházy felkinált, de megvetett szerelméért táplál iránta. Ez már Dóczi leleménye lehet. Így mintegy két ellenség közé állítja hőst, kinek célszerűbb Wesselényihez hajolni, mint két megbízhatatlan sógora cselétől rettegni. A külső akadályok legyőzéséhez lelki bonyodalmakat is fűz az író. Ezek nélkül száraz epika és politikai cselfogás maradna a darab. Felhasználja ezért a Mária nevén esett foltot, sőt darabja lélektani rúgójává tette. «Egy rendkívüli nő harca meg nem érdemelt rossz híre ellen: ez az, ami iránt a közönséget érdekelni kívántam. A vértezett kebel alatt lássák az üldözött asszony szenvedő szívét.»²

Ezzel tereli el az író a cselekvényt az ismert epikumoktól. Wesselényi csellel él s a női szíven átkarja megszerezni Murányt, de — amint diákja megjósolja — bele is szeret Mária. Vérgisérten azonban az asszony büszkeségét, midőn kijelenti, hogy rossz híre miatt nem veheti feleségül. Ez kelti életre a várba zárt, meghurcolt foglyot. Dacos elhatározással küzd, hogy megalázza Wesselényit sértéséért. Innen fonódik össze a birtokért folyó versengés Mária lelki vívódásaival. Illésházy hazaérkezése állandóan veszélyezteti Mária, kit bosszúja is tette készlet. Látja, hogy életével játszik, s kirobban a sok szenvedély. A titkon belopódzó Wesselényinek rapszodikus erővel önti ki szenvedésektől megpróbált lelkét, s az érzelmek forró lávája elperzseli a multak gyanúsítását. A megtisztult asszonyi szív elégtételt nyer Wesselényi személyében. Elbuknak a fondorkodó rokonok, s az elpártolásért sem vádolhatja magát Mária, hiszen ez csak felelet Rákóczynak a róla írt megszégyenítő véleményért.

Dóczi jól számított. Midőn 1886. május 16.-án bemutatták a Nemzeti Színházban, *Széchy Mária* elégtételt szerzett magának a jelenben is a múltért. Vallomása szépségével magával sodorta a közönséget. Nem is volt ez nehéz, hiszen Jászay Mari élte át a Dóczi fogékony lelkén és mesteri tollán kifinomult lelki viharokat. Tökéletes is lehetett az illúzió, hiszen

¹ Akkor még nem jelent meg, Dóczi kéziratban olvasta.

² *Dóczi Lajos Széchy Máriaja*. Pesti Napló 1885. 349. sz.

épen Jászaynak írta e szerepet Dóczi, s az «minden színét, virágát Máriára pazarolta.»¹ A közönségre hatott is ez, de a kritikusok a darab rovására írták. Mária alakja mellett eltérpül a többi szereplő. Minden cselekvés, drámai lüktetés e nagy, asszonyi lélek háborgásában merül ki, s a tragikus hullámok méltatlan vigjátéki figurák vértelen tetlenkedése közepett torlódnak. Széchy Mária környezete csak élettelenül kiábrázolja a hagyományt, de mit sem igyekszik lendíteni a cselekvény kerekén. Az Egyetértés kritikusa félig szánalmas, félig érthetetlen alakot lát Máriában, aki rossz hírneve miatt szakadatlanul sopánkodik, s Wesselényi sem más turbékoló sasnál.² Váradi szerint a hősnő valóságos Mária-Magdaléna, Illésházy csak afféle Mikulás, a személyzetet ijesztgetik vele. Lisztiuszban és Évában lát következetesen megrajzolt figurát. Kárhoztatja azonban, hogy e nagy történeti személyek körül jóformán semmi sem történik.³ Még alaposabban határozza meg a darab hibáját Keszler József: «Egy vádból és egy védelemből áll. A bizonyító eljárás a drámai cselekvés volna; és ez nem létezik.»⁴

A bírálók igen helyesen figyelték meg e darabot. De tagadhatatlan, hogy bírálatukban nem terjeszkedtek ki arra, hogy Dóczi mennyiben oldotta meg kitűzött célját. Inkább azt keresték, felhasználta-e az író a jó dráma receptjének minden összetevőjét. Érthető, hogy sok hiányra bukkantak. De az író célja nem drámailag helyes cselekvény megszerkesztése volt, hanem egy századokkal előbb megtörtént esemény lelki motivációja. Nem tetszése szerint teremtetten hőseit, de még ezeknek cselekvésében is korlátozta a történelem. Ez a megkötöttség rányomja bélyegét az egész műre. Bénítóan hatott ez írónk máskor szertelen fantáziájára. Minden készségét arra gyűjtötte össze, hogy új történelmi forrását kiaknázza pszichologiailag indokolja a hősnő tettét. A külső történéseknek így kevés tér jut a darabban. Talán ezért is merülhetett fel az a megállapítása Váradinak, hogy már a tárgyválasztásban szerencsétlenül járt el Dóczi. Szerinte ez a tárgy epikai és «drámailag számbavehető feldolgozása ennek a sujet-nek, épen epikai volta miatt, nincsen és jó nem is lehet.»⁵ Ezt az ítéletet nem tarthatjuk teljesen igazoltnak. Nem sorolhatjuk a tárgyakat merőben epikai és drámai kategóriákba. Váradi bizonyítékát ellene is fordíthatjuk. Akik feldolgozták, azok nem drámaírók, hanem lírikusok és epikusok voltak (Gyöngyösi, Petőfi, Tompa, Arany), egy drámaírótól találunk köztük, Kisfaludyt — az meg

¹ V. ö.: Váradi Antal, Pesti Napló 1886. 136. sz.

² V. ö.: Egyetértés 1886. 135. sz.

³ Pesti Napló 1886. 136. sz.

⁴ Nemzet 1886. 137. sz.

⁵ Pesti Napló 1886. 136. sz.

drámának is dolgozta fel. Hogy nem sikerrel, azért inkább Kisfaludyt okolhatjuk, nem a választott tárgyat. A *Zrinyiász* epikum, de Jókainál a *Szigetvári vértanúkban* mint dráma is megállja a helyét.

Az igazi hiba már a közönségben is kereshető. Széchy Mária története annyira közismert, hogy igazi érdeklődést drámái formában alig kelthet. A végső kibonyolodás készen áll mindenki tudatában, az epizódok és a bonyolítás kevés újat adhatnak. Elsőrendű célkitűzéssel fogta meg e tárgyat Dóczi, pompásan meg is felelt ennek, csak egyben hibázott: epikailag építi fel a nagy jelenetet. Ez a közönségre kedvezően hat, de szerkezeti botlás is. Ő lélektani drámát akart írni, tehát a külső ráhatások közepett látnunk kellene, mint érlelődik meg a hősnő lelkében az elhatározás. Szerencsésebb volna, ha előbb bennünket győzne meg lelki megpróbáltatásairól, mintegy vele együttérezve örülnénk a meglepő megoldásnak. E helyett egy gyönyörű, balladaszerű vallomással kábitja el Wesselényt és a mi kritikánkat. E serleges jelenet költői szépségével, magasztos érzelemárjával mintegy megváltja a hősnőt és a Sors üldözöttjének elégtételt szerez. Ez színihatásra számító fogás. Jászay Mari sikert aratott vele, de már Kolozsvárott igen mérsékelt sikerrel járt *Széchy Mária* — alakítójának gyarlóbb tehetsége miatt.¹ A színihatás lelkesíti Rákosi Jenőt is, midőn a nemesebb ízlésnek ünnepi darabját, a szellemnek kedves pihenőjét, az írók és művészek ihlettebb részének hűsítő, frissítő italát köszönti a *Széchy Mária*-ban.² Sőt a Függelenség szerint is «nagyobb ingyenceknek való, mint aminők közönséges házi koszthoz szokott recensenseink.»³

A dráma azonban kifogott kritikusaín: a közönség megszerette s még 1914-ben is játszották. (Összesen 56-szor.) Talán azért is, mert korának nagy problémáit elevenítette meg századok multán. S míg Jászay Mari tragikusan oldotta meg feladatát, a darab felújításakor, 1912-ben, P. Márkus Emilia már nem a történeti alakját látta Máriaának, hanem a megkínzott és szenvedő asszonyt érezte meg benne.⁴

ROMHÁNYI GYULA.

¹ V. ö.: Ellenzék 1886. 257. sz.

² Budapesti Hírlap 1886. 136. sz.

³ 1886. 136. sz.

⁴ V. ö.: Magyar Hírlap 1912. 126. sz.

ADATTÁR.

EGYKORÚ IRATOK SZÉCHENYI ELMEÁLLAPOTÁRÓL ÉS HALÁLÁRÓL.

(Harmadik, bef. közlemény.)

Die Wahrnehmungen der Wärter.

Jakob und Sebastian nannten sich jene Wärter, welche in der Döblinger Irrenanstalt als die Domestiken des Grafen figurirten. Der eine war ein Böhme, der andere ein Oberösterreicher, beide galten für verlässliche Leute, standen im Dienste des Dr. Görgen und hatten nebst der Bedienung des Herrn Grafen zugleich die Verpflichtung, alles entweder dem Hausarzt oder dem Assistenten zu melden, was ihnen im Benehmen des Patienten auffallen sollte.

Diese Leute wussten zu erzählen, dass der Graf in der ersten Zeit ungemein tobsüchtig war. Wenn er so recht in den Raptus kam und es bei ihm nicht mehr auszuhalten war, wurde er angegurtet und Nacht für Nacht hätten sie Beide vor seinem Bette Wache halten müssen, weil er die Gewohnheit hatte, mit dem Kopfe an die Wand zu rennen. Später sei er ganz ruhig geworden und habe sodann jenes Quartier bezogen, in welchem er sich umbrachte und sie hätten nur mehr die Wache vor der halboffenen Thür des Schlafzimmers gehalten, in dem immer eine Lampe brannte.

So wäre es durch beiläufig zwei Jahre gewesen. Sie hätten den Grafen sehr gerne gehabt, weil er, wenn ihn kein Schmerz plagte, ein guter Herr war. Später jedoch habe sich der Kranke, — der die Einsamkeit über alles liebte, — beschwert, dass ihn ihre Anwesenheit störe und so wären sie zum Schlafen in das, an der Stiege gelegene Eintrittszimmer beordert worden und es wären nur die Verbindungsthüren bis zu seinem Schlafzimmer offen geblieben.

Aber auch davon sei es nach einigen Monaten abgekommen. Dem Grafen wäre auch diese Art von Beaufsichtigung lästig gewesen, indem er damals anfang, bloß auf die Zimmerluft sich zu beschränken, und weder Vogelgesang, noch Geläute von Glocken oder Hundegebell vertrug, während er früher den Garten sehr oft besuchte.

Endlich im Jahre 1852 habe auf Befehl des Directors jede Bewachung des Grafen in seinen Zimmern aufgehört, nur dass die Wärter abwechselnd noch auf einem Corridor schliefen, von dem eine Thür in das Zimmer führte.

Erst ein Jahr später empfing der Graf seine Familie und Verwandten. Anfangs wurde jeder Besuch dem Director gemeldet, später erhielt der Graf vom Director einen Schlüssel zur ebenerdigen Eingangsthür auf dieser Seite des Hauses und von dieser Zeit an erhielt er zu allen Stunden des Tages und der Nacht Visiten.

Wer dann fortging, den begleitete entweder ich oder mein Kamerad hinaus, und der Schlüssel kam sodann wieder zu dem Grafen.

Dieser ruhige Zustand dauerte bis zu jener Zeit fort, in welcher die Hausuntersuchung bei dem Grafen stattgefunden hatte.¹ Nun war er aber wie umgewandelt, ass sehr wenig und war sehr traurig. Dann² besuchte ihn der Regierungsrath *Felsenthal* und dann ass er fast gar nichts mehr.

«Es mag am 5. oder 6. April gewesen sein, dass ich ihn theilnahmsvoll fragte (Jakob erzählt), ob er vielleicht, weil er nichts geniesse, leberkrank sei? Da legte er die Hand an die Seite des Herzens und sagte kläglich: «Hier ist mein Schmerz», und eine Secunde später fuhr er mit der Hand über die Stirne und sagte abermals: «Mein Geist ist krank.»

Mich hiess er in jenen Tagen beim Speisen neben sich sitzen, während mein Kamerad die Speisen serviren musste.

In der nächsten Nacht musste er sehr unruhig geschlafen haben, weil sein Bett in grösster Unordnung war, und die Samstagnacht schlief er wahrscheinlich gar nicht, weil sein Bett keine Grube hatte, nur das Leintuch war herausgezogen.

Jenen Samstag sprach er gar nichts, genoss nur ein paar Löffel Suppe. Vormittags spielte er mit dem Grafen Geyza Zichy Schach. Nachmittags mit mir und gegen Abend mit meinem Kameraden das «Festungsspiel», von 7 Uhr aber bis $\frac{3}{4}$ auf 10 Uhr mit dem Herrn Secretär Kiss wieder Schach. Als dieser von uns wegging, sagte er, dass der Graf meisterhaft gespielt habe.

Darnach trug ich die Lampe aus dem Schlafzimmer in das Vorzimmer und mein Kamerad, welcher hinter Herrn Kiss die Thüre gesperrt hatte, brachte den Schlüssel zurück. Sodann wünschte uns der Graf, wie immer, eine gute Nacht und wir waren entlassen, worauf wir uns, nachdem ich die Eingangsthür zum Vorzimmer von aussen gesperrt und den Schlüssel zu mir gesteckt hatte, in unser Schlafzimmer begaben.

Von einem Gepolter oder von einem Schusse hörte in jener unglücklichen Nacht von 7. auf den 8. April weder ich, noch sonst jemand im Hause; nur ein Patient, der unmittelbar unter dem Schlafzimmer wohnte, meinte, es sei in jener Nacht ober ihm ein Sessel umgeworfen worden; er hatte wahrscheinlich den Schuss vernommen.

Als wir Sonntags Früh um 7 Uhr in die Wohnung des armen Grafen wollten, aber nach vielfachem Anklopfen keinen Laut vernahmen, lief mein Kamerad um den Dr. Goldberg und wir traten dann gleichzeitig mit ihm in das Schlafzimmer.

¹ 1860 márc. 3.

² 1860 márc. 17.

Welcher entsetzliche Anblick erwartete uns dort. Der Graf sass angekleidet mit zerschmettertem Haupte auf dem Sessel und die rechte Hand hielt noch die Pistole, mit welcher er sich den Tod gegeben hatte.

Der einzige freie Zugang war noch eine Thür, welche von dem zweiten Zimmer auf den Corridor führte. Sie wurde von dem Grafen gewöhnlich selbst abgesperrt, und siehe, auch jetzt steckt der Schlüssel im Schlosse. Es war also geradezu unmöglich, dass in jener Nacht ein Fremder hätte von aussen in das Haus dringen können. Anderseits wurde der Graf von allen Bewohnern der Anstalt geliebt und geachtet, denn er war in Stunden, wo sein Geist frei war, die Güte selbst. Es wäre darum nur die boshafteste oder eine sehr alberne Sache, wenn man geltend machen wollte, es wäre möglich, dass der Graf sich nicht selbst den Tod gegeben hätte. Es ist leider nur zu wahr, dass er sich in einem Anfälle tiefster Schwermuth das Leben genommen hat. Wie er zu jener Pistole kam, kann ich zwar nicht sagen; aber, sobald man weiss, dass er seit Jahren einen Revolver, dann Scheiben- und Jagdgewehre in seiner Wohnung hatte, was unser Director auch wusste, dann braucht man sich darüber wohl nicht mehr den Kopf zu zerbrechen.»

Dies waren die Aussagen des Wärters über den Grafen und die erfolgte Katastrophe.

Die Vertheidigung des Döblinger Irrenhaus-Directors.

Der Med. Dr. *Gustav Görgen*, ein geborner Wiener, stand zur Zeit des unglücklichen Ereignisses im Alter von 45 Jahren; durch den Tod seines Vaters war der Besitz und die Oberleitung der Döblinger Irrenanstalt an ihn übergegangen.

In jenem Decrete (23. November 1819), womit die n. ö. Landesregierung die Errichtung einer Privat-Irrenanstalt zu Oberdöbling bewilligte, wurde der *Vorsteher* ausdrücklich und *allein* für Verletzungen verantwortlich gemacht, welche ein Wahnsinniger *sich* oder *Anderen* zufügen sollte.

Diese Stelle des behördlichen Erlasses markirt ausreichend jenen Standpunkt, welchen Dr. Görgen in seinem Institute, abgesehen von den allgemeinen Pflichten des Arztes, einzunehmen hatte.

Dr. Görgen, von dem Wiener Straftribunale wegen des *gerichtlich constatirten Selbstmordes* des Grafen *Stefan Szechenyi* zur Verantwortung aufgefordert, konnte vor allem nicht in Abrede stellen, dass *er den Grafen von seinem Eintritte in die Anstalt bis zu desselben Tode für geisteskrank hielt*. Im Übrigen suchte er seine ganz eigenthümliche Verhandlungs-Methode in folgender Weise zu rechtfertigen.

«Es sei», sagte er, «eine anerkannte Thatsache, dass die ‚Selbstmord-Monomanie‘ nur durch die *allerzarteste Behandlung* von ihrer fixen Idee abgebracht werden könne, und selbst die strengste Überwachung die Ausführung dieser Idee nicht zu verhindern vermöge.

Insbesondere habe diese Möglichkeit bei dem Grafen Szechenyi vorgewaltet, wenn derselbe auch nicht im Besitze der Pistole gewesen wäre. Szechenyi habe nämlich ganz gut gewusst, wie er, wenn er es wollte, seinem

Leben ein Ende machen könne, indem er, mit einem doppelten Leistenbruche behaftet, sich tödten konn'e, sobald er die Bandagen von sich riss.

Eben nun, um den Grafen einer solchen Richtung zu entziehen, hätte Alles nach seinem Willen geschehen müssen.

Auch sei die 'Rücksicht' für die hochangesehene Familie seines Patienten in die Wagschale zu werfen. Diese habe von einer gerichtärztlichen Untersuchung des Grafen niemals etwas hören wollen und sei darauf bestanden, dass derselbe in der Anstalt verbleibe.

Eine gleiche Rücksicht musste er gegenüber dem Grafen Stefan Szechenyi geltend machen. Mehr als einmal habe dieser auf das Entschiedenste erklärt: 'Er werde freiwillig die Anstalt niemals verlassen.'

Dennoch habe er, Dr. Görden, wiederholt, wenn auch in Form der *mündlichen* Mittheilung, auf eine gerichtärztliche Untersuchung des Geisteszustandes seines Patienten gedrungen. Allein seine Vorstellungen hätten nicht nur in einzelnen Punkten gar *keine Beachtung*, sondern auch im Allgemeinen den Accent einer *Dringlichkeit* niemals für sich gehabt.

Weil nun im Gegensätze zu der Gepflogenheit der *österreichischen Civilgesetze* über den Grafen Stefan Szechenyi *kein Curatel* verhängt gewesen wäre, weil ferner die beiden Stadtphysiker gelegentlich ihrer vierteljährigen Revision in der Döblinger Anstalt sich äusserten: 'Wir haben *keinen Auftrag* den Grafen Szechenyi zu untersuchen', — so sei er, Dr. Görden, vollends der Meinung bestärkt worden, es werde der Graf von den *Behörden Wiens* für *geistig gesund* angesehen.

Diese Meinung habe sich durch eine polizeiliche Visitation seiner eigenen Zimmer, wie in jenen des Grafen (3. März 1860) zur *Gewissheit* steigern müssen. Denn es sei doch eine juristische *Unmöglichkeit*, dass gegen eines *Wahnsinnigen* wegen *Hochverraths* eine Untersuchung gepflogen werden könne.

Nach jenem Vorgange habe er sich daher nicht mehr für berufen gehalten, über den geistigen Zustand des Grafen Stefan Szechenyi eine *andere* Meinung als jene zu haben, welche *amtlich* kundgegeben worden wäre.

Er habe auch darum, als sich der Zustand des Grafen Szechenyi in den letzten Wochen vor seinem Ende sichtbar und bedeutend verschlimmerte, an dessen Lebensverhältnissen nichts geändert und sei auch anderseits noch immer von der Überzeugung geleitet worden, dass eine Selbstentleibung durch *Güte* weit eher zu verhindern wäre, als durch eine, vor dem Forum der Welt nicht zu rechtfertigende Strenge.»

Entsprechen nun diese Worte der Vertheidigung in ihrem Schwerpunkte den Anforderungen des Gesetzes, entsprechen sie selbst nur dem Urtheile des schlichten, nüchternen Verstandes?

Hören wir darüber die beim Anklagebeschlusse angeführte Auslassung des ersten Richters.

«Wenn es», heisst es, «diese, vom Dr. Görden abgegebene Verantwortung überschaut, dann muss man gestehen, dass darin mit Geschick und Scharfsinn der Selbstmord des Grafen Stefan Szechenyi den Folgen und Wirkungen von Ereignissen zugeschrieben wird, welche ohne Wissen und ohne Einfluss des Arztes durchgeführt worden wären.

Während aber er, der *Irrenarzt*, im Anfange seiner Verantwortung den *geisteskranken* Zustand Szechenyi's von seinem Eintritte an in die Anstalt bis zu dem Tode desselben *zugibt*, spricht er später wieder davon, dass weil nach seiner Meinung die Behörden den Grafen nicht für geisteskrank hielten, darin eine Consequenz lag, *seine* Ansicht über den Geisteszustand Szechenyi's *solcher* Ansicht zu *unterordnen* und er lässt in Verfolg dieser Logik den Grafen, dessen Seelenzustand sich in den letzten Wochen sichtbar verschlimmert hat und über welchen er in seiner Krankengeschichte die Diagnose einer *Selbstmordmonomanie* aufstellt, unbedingt schalten und walten.

Dr. Görgen sagt, er wollte den Kranken durch strengere Massnahmen nicht reizen; er ist auch der Meinung, dass er ein solches Vorgehen vor dem Forum der Welt nicht rechtfertigen könne.

Aber standen ihm, dem erfahrenen Irrenarzte, ihm, dem geistvollen Manne, nicht die Mittel einer *unauffälligen* und doch nach allen Richtungen sorgfältigen Beobachtung des Wahnsinnigen zu Gebote?

War es denn so *ganz unmöglich*, die Schusswaffe des Grafen, die Munition, wo nicht beiseitigen, doch wenigstens unbrauchbar zu machen?

Wer sagte dem Dr. Görgen, dass die beim Grafen Szechenyi vorgenommene Untersuchung stattgefunden haben müsse, weil der Graf dabei compromittirt sein sollte? Konnte sie nicht vielmehr anderen Persönlichkeiten gegolten haben, welche perfiderweise den Irrsinn und das Asyl des Grafen benützten?

Es bedarf kaum mehr als eines ganz einfachen Verstandes, um, fasst man der Reihe nach das verschiedene Vorgefallene in das Auge, zu dem Urtheil zu kommen, dass, so lange sich der Graf in der Döblinger Irrenanstalt befand, es Sache des Dr. Görgen war, seiner Pflicht als Arzt gegenüber dem, als geisterkrank erkannten Manne, unbeirrt durch Aussenverhältnisse und unter allen Umständen nachzukommen.

Graf Stefan Szechenyi wurde nun in *unbewachter Stunde* ein Opfer *seines, jedermann kennbar gewordenen Wahnsinns* und für diesen seinen Tod ist, — nach § 11 des Verletzungs-Decretes für die Privat-Irrenanstalt zu Döbling — Dr. Gustav Görgen *allein* verantwortlich.»

Die Anklage hatte die mancherlei Widersprüche hervorgehoben, welche zwischen den *Thatsachen* und den *Verantwortungen* hinliefen. Ihre Sonde ging nicht weniger tief, fühlte nicht weniger fein, als die eines berühmten Operators. Sie hob die eigenthümliche Sonderstellung zwischen dem wahnsinnigen Grafen und seinen Dienern hervor, welche, wenn sie auch mit dem Gelde des Grafen bezahlt wurden, Wärter der Anstalt gewesen seien. Ein Verhältniss, das im Laufe der Zeit so abnorm geworden war, dass diese Diener, wie Dr. Görgen selbst sagen musste, alle Winke des Grafen auf das Genaueste befolgt hätten; einmal, weil sie ihn liebten und auch, weil sie behaupteten, ihr Ungehorsam könnte ihre Entlassung herbeiführen.

Sie setze der Behauptung des Dr. Görgen, dass das gänzliche Aufhören der Überwachung des Grafen ohne sein Wissen und Willen geschehen wäre, folgende Thatsachen entgegen:

Bis zum Jahre 1853 hätte der Graf Niemanden bei sich sehen dürfen. Dann aber habe er Besuche von Verwandten und Bekannten empfangen, welche stets dem Dr. Görgen gemeldet werden mussten.

Vor drei Jahren habe der Graf von Dr. Görgen einen Schlüssel zur ebenerdigen Eingangsthür erhalten und sei dadurch in die Lage versetzt worden, jede ihm *convenable Visite* zu empfangen.

Freunde brachten ihm damals Geld und Waffen. Er fing an, sich mit seinen Vermögensangelegenheiten ausschliesslich zu beschäftigen und damals war es auch, dass er verschiedene, ihm gespendete Waffen unter seine Söhne vertheilte. Ebenso unbeschränkt war sein brieflicher Verkehr mit der Aussenwelt.

«War es nach solchen Vorgängen», hiess es in der Anklage, «dann schwer, wenn der Graf zur Ausführung eines, in seinem Innern längst festgehaltenen Gedankens kam?»

Ob der Graf früher oder später die Waffe besass, durch die er dann seinem Leben ein Ende gemacht hat, ob das Pulver für den Schuss von demjenigen herrührte, mit welchem er den kranken Haus-hund curirte, ob der Vogeldunst, welchen er in die Pistole lud, wirklich zur Reinigung seiner Stahlfedern gedient hatte, sind gegenüber den Facten gleichgiltig, dass Graf Stefan Szechenyi seinem Leben selbst ein Ende machte und seine Überwachung in der Irrenanstalt eine unverantwortlich mangelhafte war.

* * *

Der Abschluss der Untersuchung traf sonderbarerweise mit dem Lebensabschnitte des Directors der Döblinger Irrenanstalt zusammen.

Eine schwere Krankheit hatte den Dr. Görgen in der freundlichen Stadt *Baden* auf das Krankenlager geworfen. Als ihm der Anklagebeschluss des Wiener Landesgerichts zukommen sollte, traf in jenes verhängnissvolle Schriftstück nicht mehr unter den Lebenden.

Die Wittve des Dr. Görgen glaubte es der Ehre ihres Gemahls schuldig zu sein, — und man kann dieses nur achten, — dass sie gegen den Anklagebeschluss des Wiener Landesgerichts zu dem Rechtsmittel der Berufung ihre Zuflucht nahm.

Allein das Obergericht theilte die von Frau Görgen entwickelten Anschauungen nicht und der Anklagebeschluss wider Dr. Görgen blieb zu Recht bestehend.

Der erste Richter aber hatte dem Angeklagten, als Vorsteher der Anstalt, zur Last gelegt:

«Dass Dr. Görgen dem Grafen Szechenyi, insbesondere in letzterer Zeit vor seinem Tode, *den unumschränkten Verkehr nach aussen* und den *unbeaufsichtigten Zutritt* fremder Personen gestattete, — dass er ihm eine eigene, von der Überwachung der Irrenanstalt getrennte Wohnung überliess, — dass das Aufsichtspersonal *keine speciellen Weisungen* in Bezug auf den Grafen erhielt.

Die Folge dieses unumschränkten Gebahrens sei nun gewesen, dass dem Grafen wiederholt Waffen und insbesondere diejenige Pistole und

Munition in die Wohnung gebracht worden sei, mit welcher er sich dann selbst entleibt habe.»

So ruhen denn in der Gruft der Grafenfamilie Szechenyi und auf dem Friedhofe zu Döbling zwei Männer, deren Namen nicht leicht vergessen sein werden, war auch ihr Streben und Wirken ein verschiedenes. Der Zufall hatte Beide aneinander geführt, Beide standen durch viele Jahre in einem engeren, freundschaftlichen Verhältnisse und Beide sollten sich den Tod schulden.

Közli: VISZOTA GYULA.

SZEMERE MIKLÓS IRODALMI HAGYATÉKÁBÓL.

(Harmadik közlemény.)

15. Szemere Miklós — Tóth Endrének.

Kedves Endrém!

Kelet nélkül.¹

Hozzon a Jehova hozzám! de ám ő, Szent Kristófként, nem vesz vállaira, hanem ülj föl szépen szekeredre, s vándorolj tót pátriámba ahoz illendő tisztelettel és alázatossággal.

Kicsiben múlt, hogy meg nem jártam leveleddel: késő estve kapván, hamarjában azt olvastam ki belőle, hogy te másnap kilenczkor indulsz, pitymallatkor tehát indulni akartam, hogy pár órát veled tölthessek Pali barátunknál, — szerencsére még egyszer soraidba pillantok, s ekkor látom, hogy még azon nap esti kilenczkor indulsz.

Tüstént válaszolni akartam, s íme illy későn teszem. Egy fadorombot sem ér lelkem Édes Endrém, — nem bírok rüstségével. Testi vagy lelki baj ez, vagy talán mindkettő? elég az ahoz, semmire sem vagyok alkalmas, az egy olvasást kivéve. Mennyire bánt, hogy máig sem szedtem össze 's adtam ki verseimet, nem képzelheted! Mindig röst voltam, de a' minő állapotban most vagyok, az az több mint két év óta, az a' megfoghatlanságig, egész a' kínig megy.

Levéltre válaszolni? jaj annak, ki én hozzám ír! legalább is tizenöt válasszal vagyok adós Fáy Andrásnak, mult évben 8 hó múlva válaszoltam. S még ahoz, mennyire szenvedek ez alatt!

Vénülök! — lelkemről szólok, mert testem már bizony ama korba jutott, melyről a szt. írás szavaival elmondhatom: «nem szeretem ezeket!» —

S mind ez annál bosszantóbb előttem, mert társalgásban, kivált ha soká látott barátimmal jövök össze, pár napra s többre is, még elég víg tudok lenni, s elszámítva azt, hogy én is kezdek már itt-ott öszülni, arcom se változott, mióta nem láttál, — s akár a háztető hosszát átugorjam.

Mult távaszon Szobránczon együtt sógoroddal, Jármayval (hát vissza bírok emlékezni keresztnevére? csak arra emlékszem, hogy szokatlan. Ládd!

¹ Ez a levél megelőzi valamivel a következőt; valószínűleg 1862. tavaszán kelt.

illy szépen vagyok már emlékező tehetséggel is!) — Soha sem csalt még meg úgy arcz, mint nejeé Jucikád testvéreé, — legalább is tizenkét évvel vélttem fiatalabbnak.

Szomszédomban: Izsépen sok jó dallos barátom van, valamennyien *patakisták* egykoron. Harmadéve egy igen szép dalt daloltak, kértem, ki a szerzője? nem tudják-e? «Úgy hallák, hogy Kralovánszky Nyiregyházáról!» Mi a' manó! hisz ez az ember úgy, ha ez egyet írta is — *költő!* Mind a tárgy, mint dallama gyönyörű. — Erdélyihez vetődöm több idő múlva, dalolom előtte mint Kralovánszkyját. Micsoda, szól ő, hisz ez Tóth Endrétől van. Érdemlen-e aztán, hogy megküldted nekem első két kis kötetet? E dal: «Fekete szem éjszakája.» —

Bár elküldted volna verseid újabb kötetét, melyből nekem Hosszúfalvy Ferinél olvastál fel néhányat — Erdélyinek. Említém előtte, s mielőtt bírálattát bevégezte volna. Ha azt ösmeri, még méltánylóbb leendett bírálata.

Múlt őszön készültem, de bíz az elmaradt szépen — hozzád, hogy veled aztán «calabriai fővegesedhez» ránduljak. Most már tán te sem jöhetnél, ő sincs többé honn. Sajnálatos, hogy összevezándorottatok. Hiszen van bíz ő benne igen sok nem szeretni való, s zempléni barátainak nagyobb része elfordult tőle, de az is való ellenben, hogy szelleme akaratlanul is varázkörébe ragadja az embert, ezer és ezer különössege, s szeszélyei daczára is. Rátok kettőtökre nézve pedig annyiaval kellemetlenebb e szakadás, mert Miskolcz gyakran összevhoz benneteket.

Miért nem jöttél el a' pataki ünnepélyre? sok jó cimborádra akadtál volna ottan. Szinte hemzsegett a poéta: Erdélyi Jankó Appolóban barátunkon kívül: a faggyas Tompa Miska (örömmel hallva, hogy javul a szeme), Mentovits, Gyulai (e' batrachos t. i. itész és költő) sat. Én a' lakomán rosszul lettem, valamint — igazán különös! — a Kazinczy lakomán is, s mindét izben hosszasan betegeskedtem.

Ritkulnak a' magyar poéták! oldalba rugtátok a' múzsákat s Themis istennőhöz szegődítetek. Apolló ha rátok akar találni, szent berkétől egész a' megyetermekig kéntelen utazni. Miskolczon is keresi két szökevényét: tégedet és Lévayt. Nem félték a' nyilaitól? — daloljatok továbbra is hé! ne röstüljete el úgy, mint vén poéta barátotok Miklós! De hiszen nincs is szükség intésemre, — sok jó versedet olvastam ez évben is. —

Úgy bizony! tudod-e, hogy nagy bünt követtél el ellenem?! Két *vasínget* találni s egyiket sem ajándékozni a' te régiségbuvár barátodnak! Szörnyűek valának az én antiquariusi kínaim e' miatt.

Örülök, hogy kis Margitod szépen fejlődik, — de nem csak neked van Margitod, hanem nekem is. — Német sógorom (Szepességben lakik, tehát német sógornak szoktam nevezni) Spóner Tivadar leánya van egy idő óta nállam.

Tinikédet igen igen tiszteld töllem. Nagy az ő vétke, t. i. hogy olly magas, s én olly alacsony vagyok, de azért legyen meggyőződve róllam, hogy szeretem; bár elhoznád magaddal férjuram, ha ugyan megtartod baráti ígéretedet; — de tartsd meg, másként félj haragomtól. Margitodat is elhozhatsz; — igazán Endrém! rakd szekerre egész családodat; az én Annám,

bár száraz, — mozdíthatlan — ha csak te nem hozod ide Tinikét, másképp soha össze nem jönnek.

De fogytán pápirom! Igaz s szíves barátságom veled kedves Endrém!

Szerető barátod

Szemere.

U. i. Jól vagy e most Hosszúfalvyakkal? (egy falúbeliek, egy év alatt tízszer és megfordítva). Én igen üdvözlöm őket. Erzsinek mondd: hogy ép úgy *koppantok*, mint koppantottam (csodálta egyszer Miskolczon jó kezemet). — Ferdinek, hogy még *minden fogam* megvan.

16. Szemere Miklós — Tóth Endrének.

Kedves Endrém!

27. Nov. (Szereda). Év nélkül.¹

Enyhült-e már gondod valamennyire? Szinte félek, hogy még több bajról ne értesíts. Erdélyi Jancsit sok bú érte nem rég. Maga tüdőgyulladásban volt szüretkor, nagyobbik igen jeles fiacskája elholt, s ugyanazon egy időben kisebbik fia is életveszély közt volt, de már ő is, fia is jobban vannak.

Miska s Lévai csakugyan köztünk voltak; Miska a' szüret végéig, Józsi csak három napig. Szász Károly nem jöhetett oly messziről, — szíves, kedélyes levelét küldte csak maga helyett. — Elég vígan voltunk, — sokan jöttünk össze, hol borházamban, hol barátaim borházánál, — szőlőt ettünk, vitatkoztunk, Miska — aprehendált is egyszer.

Arany újra rútul viselte magát erányomban — védelmében. Egyik mondatomat *hamisan* idézi, a' másikat, mit kihagytam, s miről csak ő s én tudtunk, *közzé teszi*. Ez aztán valóságos perfidia. Miska, Lévai s valamennyi szüreti barátom ellene volt szándékomnak, hogy válaszoljak; de czáfomnak nem lehet elmaradnia, mert a' ránk fogott ténynek elhallgatása, annyi mint annak bevallása. Én tehát válaszoltam, de mindaddig sem jelent meg. Megbizottamat fölkeríttem, hogy kezdve a Pesti Naplón kísértse meg adását más lapoknál is. Ugy'e szép barátai a nyilvánosságnak ezen urak! Megtámadtatol, de nem igazolhatod magadat. Ez aztán a' gyönyörű.

Bár nem reméltem, nem merem remélni, hogy eljöhetsz, meghívlak mégis mindenesetre nevemnapjára Endrécském, hátha már szét tépte a' jobb sors bilincseidet. Estéje 5-én (Dec. 5-én) van, de ha jöhetnél, jöjj kérlek pár nappal előbb, hogy magunkban is lehessünk, mert 5-én sokadmagammal leszek kétségkívül, — bár úgy hiszem, kevesebb vendégem lesz, mint máskor volt, mert egyik lányomat a' hideg leli. Pár nappal utóbb pedig, az az 8-án Lasztomérba kell mennem egyik rokon húgom lakodalmára. Testvérébátyám Erzsiké nevére visz a' szüret Szemere (Laczi), — a Pista testvéreccse. Nem oly közel rokonok, hogy össze ne kelhessenek.

Lévai azt írja: nem lehet jönnie, — s eljött, tégedet biztosan várlak, s nem jöhetnél! — Így játszik a sors velünk. Te a' nő élet tragicumát élted, én pedig a' comico-tragicumát, — mi hidd el százszorta sújtóbb, Leányaim,

¹ Szemere összezőrdülése Arannyal 1862-ben történt: ez a levél kelléneke éve.

Szerk.

(már a 3-ik is felnőtt úgyszólván) még nincsenek férjnél, — azonban olykor tódulnak házamra a széptevők (nem nekem teszik a' szépet, én már csak a' halálhoz megyek férjhez), s nekem — ki már az okos embert is megúntam olykor, — hallgatnom kell gyötrelmesen a' sok nem okos, sőt üres beszédek. A lyányt is férjhez adni, okos szót is hallgatni, — ez derék dolog, — nem hallani okos szót, de legalább férjhez adni lyányinkat, az is tűrhető!, de férjhez sem adni, bolond beszédekkel is gyötretni, — ez aztán impertinentia sors uramtól! Szemére is hánytam. Endrécském! most isten veled! Tinidet igen igen üdvözeld tőlem, te pedig, ha szinte sok bú ér is, örülj, hogy még távol van tőled azon spártai fekete leves, melyből napoként kénytelen tetemes adagot nyelni a te vén poéta barátod. Amen.

Hived

Szemere M.

U. i. Bizony, bizony nagy hálával tartoznám a' sorsnak ha eljöhethnél. Ki is beszélünk, panaszkodnók magunkat, — néhány jó embert is megismernél s — fognád látni — — —¹ alig pár kivétellel — házamat látogató felesebb — — —² juvenust is. Azonban nem malitia e tőlem, hogy én török pálcát a' fiatalok felett, ki 38 éves koromig úgyszólván könyvet sem vettem kezembe, s csupán az erdők egyszerű nyers fia voltam? — «Ne ítéljete, hogy meg ne ítélhessetek!»

Most jut eszembe, hogy szombaton *András* estéje lesz. Éltesse a' Jehova s egyszersmind Apolló is Endrécském, s szabadítsa meg minden gondtól, bujtól!

17. Szemere Miklós levele Vékey Valérhoz.

Édes Valérem!

Kelet nélkül.³

Viczmándyné hozzám hozta leveledet, nem mervén azt férjének (fia miatt) mutatni; én tehát Győzőhöz küldtem. Ha jónak látod, te is írhatasz hozzá. Szállása *tán* a *Kammon* kávéház épületében van, mert a' szülei által irandó leveleket oda kéri utasíttatni; én is oda küldtem tiedet; tehát csak ezt írd a borítékra «a Kammonnál.»

Melyiteknek higgyek most már! Győző állítá, te tagadod. Egyikről sem szeretném föltenni, hogy Demanx dandarához tartoztok. Azt kell hinnem, hogy te *tán* tréfából mondhattál ilyesmit, s ő komolyan vette, vagy — a mily szélszórt — nem figyelt jól szavaidra.

Egyébiránt ő róllad előttem soha sem nyilatkozott bántólag, sőt mindenben elismerőleg tehetségedről, s a fennforgó kérdést sem ellened, csak ellenem hozta fel.

Paródiáidról sem mintegy elárúlólag szólt, csak mint ismert tényről. S kivált e téren (a satirai ért emelte ki benned) ismerte el képességedet. S nem is ő, én hoztam fel előbb az ellenem írtakat, hallván már előbb

¹ Olvashatatlan.

² Olvashatatlan.

³ Ha a mult füzetben közölt 14. sz. levél valóban 1871-ben kelt, akkor ez és a következő, mivel ugyanarra az eseményre vonatkoznak, s mivel hangjuk és hangulatuk friss érzésekre utal, szintén 1871-ben keltek, az év közepén.

Szerk.

másoktól, többi közt Andortól¹ is, kinek magad mondád, s kipurifikálni akart előttem, mondván «mennyire bánt most már, hogy ellenem, kit annyira szerelsz, becsúlsz irtad azokat.»

Kár, hogy bevallottad! Én Laukára — mert így hallám előbb — gondoltam. Tőle nem bántott volna, tőled, mert: csalódás — fáj. Midőn megtudtam, nem is haragudtam — csodálkoztam. Annnyival inkább, mert midőn kérdeztem tőled frójukat, nem mondtad őszintén, nyíltan, hogy te vagy, másoktól kellett megtudnom. Győző is kisebbitőleg jellemzett engemet, de ő közlé azt, többi «jellemrajzaival» együtt, velem, s hozzá: ezek nem voltak a nyilvánosságnak szánva. E két eset közt, ím ez a nagy különbség.

Midőn valamely költemény parodizáltatik, ebben semmi bűn! például: Berzsenyi «Romlásnak indult magyar»-ja, a «molyette bekeccsel»; Garay «Kont»-ja a «Kóbor színésszel», vagy Virgil «Aeneisse» Blumauer által. — De te nem elégedtél meg ennyivel, a darab mellett az író is — nevét lealjasító értelemre csavarva — gúny tárgyává törekedtél tenni. Ez utóbbit — mondd — Ágai tette. Ez lehet valószínű, de: valónak csak biztos tudomással vehetném, miután nemcsak politikai, de pusztán szépirodalmi verseimnek («A poeta szinte pap») is nekirontasz, ebben már — nem a Borsszemjankóban jelenvén meg — a «Szemer Niki», s «számára ültetésem» nem mondható Ágaira, s e mentség «hogy politikai elvi ellenem voltál» sem hozható fel általad, miután ez, nem politikai vers. — Bár ki tudhatnálag magam előtt menteni, de nem tudlak, annyival kevésbé, mert ez utolsó paródiáról leveledben sem szólsz, magad sem tudván menthetni.

Azonban, ne véld, hogy részvétem erányodban legkisebben is csökkent volna, ép oly örömmel mint eddig fogom ezentúl is kísérni szépirodalmi pályádat. Ne hagy abba! igen jól mondja Kölcsey egyik levelében, hogy «leginkább a' költő az, kinek keblén nyugodni lehet.» S miután politikai elved változott, s e változást benned őszintének, valónak hiszem, szerezd meg legelőbb is: Victor Hugonak Shakespeareről írt hatalmas művét (William Shakespeare von Viktor Hugo. Deutsch von A. Dietmann, Leipzig, Verlag v. E. F. Steimacher, 1864.) E műben Hugo mind ítész, mind, mint a szabadság fenkölt apostola, valóban culminál. Vigyázz, hogy a mit ő ott iróniával mond, az ő nézetének ne vedd.

Aláírás nélkül.

18. Vékey Valér — Szemere Miklósnak.

Kedves Miklós bátyám!

Bécs, jun. 23. Év. nélkül.*

A «poeta szinte pap» című versét én múlt évi tavaszkor vagy talán még előbb parodizáltam s ugyanakkor a Borsszemjankóhoz beküldöttem, de egy darab ideig a vers ott meg nem jelenvén azt hittem, hogy Ágai nem szándékozik Miklós bátyámat többé caricirozni s versemet félretette! Később tudomásommal legalább a vers nem jelent meg s így én arról Miklós bátyámnak nem írhattam s magamat e részben nem menthettem; sőt mai napig sem tudom, hogy e paródiám nyomtatásban megjelent volna!

¹ Payzsoss Andor, Szemere Miklós veje.

² Valószínűleg 1871-ből.

Ami azt illeti, hogy e vers nem politikai vers, s hogy itt magamat azzal miszerint politikai ellenfele voltam, nem igazolhatom, erre nézve azt válaszolom, hogy igaz ugyan miszerint e vers nem politikai vers, de az én paródiám politikai színű; én paródiámban csak a politikai költőt bántom, s az nagyon megfogható, ha mint politikai ellenfele politikai lerántására egy nagyon sikerülten parodizálható *szépirodalmi* versét felhasználtam! Különben higgye meg Miklós bátyám, hogy e műtétemenél is asztalomon csak a hideg vers-hulla volt s Miklós bátyámat öntudatosan nem fixiroztam!

Mentségemül hozhatom föl azt is, miszerint én azon időben parodizálási mániában voltam, mit az is bizonyít, hogy később meg Gyulai «Romhányi»-ját az «Üstökös»-ben gúnyoltam ki. Hogy abban a versben «Szemere Niki»-nek hívom, az csakis phisicai vonatkozással bír, és aztán «Szemeré»-t a versmérték megtartása miatt sem írhattam! Azon pontban pedig, melyben ezt írom «Lova, melyen mocsárban jár, félig csikó, félig szamar» ismét csak a politikai verselésekre vonatkozott. (Ha ugyan így van az illető helyen, mert nekem a parodia nincs meg; különben *e hely ügyetlen is*, ha így van.) Egyébiránt verseim rugója a meggondolatlan könnyelműség volt!

Ha Miklós bátyám előtt ezek után tisztázva vagyok, s kétkezik szeretetem s nagyra becsülésem őszintesége felett, válasszon bármennemű próbát, én hiszem, hogy meg fogom azt állani!

Viczmándy Győző és köztem csak az a különbség, hogy ő Miklós bátyámat örökös tiszteletnyilvánításai után gúnyolta ki, míg az én tiszteletem és becsülésem a kigúnyolás után következik! Hogy én az időbeni botor iránymat még jobban jellemezzem bátyám előtt, tudomására hozom, miszerint akkor én az «okosságot» és «ellenzékiiséget» ellenmondó fogalmaknak tartottam, s iszonyú határt nem ismerő impertinens szenvedélyességgel léptem fel mindig a baloldal ellen, miről Payzsos János s továbbá atyám, kik e miatt erősen haragudtak reám, legjobban tanuszkodhatnak!

Miklós bátyám levele azon pontján, hogy eltitkoltam miszerint ama kárhuzatos paródiák írója én vagyok, azt válaszolom, hogy ugyan miféle szemmel vállhattam volna én azt be szemtől szembe bátyámnak?! A szégyentől vagy a guta ütött volna meg, vagy pedig a ház szakadt volna rám!

Még csak azt jegyzem meg, miszerint Miklós bátyám nem taglalja kellőkép a csalódás fogalmát, mert bennem, miután én előbb ellene, most tisztelője vagyok, nem csalódhatott! — — — — —

A Viczmándy Győző¹ elleni szenvedélyes fellépésemet sajnálom, ha tudtam volna körülményesebben a dolgot, más hangú lett volna levelem, de most már a keztyű ki van dobva és én a rosszban is következetes akarok maradni!

Hogy leveleimben lakásom számát 20-ra és 22-re teszem, az csak toliba, mely izgatottságomban lelte okát. Ezennel tudatom Miklós bátyámmal, miszerint 22 szám alatt lakom, különben ha 20 szám alá czimezné is levelét, megkapnám azt, ismervén személyemet a levélhordók! — — Az ajánlott könyvet megveszem. Most rendkívül sokat olvasok a német irodalomból. Heinét egészen ismerem már.

Ezek után maradtam

tisztelő öccse
Vékey Valér.

¹ Darmay Viktor családi neve.

19. Szemere Miklós — Vékey Valérnak.

Édes Valérem!

Kelet nélkül.¹

Captiosus mentségeid megleptek! Nézzd!: *«A poeta szinte pap»* (versem) nem politikai vers ugyan; de az én ráírt paródiám politikai színű; én e paródiában, csakis a politikai költőt bántom. — A nem politikai versben, a politicust bántod? eszélyes ember okoskodása e ez? Mit mondanál egy finánc okoskodására helyettem: insolentijára, ki kenderedet elkobozván, okát követelésére, így replikázna: igaz ugyan, hogy ez nem dohány, de kender — igen! de nekem ezt dohánynak tetszett tekinteni!»

Azonban, e műtétemnél, asztalomon csak hideg vershulla volt (t. i. azon versemet érted) nem bátyám. Köntösömön át tört döfsz belém, s aztán így szólsz: «én csak a köntöst döftem».

Mondod tovább: «az, hogy versemben költői lovamat számárnak nevezed, ismét csak politikai verselésemre vonatkozik,» — ismétlésekre, ismétlem, hogy e pusztán szépirodalmi verset szabad volt e politikai gúnyná torzítani ellenem? Nem vesszöt érdemelne-e azon szolgabíró, ki egy ártatlan embert botoztatván meg, okul ezt mondaná: nem vétkes ugyan, de joggal botoztattam meg, mert vannak bűnös rokonai. Vagy azon tanár, ki azért akasztana festett szamarat első eminense hátára, mert mostoha testvérei: rossz tanulók.

E versnél tehát már nem mentheted magadat Ágaival! Elismered, hogy egészen tied.

Politikai verseimet illetőleg pedig, nem jutott eszedbe, hogy midőn azokat számársággal bélyegzed, egyúttal saját politikai verseidet (verseimre írt paródiáidat) bölcseségnek kiáltod! Mert, ha az enyémekeket ostobaságnak mondod, azok czáfolatait: paródiáidat, természetes, hogy bölcseségnek kellett tartanod. — Nem akarom itt neked: Kossuthnak, Mednyánszky Sándor s Tótvölgyi Titusz előtt, politikai verseimről mondott ítéletét (éppen főleg politikai tartalmukat illetőleg) felhozni.

Nincs oly tett, édes öcsém, melyre okot találni nem lehessen! De az a kérdés, vajlon az okadatolás jogos, érdemes és nem szenny-e be az okadatoló jellemzés? Emlékezzél csak vissza Deák volt apádnak: baculus in angulo — ² pluet-szerű semmirekellő argumentálásaira! Csak egyik legközelebbit a sok közül! «Seregünk nem nevezhető magyar hadseregnek, mert — német, rác, tót, oláh is van közte!» — Róka logikája szerint tehát Magyarországot sem szabad Magyarországnak neveznünk, mert rácok, németek, oláhok, tótok is lakják. — S ha aztán az ily elvtagadó impertinentiákat hazafi fájdalommal komolyan, vagy satírával ostorozza, — számárságnak, politikai tudatlanságnak gúnyolád bennem, — amaz újdonsült politizáló bérencz zsidó legény ellenben³, mert az ellenzék ellen hetvenkedik — bölcs politikus szemedben! — Cseleji János előttem Tiszát «számárnak», Ghyezit «Bach»-nak, Madarászt «gyémánt tolvajnak» ordította (holott jól tudta, hogy nem ő, de testvérbátyja volt), — s Kossuthot, kit egykor — mert a' remélt,

¹ Valószínűleg 1871-ből.² A levél széle tépett, hiányzik egy szó.³ Ágai Adolf, a Borsszem Jankó szerkesztője.

de meghiusult, olasz diversiókor főispánságot remélt kegyétől — félistennek dicsőített, most már «rossz politikusnak» gúnyolja. Tudod e mint jellemzi e «rossz politikust» a' világtörténelem egyik matadorja: Rollek? — alig pár lapot szentelvén szabadságharcunknak; annyi szereplője közül csupán az egyetlen egy Kossuthot méltatván főlemlítésre, így dicsőíti: «*Ha e nagy politikusnak tanácsára hallgat az egész ház, örökre megszilárdította volna állami hatalmát.*»

Ti, átmeneti korszak ifjú sarjai, hírből hallátok csak, hogy a' régibb ifjaknak, a' hazafi hűségén kívül, a szerénység s kor iránti kegyelet is tulajdona volt. Vörösmarty, Petőfinek, ki őt egyik költeményében lerántani törekedett, ezt válaszolta epigramjában: «Légy munkás, de — szerény, — bírónak még te kicsiny vagy» sat. Petőfi erre prózában a' szerénységet: «jezsuita erénynek» bélyegezte. Nem volt igaza! Kölcseyvel tartok: «a' magában szerényen kételkedő, közelebb áll a' tökélyhez, mint a' «csalhatatlan»! — Ti mostani fiatal írók s nem írók megannyi «csalhatatlan pápák» vagytok. A' kérész egy azon napon gyermek, apa, nagyapa; — a' mostani ifjú pedig hajnalkor még tojásban ül, egy óra múlva szomjas csibe s két óra múlva már kukorékoló kakas, — ítélvén elevenekről és holtakról. — Hadd érintsem leveledben a Viczmándy Győzővel ügyedet illető nagyon hibás elvedet is. Irod: «ha előbb tudtad volna» sat. De most már nem változtatod meg szándéko-dat, «mert a rosszban is következetes akarsz maradni» — mondod. — Felette téves erkölcsi maxima, s értelmes ember lelkéhez nem méltó. Illy elvvel, ha például: vendéglői szállára térve, a' sötétben szobája helyett egy árnyékszékbe tévedvén, figyelmeztetnék, így replikázna: igen, én eltévedtem, de tévedésemben is következetes akarván maradni, ma éjjel az árnyékszékben hálándok». — «Mit csinál fogorvos úr! — hiszen nem a' romlott, de ép fogamra tette a foghúzó!» — «Mindegy! ha már rátettem, ki is húzom, mert én tévedésemben is következetes akarok maradni.» — Illy elvvel döntötte vészbe hazánkat — Deák! Ha figyelmetlenségből jobb czombodat nadrágod bal szárába dugnád, bizony csak kihúznád azt onnan! s hogy a' nem jóban makacsságot, magad se tartod helyesnek, tanúsítád azzal is, hogy az osztrák magyar őrvjögök közül, közénk szöktél. — Hogy most az vagy, minek óhajtalak, — hiszem! Az maradsz e mindvégig? erre nem mernék igennel felelni. A' tömérdék gyalázatos példa, még leghűvebbeknek, legszilárdabbaknak mutatkozott tiszteltjeiről is, megingatta emberekbeni hitemet. — Mutasd meg, — de élted végéig! — hogy az élet bármi csapásai, s jövőendő bármi csábjai sem tántorítandnak meg, — s ekkor aztán talpig férfi vagy! — S ha aztán életedet, szivedet hazádnak áldozván, agg korodban becsülés, méltánylás helyett még azoktól is, kiket közel állani hittél kebledhez, gúny, piszok lesz jutalmad, — ekkor tán érezhető lesz előtted jelen levelem tartalma.

Visszatérve az előbbiekre, — miután a' «szamárság» több a' «semerre»-nél, bár tagadod, a' sémerre czímet se Ágaitól, de tőled látom eredettnék. Ki ama' nagyobbat követte el, az kövesse el a' kisebbet is! — Mind ennek daczára nem akarlak örökre eltaszítani magamtól, de érthető lesz előtted, miszerint arra, hogy bensőbb barátim méltó megrovása nélkül társaloghasam veled, sértésed ellenében, hazafi búzgalmakat szükség előttök felmutatnom. Válsd be tehát első leveledben vallott fogadásodat — tettel, ellenzéki

lapjaink valamelyikében. Ekkor aztán pár év múlva bátran szólhatok így barátimhoz: magány sérelmemet örömet feledek, a' jó ügy melletti küzdelmeiért! —
Aláírás nélkül.

20. Darmay Győző¹ — Szemere Miklósnak.

Kedves Miklós Bátyám!

Különös az, sokszor magam is megdöbbenve gondolok reá, hogy én még mint ilyen fiatal bajusz és szakáltalan ember már is oly borzasztóan fölülmúlok kedves bátyámat legkedvesebben gyakorolt passiójában — a levél nem írás nemes mesterségében.

Két hónapja majdnem, s egyetlen levelet irtam atyámnak, szegény anyámnak és bátyaimnak egyet sem. — Mi az oka? Megfeledezés? Érzem, hogy nem. — Más, más. Oly sokat szeretnék mindig inni, lefősteni szívem, lelkem egész képét, — de akkor jut eszembe, mikor a tollat fölveszem, hogy arra kevés egy pár sor, s tán képes sem vagyok — a néhány sorba tehát a *lényegnek* csupán csontvázát volnék képes beleszorítani, azt tenni pedig nekem igen nehezen, rosszul esik. — S így van, hogy nem írok semmit, mondják, hogy szívtelen vagyok, de én csak négy szemközt szeretek beszélni, ott kimondom mit érzek lassan lassan, ahogy jön a hanggal és taktussal; vagy versben egy-két jelben, képlet által — de levélben nem, ez ha egész abstract üres, ha egészen subjecctív akkor igen unalmas s őszinte, hogy ne mondjam együgyű. Legalább nálam, a ki ritkán vagyok humoristicus hangulathban — de rendesen okkal vagy ok nélkül nyugtalan és elégedetlen vagyok. Nem látom a vulkánokat, de érzem, hogy fölöttök tánczolgok. Bánt ez, bánt az és semmi se bánt. Kimerülök és semmit sem csináltam. Minden kicsiségben megakad a szemem, látok mindent, a mi gyötörhet — s úgy tetszik, mintha alunnám, mintha semmi sem hatott volna meg. Skeptikus vagyok, saját vergődésemet latba vetem, ledorongolom — aztán el kezdek sentimentalizálni, majdnem sírni mint egy vén banya, akit a kis gyerekek felfriccskáltak. — Kezdem érezni, hogy nevetséges vagyok magamnak, és ez a nevetségességérzet igen terhes. De hagyjuk ezt, édes *Miklós* bátyámat bizonynyára untatja az ily gyermekes áradozás, — mi tán csak kiskorúságomról tesz akaratom ellenére tanuságot. Szamárság az egész, valamint minden, amit csak az ember a fejébe vesz, hogy a falnak repüljön vele, mint a cserebogár.

Pesti életéről mit mondjak? Beszéljek-e barátaimról, céljaink és eredményeinkről? Irjak-e egy mozsárba tört idillt, satírárt, tankölteményt, balladát, komédiát és regét? Magam sorsáról írjam, hogy tele van a gyomrom és a dívánon gondolkozom a világ felett, mely körülöttem dolgozik, fal és alszik, felettem a palotákban pedig isten tudja, mit csinál? Ez a mai nap, hát a holnap? Hagyjuk ezt, én nem vagyok csepuévő, sem bábútánczoltató, sem bolond. Barátaim vannak, itt? Igen a szívben. — Endrődy Sándor elment haza levegőt szívni; Benedek Aladár (amint hallom, három napig nem láttam) a városerdei fák alatt szívja a friss levegőt —

¹ Családi neve Viczmándy Győző. Szemere M. buzdította a tanulásra, írásra, költészetre.

éjjel. — De ez mese lesz, legalább én nem hiszem, akik mondják túlozzák csupa emberbaráti részvétből — vagy, hogy nevéssenek rajta, mert igen kitűnő genrekép. — Aztán ez és az efféle rendes napi dolog, — csak megszokja az ember egyszer. — Óh azok a mi roppant irodalmi működéseink mennyi harcias diadal a slendriánizmus ellen a világ előtt, mily dicsőség mily babérok, csak egy a baj, hogy közöttünk igen soknak enni nem adnak — eleget, s nem bánják akár cigánykereket hánynak, megtapsolnak csak — hadd törjük ki a nyakunkat. Szörnyű látni a magyar irodalmi viszonyok nyomorúságát, kasznárnak lenni még lehet pénz és becsület nélkül, de írónak sem ez sem az. Kedves Miklós bátyám ebből láthatja, hogy én nekem nem való írónak lenni, azért én nem is leszek poéta húsz esztendő múlva, azt fogadom — (mint nem az Szelestey és Taly) — kikötve azt az egyet, hogy nem lehetek azzá.

Mezei Ernővel¹ igen sokszor találkozom, eszes fiú s említette, hogy édes Miklós bátyám elküldi a *Szemere B. cikk* egyéb részleteit — nagyon köszönöm. Mi a Sz. B. versét illeti, kettő van nálam, (amit Miklós bátyámtól ajándékba kaptam) — az egyiket már kiadtam. Vékey Valérnak még nem irtam, de írok — *bizonyosan*, — Csernátonival az utcán találkoztam, a verset megkapta, azt mondja, hogy jó volt, de nem közérdekű... na lehet mamának öröme, jobb lenne, ha azt hinné, hogy csak tréfa volt és be sem küldtük, nemde? Úgy is egyremegy. A képlárlatot illetőleg — mea culpa — apám nem küldött e hónapra pénzt, a levegőből élek (kivéve, hogy már írni fogok haza) — az öt forintot elköltöttem, de én hiszem, hogy nem fogom elfeledni kötelességemet. Édes Miklós bátyám megengedi, hogy kérjem, ha lehet, írjon nekem levelet és pedig hosszút, falún talán lehet.

Kézcsókomat átadni kérve maradtam

Pest, 1871. jún. 10.

Szerető öccse

Kámon kávéház.

Győző.

21. Darmay Győző — Szemere Miklósnak.

Édes Miklós bátyám!

Eperjes 872 jul. 26.

Annyi sok dolog történt azóta a nap alatt, mióta én kedves Miklós bátyámat nem láttam, hogy eszem ágában sincs most azon merész gondolat, hogy levelemben mindent részletesen érintsek. Csak röviden. — Először Deák elleni fölléptetése kedves Miklós bátyámnak az én lelkem szent meggyőződése szerint annyit jelentett, mint egy politikai nagy következetesség régi megérdemelt kitüntése egy politikai nagy mult ellenében.

Másodszor Szász Károly levele² egy szög, mely kibujt az álérzelmek zsákjain, ő nem nemesen támad, nem kapacitál, de formálisan úgy lép föl, mint martalócz; — szebb satiricus, vagy inkább ironicus verset mint a *Válasz* e személyes merénylet ellen, — hirtelen nem emlékszem, hogy olvastam volna valahol. Irónia, melancholia, ódai gyors rüppenés, — comicum, s a nemes hang lelkes kitörése gyönyörűen váltakoznak benne. Kedves

¹ Mezei Ernő, hírlapíró, később függetlenségi párti képviselő.

² Szász K. egy tréfás versében dorgálta Szemere Miklóst, hogy Deák ellen jelöltséget vállalt.

Miklós bátyám, kívánom igaz lelkemből, hogy mielőbb támadjon még egy pár Szász-féle szúnyog, mert az ő csipései kimondhatlan sok hasznot hajtának az irodalomnak, a mennyiben úgy látszik édes bátyám ilyenkor még nem az «a régi röst szellemű ember», a kinek magát verseiben mondja, de ellenkezőleg. Körülményeimet illetőleg nem untatom bátyámat, mégis egyet mást ha tudni óhajtana, éppen most irtam anyámnak levelet s ő bizonyára közli azt bátyámmal. Isten áldja meg édes, szeretett Miklós bátyámat.

Győző.

Lakásom: Kaproncza. u. p. Raszlavicz. (Eperjes.)

22. Édes Albert¹ levele Szemere Miklóshoz.

Szemere Miklóshoz 1872. Augst. 12. Tiszatarján.

Kedves Miklósom! hát bajba elegyedél?
S a Szász viadalban bottal verekedtél,
S elébb verssel majd prózában
Vájtatok egymás hajában.

Szásznak hős Szemerét kár volt megbántani
Kár! neked a tréfát boszúig hajtani,
Bár a költőnek világa
«Cuncta licet» szabadsága.

Magyar vér szokása pörölni, osztozni;
Költői mulatság öklözni pofozni,
Játszani muzáknak egymással,
Vadmacska karmolászással.

Ne izélj Miklóskám! tudjuk, hogy vitéz vagy,
Lángoló vérrel birsz, költői tüzed nagy.
Egy szál Szászszal sikra szálni,
Mégsem kén így inzurgálni.

Hogy legyezőjével muzádhhoz legyinte
Az övé, ki szintűgy jeles költő, mint te,
Bár adott is némi okot,
Nem érdemelt oly nagy pofot.

De hisz csak azért csikorgatál agyart,
Hogy betöltsd a jelszót: ne bántsd Szász a magyart!
Hogy Tuhutum faj vagy, akit
Nemo impune lacessit.

Táncrea toborzottak miként Katót azok,
A bálon banzsalgó pesti nagy balf...k.
Megtudta aztán Szász erre,
Hogy milyen kuruc Szemere.

Csipke bokorból vett verssel megmutattad,
Hogy a Pindus is már lángban van miattad.
Tudd meg Szász! tollad hegyivel,
Ne próbálkozz Szemerével.

¹ Édes Albert ref. lelkész. Verseit kéziratban hagyta hátra.

En is aggódással küldöm e levelem,
Nehogy mőrd kedvedben kurucul bánj velem.
Tudom, hogy borsót a falra
Hiában hánytam rád balra.

Sebaj! mindnyájunknak páros az oldala,
Mint az országháznak jobb jobja, s bal bala;
Sebaj! a haza ne féljen!
Csak jobb és bal érte éljen!

Kedves Miklósom!

Szeretőd
Édes Albert.

23. Szemere Miklós levele Vutkovics Sándorhoz.¹

Igen tisztelt tanár úr!

Kelet nélkül.*

Bizony egész a bűnig rőst levelező vagyok én; töredelmes szívvel vagyok ezt kéntelen bevallani, — így egyszersmind szíves bocsánatát is remélve elanyira késő válaszom miatt.

Életírásomat küldjem? nem méltó az a leírásra! — prózai, száraz, mint emberczimboráim nagyobb részéé. Azonban utasítom tisztelt kegyedet a Szász Károly által írottra; megjelent a Vasárnapi Ujságban 1869-ben — ha jól emlékszem, május vagy júniusban. Az eléggé kielégítő, azon egy téves adatot kivéve (nem tudom honnan vehette Károly poeta collegám) hogy: «Kazinczy Ferencz által búzdíttattam volna az írói pályára». Nem búzdított s nem is lehetett azt tennie, miután tíz évvel előbb halt el föllépésem előtt s általa életében (közül lakott hozzám) másnak mint szenvedélyes vadásznak ismerve nem is voltam. Kazinczy Gábort is főlemlíti Szász; ez is ép oly valótlan! Búzdítóm egyedül az öreg Szemere Pál rokonom volt. — Ennyit a Szász Károly által írt közlés helyreigazításául, a többi része, mint mondván, kielégítő; mindannak daczára, hogy bíráló része dióhéjba szorított, nem tűzetes.

A levél itt megszakad.

24. Darmay Győző — Szemere Miklósnak.

Töredékes levél. Eleje hiányzik.

Kelet nélkül.*

— — — Van az, hogy oly valóságos dűhvel és *furcsa hangú* modorban támadnak meg némelyek s pedig ugyanazok, kik (Vadnay, ifj. Ábrányi Kornél) például egy Hajgató Sándorról (Zalamegyei rektorpoeta, rengeteg sok rigmust írt s kiadta) egész tiszteletteljes jó akaratú elismeréssel írnak. Miért? Egyedül azért, hogy a mi magyar közönségünk (az ostobaság maga!) a bírálatot szörszerint véve és olvasva, azon meggyőződésre jusson, hogy az egy pártolásra érdemes középszerűség, míg emez bizonyos jó tulajdonsággal bíró

¹ Vutkovics Sándor életrajzi adatokat kért Szemerétől Magyar írók Albuma c. munkája számára.

² Valószínűleg 1872-ből.

³ Darmay versköteté, amelyről a levél szól, 1872-ben jelent meg — ez az időpont meghatározza a levél keltét: 1872, valószínűleg az év második fele.

Szerk.

(talán?), de tökéletlen valaki, akit pártolni pártoljon az, a kinek tetszik. E materiális szempont dönt először; másodsor meg a félelem, nehogy könyvem¹ elterjedése általa megénekelt Szana, Vadnay, Gyulay is a közönség mulatság tárgyává váljék. Én tudtam ezt előre. De ha még egyszer kiadnám könyvemet, még egyszer úgy tennék. A kritikusi elfogulatlanság álczája alá rejtőzött eme bosszankodás, düh és féltékenység, engem szerfölött mulattat furcsaságaiban s érzem, hogy ha semmi, e támadások tökéletesen elég eszközök arra, hogy bennem a talán különben is lustaságra hajlandó életetől fel-frissítsék. — Egész passióval kezdek majd az új munkához, megjött az étvágyam, mint annak a gyerekeknek, akit jól elvernek. Szinte szívefném magamat kissé még jobban elveretni, mert érzem, hogy akkor még jobb étvágyam volna. — No de talán majd teljesíti ez óhajtásomat valamely lap p. o. a Hon, vagy a Szana «Petőfi társ.» lapja. Hát az Egyetértés még nem irt, vagy a Debreczen, vagy Timkó?² Ma jobban vagyok, de oly gyöngye, mint a légy, hát édes Miklós bácsi hogy van? Tisztelő öccse

Győző.

25. Darmay Győző — Szemere Miklósnak.

Szüreti előhangok.

Szemere Miklósnak.

Most olvasom — szomorú hír! —
Tokaj mellékéről:
Jég csípte el a bokrétát
Bachus süvegéről,
S egreslombot tűzött fel az
Aranyfűt helyére;
Hej rossz évnek virradunk meg
Gázszos szüretére.

Összejön az atyafiság
Alig kettő három
Körbe ülnek a hegyoldalt
Tenger nagy határon.
Dal zeng ... s mindenkinek, mintha
Folyna orra vére;
Veréb is száll s nem kacsingat
Dús göhér tövére.

Csüggedt «Sylén járja tánczát
A taposó kádban»
Savanyú forrás ered meg
Lába bús nyomában.
És a «pajkos játszi Faunok
S satyrok csoportja»
Ősz borágak koszorúit
Szomorúan hordja.

És a költő, aki eddig
Vig dalát dalolta;
És a hegyek fülemiléje
Volt sok évek óta
Karczos humort önt agg keble
Édes humorára;
S keserűség, csipősség ül
Repülő tollára.

Vig öröme? Fájdalomra,
Bús kacajra válik; —
S hangja elhat ép a nagyság
Büszke csarnokáig
S ki volt szelid pásztortüze
Borongó éjjelnek,
Most, hogy már már hajnalodnék
Villámhordó felleg.

Szororú év, savanyú bor
Legyetek köszöntve!
Az ürmnek habját, szesztől
Bővebb árban öntve.
Hadd forrjon, mint olvadó méz
A költő epéje;
Dalljon így míg így dalolhat
A szerencse még mosolyoghat
Máskor is feléje

Darmay Viktor

Közli: PERÉNYI JÓZSEF.

¹ *Felhők és csillagok.* Budapest. é. n.

² Az Abauj-Kassai Közlöny szerkesztője.

SÁGHY FERENC LEVELEI KISFALUDY SÁNDORHOZ.

Sághy Ferenc, Verseghy első életírója, Kisfaludy Sándor bizalmas barátja, szívvel-lélekkel a dunántúli orthologusok csoportjába tartozott. Maga is, költő — műfordító és drámaíró — volt, de ennél nagyobb a jelentősége azért, mert irodalmi életünknek egyik mozgékony alakja volt, akinél, mint az Egyetemi Nyomda gondnokánál is, sok mindenki megfordult. Életéből vajmi keveset ismerünk. Annyit tudunk, hogy Kisfaludy Sándor «földijének» nevezi, tehát a zalamegyei Sághyak közül való lehetett. Ott volt a pozsonyi kispapok közt, mikor Kisfaludy velük megösmerekedik: e szerint Döme Károlyval, Fejér Györggyel, Juranits Lászlóval közel egyidős. Egy ideig Bécsben él. 1804 augusztus 8-án nevezik ki az Egyetemi Nyomda kuratórává s az marad 1838 tavaszáig. Akkor eltűnt. Meghalt-e, hazament-e szülőföldjére, nem tudjuk. Öreg ember volt már: ha Kisfaludyval volt egyidős, akkor is 66, de ha Juranits-csal, akkor 73 éves volt. Működéséhez fűződik az Egyetemi Nyomda fölvirágoztatása.

Kisfaludy Sándorral eleven volt a levelezése: ő gondoskodott s felügyelt munkáinak kiadására, de ezekben, úgy látszik, társkiadó is volt. Az alább közölt három levél a *Hunyady János*ról, a *Himfy* és a *Regék* elszámolásáról és új kiadásáról szól; érdekes benne Kazinczy-gyűjlete és nagy Verseghy-szeretete. Verseghynek grammatikáját nagyon sokra tartotta. Az itt közöltek csak előhangjai annak a nagyon érdekes levélváltásnak, amelyben majdnem tíz évvel később a grammatikáról Kazinczyt is kioktatja. (Kaz. Lev. 20: 241. l., ez Kazinczyhoz frott egyetlen levele.)

Az alábbi leveleket a Kisfaludy-Társaság levéltára őrzi.

1.

Tekintetes Ur,

Kedves drága Barátom Uram!

Elszalasztottam Tettes Bezerédy Urat, ki által Virágnak Századgyait, mellyel kedveskedik, Bersenyinek munkáit broschirozva és egy risma jó féle közönséges író papirost à 20 f, és egy fél risma szép Levélnek valót à 22 f 30 x véven, meg akartam küldeni. Későn vettem Barátom Uram Levelét, mert másnap, midőn ezeket meg vásárlottam, már elis mentt. Talán fel jön Bódi és az által, ha előbb nem akadna alkalmatosságom, el fogom küldeni. A' Piaristáknak is vagyon némellykor alkalmatosságok Veszprimbe. De várok a' Sóllyi papiros malombul is alkalmatosságot, és így nem sokára előbb mozdítottam. — Ez a Sóllyi alkalmatosság elhozhatná ám Veszprimből ide a' Badacsonyi Ürmöst.

János Öcsét Barátom Uramnak a' Nádor maga mellé vette, sokan azt gondolván, hogy Barátom Uram légyen az, kik csak a' Személy leírás után tették meg a' különbséget.

Hunyady Jánosunkról írtam az előbbeni Levelemben, mellyre ki is kérem a' feleletet. — A' gondolatot, hogy a' közönségeseket adgyuk 5, és a' Velint. 8 fl. már régen forgattam eszembe, de már mind lehetetlen megváltoztatni, mert közönséges nálom csekély vagyon, és azok, kiknél Commisioiban vagyon, azt fogják mondani, hogy már eladták, és így az erszény-

nyekbe teszik az 1 f. Kár hogy a közönségeseket olyan szép papirosra nyomtattattam! külömben nem drágállaná senki is a Velint. — Elejénte kellett volna ezt cselekedni. A' nálom Lévíkkel még is meg lehet az 3 f. próbálni. — De az is kár, hogy az eladók nem olégedvén meg a' 15 percentummal, sokkal felebb adgyák el, mint az ára ki vagyon szabva! — A ki egyszer 6—7 fr. meg ád érte, meg adgya a' 9 fr. is, melly mellett kevesebb a' haszon, mint a' közönséges mellett, mert annak papirosa 40, emezé csak 10 fr. Rismában.

Zseb Kalendáriumot is fogok küldeni a' Tettes Asszonyiságnak, kinek kezeit csókolyom. Barátom Uramnak ama híres Pilgert, mellyel meg fog elégedni. — A Német Újságra is fogom ujonnan praenumerálni.

Külömben ölelem, csókolom, és maradok

Budán 21^{ik} Novemb. 816.

hív Baráttya

Sággy

Verseghy Grammatikája nem sokára kész lesz. Meg küldöm azonnal. Két része van a' Grammatikának, 3^{ik} lesz a' Rhetorica és Poesis. — *Sub Rosa*. Virág elkészítette Hunyady László Tragédiáját Bessenyei után, hanem Jámibus versekben, és három rövid felvonásokban. Most van a' Censurában. Csinosan akarja kiadni, mint Hunyady János, de még kész nem lesz, nem akarja hirrelni. — Hozzá adott Költeményeket is, és értekezést a' Versek nemeiről.

Éppen most akad alkalmatosságom Veszprimbe a' vett papirost és könyveket Horváth Apát, és Kánonok Urhoz el küldeni a' Zircziek által. Tessék onnéd el hozattatni. — A' Kalendáriumok későbbben fognak következni. — Horváthoz küldhetne Barátom Uram Badacsonyi Ürmöst, kinek meg irtam, hogyan küldheti fel hozzám bátorságosan, és hamar.

2.

Budán, 1^{so} Janu. 1817.

Tekintetes Ur,

Kedves drága Barátom Uram!

Az új esztendő, mellyel köszöntök, legyen jobb és szerencsésebb az elmultnál, mi pedig benne egésségesek és épek.

Új esztendői ajándéku! meg küldöm a' Számadást Himfy', Regék', és Hunyady János' Nyomatványirul, ezekből bé vett, vagy azokra ki adott pénzekekről annak tellyes voltaképpen, a' mint nálom meg vagyon, hogy Barátom Uram lássa egész állapotunkat, mellyből minden, ha szollani sem fogok, elegendőképpen kitetszik, még az esetére is akár mellyikünk halálának. Csak azt az egyet akarom meg jegyezni, hogy a' Himfy és Regék árából közel 500 f kint hever, de biztos helyeken; hanem mivel az exemplárok már nálom nincsennek, az eladottak közé számláltam és a' magamébül pótoltam, hogy a Számadás tökéletes legyen.

Most már a 22^{ik} Decem. irott Levélre.

Azt, hogy Barátom Uramnak sok dolgai lehetnek, képzelem 's azért halgatására nem akadtam fenn.

A' Badacsonyi szüret olyan szük lévén, ne küldgyön édes Barátom Uram egy csepp ürmöst is, mert halgatagság volna a' kevésből valamit

kivánni, 's kivált, mivel nem édes, melyet a' Feleségem nem fog meg inni, kinek számára egyedül kértem. — Hanem én örülök rajta, ha a' Tettes Asszonynak, kinek kezeit csokolyom, és különösen tisztelem, $\frac{1}{2}$ akó jó féle Budai borral kedveskedhetek az 1811^{iki} Termésbül, melybül még 4 akóm vagyon, és tartom csupán a rossz gyomornak helyre hozására Orvosság gyanánt. Még alkalmatosságom akad, le huzatom, és készen tartatom.

Fő Tiszt. Ruszek Apát Urtul tessék el fogadni a' pénzt, mert onnéd ritkán esik ide alkalmatosság, és most egyenlőképpen lévén, kipótolhattuk a' Számadásban a' többet vagy kevesebbet. — Közöséges Exemplárokat fogok néki küldeni, de már 5 forintyával, mivel úgy is kevés van belőle.

Kazinczynak ugatására ne figyelmezzzen Barátom Uram, mert már úgy is mindenütt haragusznak reá és nem régen sok Leczkéket kapott még Erdélyben is, hol sokáig vala, 's Döbrenteit is meglátogatta. Ez panaszkodik, hogy Barátom Uram nem felelt neki a' Hunyady eránt, mintha az által jelentette volna haragiát ő reája is Kazinczy barátsága miatt. Én mentegtettem feleletemben. — Erdélyben is a közöségesek jobban kelnek. De még pénzt nem küldött fel.

Verseghy különösen tisztelet Barátom Uramat, és azt izeni, hogy csak maradjon meg a' szabad Jambusai mellett, mert ezek jobbak, mind azoknál, a' melyekkel ma sokan élnek, sőt még a' Plautus és Terentius Jámbussainál (is) melyet Grammaticájának 3^{ik} részében, hol a' Poesis és Rhetorica lessz, meg fog mutatni. És azért gondollya, hogy Virágnak Hunyady Lászlója és Poesiája nehezen fog tetszeni. Ebben ítéletem szerint Verseghy nagy Mester fog lenni, és minden másokat felül halladni, talp kövét meg vésván a' Magyar Ékessen Szollásnak, és Vers Szerzésnek. Ez a' munkája Husvét felé kész lessz. A' Grammaticája pedig két részben kész az Indexig, melyet megküldök, mielőst lehet. Virágnak Lászlóját fogja ékesíteni a szép Kép, melyet Jankovicsnak Collectiojából meg kapott. Ezt is meg küldöm, mielőst el készül.

A' papirozt, és Könyveket eddig talán csak meg küldötték? — ha nem, tessék érettük küldeni. — A' Pilger nagy és kis Toilette-Kalendarium még nálam hevernek, hanem reménylek e napokban alkamatosságot Veszprim tájárul.

A' Regéket jó lessz meghosszabbítani, és kiegyengőtni, minek előtte prés alá jöjjön. — Minden jókat! — s tisztelvén öleli

hiv Baráttya

Sághy.

3.

Tekintetes Ur

Kedves drága Barátom Uram!

Elvégezvén a' Regéknek nyomtatását, meg küldöm mindenekrül a' számadást, melybül ki láttya Baratom Uram, mi és hogyan kellett el? Hunyadynek igen lassan megy. — A' Regéknek uj nyomásából beköttettem Barátom Uram részére 10 nyomtató és 10 posta papirosú exemplárokat, melyeket talán ide 's tova' osztogatni kíván. Ha több kell, többet fogok küldeni. Itt adtam a' Bibliothécák részére a' Consilium Rendelésibül 6 exemplárt, azután Verseghynek, Virágnak, Fejérnek, Schediusnak és Kulcsárnak egyet-egyet. — Az árát még most hadgyuk meg 4 f. a mint vala.

— Hogy tetszik a Boriték? — belőle egyet ide rekesztek, hanem vörös papiroson, noha ezen csak egynehány és a többi mind zöldön nyomattatott. — Szerettem volna Barátom Uramnak, szűkölködve a pénzből, egynehány 100 frtkat küldeni, hanem engemet Falka — ama rossz, és gonosz Graveur, az én költségre tett nyomtatásokért, és másokért is denunciálván, nem lehetett, meg kelvén mindgyárt a' nyomtatás árát adni. Hanem maid vissza adom Falkának. — De talán meg kérhetné Barátom Uram nevében Fő Tisztelendő Ruszek és Vajky Urakat, hogy számát adván az elkelt exemplárokrul, tennék le, a' mi be jött, és mindgyárt tartaná magánál Barátom Uram. Ruszeknél kell, a mint gondolom 200 flnál is többnek lenni.

A' Boriték eránt meg kell jegyezmem, hogy olyan papirosat, mind az első volt, éppen nem lehetett találni. Zöld legyen ennek utánna, mert ilyen mindéig találhatik. — Takácsnak tudósítása az Előszó ellül ki maradtott.

Fejér különösen tiszteli Barátom Uramat, és tsudállya, hogy Levelét nem vette, mellyet pedig ő a' Tudományos Gyűjtemények 1st Kötettyéhez mellékelt. Igérte, hogy reparálni fogja. A Béküldöttet igen szívesen vette, kérvén, hogy még többeket is méltóztatnék küldeni. A' Martiusi Kötetben felveszi, meg tartván az Orthographiát. — Ennek az a' baja volt Trattnerrel, hogy ez dictálni akart, mi vétessék fel a' Gyűjteménybe. Fejér pedig nem engedte, azt állítván, hogy ha mindgyárt tulajdonosa is a Gyűjteménynek, nem dictálhat, mi vétessék bele, mert akkor vége van a Redactionnak, melly egyedül itéli meg, mi érdemi meg a' felvételt, mi nem? — És ugyancsak szerentsésen a' Consilium ítelt a' Fejér részére. — Egy új hónapos írásrul már többen gondolkoznak, és helyesen is, mellyrül meg mondom ítéletemet, mihelyst Falkával el végeztem a Pörömet. — Addig keressünk egy kis Fundust. — Dréta, Horváth, Vajky mindegyik fog adni 1000 flkat. Adok én is, Takách is, a' mennyit lehet.

Kazinczy mindenütt csak Proselytákat keres, és a' hol nem talál, ott veszekszik. Hanem meg adgya neki Horváth András, csak kapjon bele.

Ölolvén Tettes Barátom Uramat, vagyok és maradok

hiv tisztelője és Baráttya

Budán 5^{ik} Mart. 818.

Sághy F.

NB. Az ódát Verseghy, Virág, és Fejér nagyon helybe hagyták.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

KISFALUDY SÁNDOR DRAGUIGNANBAN.

Szeszélyesek, kanyargósak az élet útjai. 138 évvel ezelőtt egy fiatal magyar nemest, Kisfaludy Sándort, sorsa a Dunántúlról Franciaországba sodorta hádifogolynak. Ez a fogság, amint tudjuk, nem volt sem túlságosan hosszú, sem túlságosan keserves. Kisfaludy volt olyan rugalmas lélek, hogy fogoly állapotának elsősorban derűsebb oldalait igyekezett meglátni, de másfelől segítségére volt a véletlen is, amely a bájós Provence egyik kedves városkájába, Draguignanba vezette, barátságos és jó emberek közé. Kisfaludy mihamar meg is barátkozott új környezetével, úgyhogy a viszonyokhoz

képest aránylag türethően érezhette magát. Pihent, nagyokat sétált, emberek közé járt, ismerkedett, muzsikált, olvasott. Még udvarolni is kedve volt néha.

Ez az idillikus, bár kényszerű életmód azonban a maga apró örömeivel nem foglalta le egészen Kisfaludyt. Nagy dicséretére szól, hogy az akkor 24 éves fiatal katonatiszt számára a draguignani fogság több lett, mint egy verőfényes háborús epizód. Kisfaludy megérezte és megértette, milyen kivételes helyzetbe került: egészen közelről, szemtől-szemben láthatta, figyelhette meg a nagy francia forradalom hullámveréseit, magában Franciaországban. Igaz, hogy ez a megfigyelés nem sokáig tarthatott, de még ez a pár hónap is elég volt ahhoz, hogy Kisfaludy figyelme, eleven és sokoldalú érdeklődése felébredjen, s hogy a költő maradandó benyomásokat nyerjen. Ezek a benyomások olyan élesek, olyan maradandók voltak, hogy Kisfaludy érdekesnek tartotta a fogsága alatt hevenyészett feljegyzéseit később kidolgozni, naplóvá kiegészíteni. Francia fogságáról szóló naplójegyzetei két szempontból érdekesek. Egyrészt azt mutatják meg, hogyan hatott a magyar költőre a francia forradalmi légkör, illetőleg annak a távol vidéki lecsapódásai, milyen gondolatokat ébresztettek egy művelt magyar lelkében a látottak, a tapasztaltak. Másrészt azonban e feljegyzések, melyek, bár nem a helyszínen íródtak, mégis magukon viselik az átéltség közvetlenségének hamvát, érdekes adatokat tartalmaznak az akkori francia életéről, szinte pillanatfelvételek egy francia vidéki város belső világáról a rémuralom után, a Directoire korából.

Míg a magyar irodalomtörténetet Kisfaludy naplója főleg az előbb említett szempontból érdekelheti, nyilvánvaló, hogy francia szempontból Kisfaludy naplója főképp mint egykoru kortörténeti adatok gyűjteménye bír fontossággal. Ebből a szempontból rendkívül becses kutatásokat végzett most egy francia tudós, akinek munkáját a nagy előzékenységgel rendelkezésünkre bocsátott kézírata alapján s teljes egészében való nyilvánossághozatala előtt van módunkban ismertetni. Edmond Poupé, Draguignan város (Var megye székhelye) múzeumának és könyvtárának őre, igazán tudós alapos-sággal, lelkiismeretes pontossággal, hiteles okmányok és szigorú kritikával ellenőrzött források alapján megírta Kisfaludy Sándor draguignani fogságának történetét, megvilágította Kisfaludy ottani tartózkodásának részleteit, kikutatta mindazokat az adatokat, amelyek a legtávolabbi vonatkozásba is hozhatók Kisfaludy draguignani életével.

Poupé tanulmánya három fejezetre oszlik. Az első, bevezető rész magyar források alapján, Kisfaludy Sándor származásáról, pályájáról tájékoztat, vázolja a költő Draguignanba jutásának előzményeit, majd tüzetesen feltárja azt a környezetet, amelyben Kisfaludy Draguignanban élt. Ebben a fejezetben ismerkedünk meg Caroline d'Esclapon származásával, családi körülményeivel is. Tudvalevő, mily fontos, elhatározóan fontos hatással volt Kisfaludy költői pályájára provencai tartózkodása, kivált Caroline, akiről nevén és a Kisfaludy naplójában található igen gyér adatokon kívül (s ezeknek nagy része is helytelen) eddig az irodalomtörténet jóformán mit sem tudott. Edmond Poupé tanulmányát már Caroline-ra vonatkozó megállapításai önmagukban is rendkívül becsessé teszik számunkra. Elsősorban a francia közönségnek szánt tanulmányának második fejezetében Poupé Kisfaludy Sándor *Napló és francia fogságom*, valamint *Autobiographiai jegyzetek* címen közzétett

feljegyzéseinek a draguignani tartózkodásra vonatkozó részeit közli francia fordításban. A harmadik rövid fejezet a maga egészében Kisfaludy kedves, derűslelkű francia szellemi rokonának, d'Esclapon Caroline-nak további élete sorsát tárgyalja, korai elhunytáig.

1796. július 28. körül érkezett Kisfaludy Sándor magyar hadnagy-társának, Vízkelety Zsigmondnak s nyolc osztrák, olasz és belga fogoly tisztnek a társaságában Draguignanba, melynek bájos fekvése, ódon házai, történelmi emlékei¹ mindjárt megnyerték Kisfaludy tetszését.

Kisfaludyt — mint E. Poupé munkájából megtudjuk, — Jean Vallentin² draguignani közjegyzőnél szállásolták el, a mai Rue de la Loi 46. számú házában. A házigazda 75 éves, felesége 58 éves volt. A Rue de la Loi akkoriban a város legelőkelőbb negyedének is legszebb utcája volt, s leginkább régi patricius családok lakták nagyrészt igen régi, a XVI. század vége felé épült házait. Lakás dolgában tehát szerencsés volt Kisfaludy, — jegyzi meg E. Poupé — de egyébként is jól érezhette magát.

Megnyerő fellépése, francia nyelvtudása, műveltsége, ügyes hegedűjátéka csakhamar élénk rokonszenvet ébresztettek iránta Vallentin közjegyzőben, aki hamarosan bemutatta szomszédainak, barátainak. Ezek között volt nyilván Jean-Baptiste-Charles Senglar, aki a forradalom előtt ügyvéd, majd draguignani járásbíró volt. 1793 augusztusában Senglar Toulonba menekült, ott tevékeny részt vett a föderalista mozgalomban, ennek vérbefojtása után, amikor a Konvent csapatai elfoglalták a várost, angol hajóra menekült, majd Olaszországba ment, 1795-ben pedig visszatért Franciaországba, Draguignanba. Felesége Jean Vallentin törvénytelen leánya volt, aki hamarosan elvált tőle, de azért apósa fenntartotta vele a jó barátságot, sőt később örökösévé is tette.

A Vallentin-ház egy másik barátja Dominique Sheldon, egy angol származású, de francia szolgálatban álló tábornok volt, aki már nyugdíjazás előtt állott. A tábornok később nőül vette Senglar elvált feleségét.

Vallentin egy másik barátja Jean-de-Dieu Durand zenetanár és egyben rendőrtiszt volt. Mindkét minőségénél fogva érdeklődhetett Kisfaludy iránt.

A szomszédságban lakott Joseph-Hermantaire Clérion, Honoré-Maximin Isnardnak, a hajdani girondista képviselőnek apósa; Isnard a Törvényhozó Gyűlés, majd a Konvent egyik tekintélyes szónoka volt, ez időben azonban az Ötszázak Tanácsában meglehetősen háttérbe szorult.³ Clérion és leánya, Isnardné bizonyosan megismerkedtek a fogoly magyar tiszttel, épűgy mint Louise-Victoire Colla, egy Chabran nevű, akkoriban Olaszországban harcoló tisztnak a felesége, ki szintén közel lakott Kisfaludyékhoz.

¹ Pl. a XVII. században épült óratorony, melynek helyén azelőtt egy középkori őrtorony állott, ezt azonban XIV. Lajos a Fronde harcai után leromboltatta.

² És nem Valentin.

³ Isnard 1813-ban Napoleontól bárói rangot kapott. Felesége, akiről Kisfaludy naplója is megemlékezik, még 1794-ben elvált tőle; két leánya: Anne-Thérèse-Joséphine-Aimée és Marie-Marguerite-Cécile, akikről Kisfaludy szintén megemlékezik, anyjuknál maradtak.

Kisfaludy naplójában elég részletesen leírja két francia köztársasági ünnepség lefolyását is. Az egyik Robespierre bukását, a másik a királyság megdöntésének emlékét ünnepelte. Az első ünnepségre nézve Poupé megállapítja, hogy annak megülnését az 1795. október 25-i törvény rendelte el, s megjegyzi, hogy ha Kisfaludy július 29-én érkezett meg Draguignanba, mint ahogy írja, akkor ezt az ünnepet nem láthatta s lefolyását csak hallomásból írhatta le.

Igen fontos megállapítása Poupénak, hogy e két ünnepély lefolyásának leírása sem a draguignani városi, sem a Var-megyei levéltárban nem található. Kisfaludynek feljegyzése tehát eddig még ismeretlen adataival, francia kortörténeti forrásszámba megy — mutatja az is, hogy a francia tudós Kisfaludy naplójának idevonatkozó fejezeteit nemcsak a napló fordításának szövegében, de külön is adja a bevezető részben.

Kisfaludy Sándor fogságának története elválaszthatatlanul egybekapcsolódott a kis francia leány nevével, d'Esclapon Caroline-éval. Kisfaludy naplófeljegyzéseiben Caroline-ról meglehetősen gyér és általános adatok szerepelnek. Caroline-t párizsi leánynak emlegeti, aki szüleit elvesztve draguignani nagybátyjához menekült a rémuralom alatt. Azt azonban, hogy minő családból származott, eddig nem tudtuk. Edmond Poupé kutatásai e pontra nézve igen pontos, okmányyszerű adatokat eredményeztek s Caroline «titka» most már megfejtődött.

Julie Caroline d'Esclapon — írja E. Poupé — atyai nagybátyjával, az akkor 45 éves Jean-Baptiste-Joseph d'Esclaponnal¹ a Kisfaludy lakásával épen szemközt fekvő ház (ma Rue de la Loi 31. szám) egyik lakásában lakott.²

Caroline Lyonban született, 1775 március 8-án.³ Atyja Jean-Baptiste-François d'Esclapon,⁴ aki nemesnek tartotta magát, a rendes királyi testőrség állományába tartozott csendőr volt; később, XVI. Lajos uralkodásának kezdetén, amikor a király udvartartásának költségeit csökkenteni akarta, bizonyára elbocsátották. Caroline anyja Marie-Françoise Tissot, lyoni polgárleány volt.

Érdekes, hogy Caroline szülei csak 1778-ban kötöttek egymással házasságot, leányuk és François-Xavier nevű fiuk születése után. Gyermekeik keresztelésekor mégis házastársaknak jelentették be magukat, később azonban, mikor valóban megesküdtek, elismerték, hogy előbb helytelen adatokat jelentettek be.

Caroline szülei tehát polgáremberek voltak. Atyja Callas-ból, egy Draguignan melletti mezővárosból származott; családjában ügyvédeket, orvosokat, gazdag földbirtokosokat találni, sőt egyesek köztisztviségeket is viseltek. Caroline anyjának családja, a Tissot-k, szintén jómodú, jó összeköttetésekkel bíró emberekből állott.

¹ Atyja Joseph D'Esclapon ügyvéd volt; ő maga mint agglegény halt meg 1838. április 22-én Callasban.

² Caroline és nagybátyja valószínűleg a harmadik emelet egyik háromszobás lakását bírták.

³ Keresztlevele 1775. márc. 9-én kelt a Saint-Pierre-Saint Saturninről elnevezett plébániában; keresztatyja Benoit Payan százados volt.

⁴ 1737. jan. 21-én született Callas-ban; igazi családneve Esclapon volt s nem D'Esclapon vagy Desclapon, mint azt több okmányon találni.

Miért ment el Lyonból Caroline atyja 1784 táján s tért vissza Callas-ba, míg felesége és gyermekei Párizsba mentek, nem tudni. Tény az, hogy Caroline Párizsban az akkori átlagosnál sokkal előkelőbb nevelésben részesült, jól beszélt latinul, s kedves olvasmányai Vergilius munkái voltak.

Azt sem tudni, mikor és mily körülmények között találkoztak össze újból d'Esclapon Ferenc és gyermekei. Csak annyi bizonyos, hogy az apa 1792-ben Callas-ból újra Lyonba ment, hogy ellenőrizze apósa hagyatékának rendezését. Amikor Lyon 1793-ban fellázadt a Konvent ellen, d'Esclapon még a városban volt. Csak 1794 január 23-án kapott útlevelet, hogy Avignonba menjen. Ekkor már özvegy volt, fia és leánya vele utaztak. Ez alkalommal kereshette fel Caroline a vauclusei forrást és Petrarca várát, melyet két évvel később élénk színekkel írt le Kisfaludynak.

Avignonban Caroline atyja azt a megdondolatlanságot követte el, hogy nem titkolta Robespierre politikájával való elégedetlenségét. Nem kért tartózkodási engedélyt sem, nem lépett be a Société Populaire nevű forradalmi egyesületbe sem — mindezért ellenforradalmárnak nyilvánították, letartóztatták és 1794 május 11-én börtönbe zárták. Az orangei forradalmi bizottságnak kellett ítélnie róla, ez pedig a mérsékeltek iránt nem sok elnézést mutatott. Szerencséjére azonban közben megbukott Robespierre, s d'Esclapon kiszabadult. 1795 áprilisában még Avignonban volt, szeptemberben Cavaillonban járt. Közben szülőhelyén, Callas-ban, előbb az eltávoztak, majd az emigráltak névsorába került. Tanácsosabb volt akkor elrejtve maradni. Az 1795 szeptembertől 1798 júniusig terjedő idő alatt Caroline atyjának nyoma veszett.

Gyermekei valószínűleg elhagyták Avignont, mikor atyjukat bebörtönözték. Fiával nem tudni mi lett. Caroline Draguignanba került s ott telepedett meg egyik nagybátyjánál, akinek sikerült egy időre a köztársaság szolgálatában állást is kapnia.

Mikor Kisfaludy Draguignanba került, 24 éves volt, Caroline 21. Egy utcában, egymással szemben laktak, nem csoda, ha hamarosan megismerkedtek egymással. A mellett Caroline, bár nem volt szép, kellemes külsejű, élénk, elmés, művelt teremtes volt, akárcsak Kisfaludy; izlésük is egyezett. Mindez összekapcsolta őket.

Kisfaludynak a «párizsi leány» — ahogy Caroline-t nevezték — szíves, kedves tanítója lett. Francia tudását fejlesztette, segítségével Kisfaludy könnyen olvasta a XVII. és XVIII. századbeli francia írók munkáit, Parny, Chaulieu, Deshoulières asszony és leánya, La Fontaine, Pezay verseit, Voltaire és Montesquieu legfőbb műveit, valamint Montolieu *Caroline de Lichtfield* c. regényét is, melyről azt hitte, hogy németből van fordítva, Dorat *Sacrifices de l'amour* c. regényét s kivált Rousseau *Nouvelle Héloïse*-ét, mely annyira hatott rá, hogy később utánozni próbálta *Két szerető szív története*-ben.

A Kisfaludy Naplójába beleszólt magyar és francia versek mintáinak, illetőleg forrásainak megállapítását illetően E. Poupé megjegyzi, hogy dolgozatának erre vonatkozó adatait Császár Elemérnek a *Revue de Hongrie* 1913. áprilisi számában (293—309. l.) megjelent, *Alexandre Kisfaludy et la littérature française* című tanulmányából merítette.

Kisfaludy önéletrajzi jegyzeteiben említi, hogy az ő és Caroline d'Esc-lapon barátsága féltékenyvé tette Caroline nagybátyját, aki később, Kisfaludy feljegyzése szerint, feleségül vette unokahugát. *Frantzia fogságom* c. naplójegyzeteiben viszont azt írja Kisfaludy, hogy a draguignani «municipális tisztek» egyike járt Caroline után s féltékenykedett Kisfaludyra. Ennek a tisztnak volt köszönhető az is, hogy Kisfaludyékat egy időre elhelyezték Draguignanból.

Poupé tanulmánya erre az elég zavaros pontra nézve is világosságot derít. Kisfaludy az illető féltékenykedő «municipális tiszt» nevét nem említi, Poupé azonban kimutatja, hogy az illető csak egy Honoré Mourraille nevű tiszt lehetett; a többi «municipális tiszt» ugyanis nős volt s életkoruk 43–60 év közt váltakozott, míg Mourraille csak 7 évvel volt idősebb, mint Caroline, a mellett eléggé iskolázott, zeneértő ember volt, már ezért is vonzódatott a műveltlelkű Caroline-hoz. Mourraille a forradalom alatt a draguignani kerület főnöke, majd a Société Populaire nevű forradalmi egyesület helyi szervezetének elnöke volt, ezenkívül előkelő összeköttetései voltak, úgyhogy sikerült is neki elérni Kisfaludy és fogolytársainak áthelyezését. Mourraille ismerte Barras-t, a Directoire egyik nagyhatalmú tagját, Lombard-t, az igazságügyminisztérium főtitkárát, a volt oratorianus szerzetest, aki közben a Var-megyei forradalmi törvényszék elnöke is volt. De segítőtársra találhatott Caroline atyai nagybátyjában¹ is. Hogy ez utóbbit vajjon szintén féltékeny volt-e vagy csak nem szívesen látta huga körül az idegen tisztet, nem tudni, de mindenesetre ő is elősegítette Mourraille tervét, Kisfaludy eltávolítását Draguignanból, s e célból felhasználhatta párizsi összeköttetéseit is.

Azt Kisfaludy jegyzeteiből tudjuk, hogy ő maga viszont a már említett Isnard képviselő felesége révén folyamodott Párizsba, kérve, engedjék haza becsületszóra. Kérését hamarosan teljesítették is.² Tudjuk, hogy a búcsúzáskor Caroline Kisfaludynak Mme Deshoulières verseskötetét ajándékozta «zsebformában». E. Poupé kikutatta, hogy a könyvecske — mely a Nemzeti Múzeum Kisfaludy-könyvtárában nem található³ — *Oeuvres poétiques choisies de Mme et Mlle Deshoulières* címet viselte, a költőnő képével volt díszítve, a kép alatt pedig Deshoulières asszony egyik, Licidas-hoz intézett költői levelének egy sora volt olvasható:

Mes sens sur ma raison n'ont jamais eu d'empire

Nagyon helytálló Poupé feltevése, hogy Caroline, akinek helyzetére, Kisfaludyval szemben, olyannyira találó volt ez a verssor, talán ép ezért adta emlékül a könyvet magyar barátjának, hiszen az ő kettőjük történetére is illettek a francia költőnő szavai.

¹ És nem anyai nagybátyjában, mint Kisfaludy *Autobiographiai jegyzetei*-ben írja.

² Kisfaludy u. ott azt írja, hogy Isnard életét a guillotine-on végezte. Ez a feljegyzés téves, mint láttuk előbb, Isnard még sokáig élt s csak 1825 március 12-én halt meg, közben Napoleontól bárói címet, becsületrendet kapott s magas állásokat viselt.

³ E sorok írójának megjegyzése.

Azt, hogy Kisfaludy a francia fogságból való hazatérése után is érdek-
lődhett Caroline és általában draguignani ismerősei után, mutatja, hogy
Autobiographiai jegyzeteiben megemlékezik Caroline-ról és Isnard-ról is.
Caroline-ról azt írja, hogy később nagybátyjához ment feleségül, Isnard-ról
pedig, aki — mint tudjuk — Kisfaludy hazajutása érdekében járt közbe Párizs-
ban, azt jegyzi meg, hogy életét a nyaktiló alatt végezte be. Már előbb emlí-
tettük, hogy Edmond Poupé kutatásai kimutatták ezeknek a feljegyzéseknek
a helytelenségét. Poupé erre nézve azt a feltevést kockáztatja meg, hogy
Kisfaludy a Caroline-ra vonatkozó adatokat esetleg egy osztrák hadseregbeli
tiszttól kaphatta, aki Draguignanon átutazott, sőt a városban tartózkodott
is, amikor a waterlooi csata után 1815 júliusától novemberéig Bianchi tábor-
nok csapatai Var-megye egy részét megszállva tartották. Ekkoriban Caroline-
nak már árva leányai Callas-ban laktak anyjuk nagybátyjánál, aki gyámjuk
lett. Caroline maga mintegy 20 évvel azelőtt szintén ennél a nagybátyjánál
lakott. Caroline leányai gyámjukat talán «papá»-nak szólították, innen
eredhetett a félreértés.

D'Esclapon Caroline további életére, valamint családjának sorsára vonat-
kozólag Edmond Poupé tanulmányának harmadik fejezetében érdekes és
elég kimerítő adatokkal szolgál, ezek azonban a magyar irodalomtörténetet
csak kevésbé érdeklik s így csak a legfontosabbakról számolok be. Kisfaludy
hazatérése után Caroline egyideig Draguignanban maradt, folytatta azelőtti,
meglehetősen egyhangú életét. Összejött a szomszédokkal, Vallentin közjegyző-
vel, Kisfaludy volt házigazdájával, Durand zenetanárral, Clérion kereskedő-
vel, akiket fogsága alatt Kisfaludy is megismert. Caroline hajdani udvarlója,
Mourraile, csakhamar megvált a városi szolgálattól, egymásután különféle
egyéb hivatalokat vállalt s közben felhagyott az udvarlással is — az ő
számára úgysí kilátástalan volt. Talán megtudta azt is, hogy Caroline idő-
közben megismerkedett egy Jean-Baptiste-Laurent-Herménégilde Sibille nevű
sorhajókapitánnyal, s hogy az ismeretségből nemsokára házasság lesz.

Sibille sorhajókapitány 1798-ban jött haza Franciaországba, akkor ismer-
kedett meg Draguignanban Caroline-nal, akinek csakhamar megkérte a kezét.
Az ismeretséget valószínűleg Vallentin közjegyző volt veje, Senglar közve-
titette, aki Sibille családjával rokonságban volt. Caroline esküvője Dra-
guignanban 1798 június 19-én folyt le. A menyasszony akkor 23 éves volt,
a házasságkötésnél egyik tanúja Jean Vallentin, Kisfaludy öreg házigazdája
volt; vőlegénye 15 évvel volt idősebb nála.

Esküvője után Caroline d'Esclapon, illetve most már Caroline Sibille
Saint-Tropez-be költözött apósa házába; férje nemsokára visszatért Észak-
Olaszországba s a marengói győzelem után Milánóban állapodott meg s
akkor odahozatta feleségét is. Caroline időközben Saint-Tropez-ban 1799
április 7-én egy leánykának adott életet, akit Virginiának kereszteltek. Milánó-
ban 1801 január 13-án született második leánya, aki a Marie-Anne-Alzire nevet
kapta. Ekkor Párisba költöztek; itt született Caroline harmadik és negyedik
leánya, Victoire-Cornélie és Marie-Virginie. Kevéssel negyedik gyermekének
születése után Caroline alig 30 éves korában meghalt.¹

¹ 1805 szeptember 6-án, mint ez két leányának a házasságleveléből kitűnik.

Ezzel lezárul d'Esclapon Caroline élettörténete, melynek pontos, megbízható adatait Edmond Poupé szorgos, türelmes kutatásai derítették fel. A francia tudós valóban érdemes munkát végzett, amikor a maga komoly tanulmányával ilyen szép emléket állított Kisfaludynk francia barátnőjének, kinek ösztönzése oly jótékony hatással volt költői munkájára.

Magyar szempontból különösen jóleső az a meleg rokonszenv, amely a francia tudós írásában Kisfaludy, a magyar költő és általában a magyarság iránt lépten-nyomon megnyilatkozik. Örvendetes jelenség, hogy a magyar-francia szellemi kapcsolatok egyik irodalomtörténeti szempontból oly fontos fejezete, Kisfaludy franciaországi tartózkodása, épen egy francia kutatót ihletett meg s birt rá arra, hogy szorgalmas, szerető türelemmel hozzon napvilágra olyan adatokat, melyek a magyar és francia szellemi életet egyaránt érdeklik. A draguignani múzeum tudós könyvtárosának ez az önként megnyilatkozó érdeklődése, amely régmúlt dolgok felkutatására vezette, emlékeztet arra is, hogy a magyar-francia szellemi kapcsolatok nem mondva-csinált kötélekek. Nem aktákban, nem szerződésekben, nem is nagyhangú, hivatalosan megrendezett «baráti megnyilatkozások»-ban gyökereznek, mint Franciaország egyes újszerű barátainál, hanem a francia és a magyar nemzet lelkéből táplálkoznak. Ezeket a kapcsolatokat nem kell megteremteni, megvannak ezek hosszú-hosszú évszázadok óta, csak ébrentartani, fejleszteni, kiszélesíteni s kivált kölcsönössé tenni. Ép ez utóbbi, a kölcsönösség szempontjából nyer különösen becses értéket Edmond Poupé minden tekintetben tanulságos munkája.

EMBER GYULA.

ADATOK BÁRÁNY BOLDIZSÁR ÉLETÉHEZ.

Bárány Boldizsár a soproni liceumban kezdte meg irodalmi működését. 1809-től 1811-ig egyik legszorgalmasabb munkatársa volt a Magyar Társaságnak; alig tartottak ülést, amelyen verssel vagy prózai dolgozattal ne szerepelt volna. Az önképzőkör jegyzőkönyvében 1809. január 26-án szerepel először a neve. A róla szóló feljegyzések azonban csak költeményeinek címét örökítették meg: *Egy szerencsés hadi vezérre, Napoleon. XIII. Lajos, Napoleon és Luiza, Alvinczy György haláláról, A poesis dicsérete, Kicsoda az igaz bölcs.* Tanulmányaiban a világ nagy embereiről, a tudósok sorsáról, a társasélet szükséges voltáról, az első emberpár eredetéről értekezett. A Társaság egy ízben alkönyvtárnokának, egy ízben kincstartójának választotta meg. A liceumban töltött utolsó esztendejében öt szemelték ki a kör titoknokával együtt, hogy gróf Széchenyi Pál és gróf Gvilford Karolina házassági ünnepén a Magyar Társaságot képviselje. Az intézetből kilépő ifjak megbízásából Bárány mondotta a búcsúbeszédet «felváltott 12 rendű versekben». (A Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Jegyzőkönyve. II. rész. 1806—1820.)

Waldapfel József IK. 1932. 431. l. közölt cikkében azt írja, hogy az egyetem jogi karának anyakönyvi bejegyzése szerint Bárány «neveléséről Kroneker nevű nagyatyja (egyben gyámja) és nagyanyja Thulmon Julianna gondoskodtak». Ezt az adatot kérdésessé teszi Berzsényi Pongrácnak atyjáról, Berzsényi Istvánról készített életrajzi vázlat. A rövid élettörténeti áttekintés

Thulmon Juliannát Bárány Boldizsár anyjának tünteti fel. Berzsényi Pongrác ugyanis úgy tudja, hogy nagyatyja, id. Berzsényi István, 1822-ben «a már előbb elhunyt neje Thulmon Julianna gyermekeit Bárány Boldizsárt és Máriát mint 1^{so} úgy Berzsényi Istvánt és Franciskát mint 2^{ik} férjétől származottakat» anyjuknak birtokain megosztottatta. (M. N. Múzeum Quart. Hung. 1977.) Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Berzsényi Pongrác adata sem megnyugtató, mert közlésének ellentmond Mányoki Gyula hírlapi közleménye (Budapesti Hírlap, 1913. 47. sz.) és Noszlopi Tivadarnak a Berzsényi-családról összeállított nemzedékrendi táblázata. (Turul, 1890. 210. l.) Szerintük: egyrészt Bárány Boldizsár és Mária Bárány Józsefnek és Barcza Annának volt a gyermeke, másrészt Berzsényi István és Franciska id. Berzsényi Istvánnak özvegy Barcza Annával kötött házasságából születtek. Ebben az esetben Bárány nagyanyját Thulmon Krisztinának hívták, nagyatyjának a neve pedig, bármelyik leszármazást fogadjuk is el, semmiképpen sem lehetett Kroneker. Egy azonban kétségtelennek látszik: a gyermekek anyai részről édestestvérek voltak, s ezt Berzsényi Pongrác más vonatkozásban is kiemeli. Atyjának «a verselésben versenytársa volt anyul-fivére Rendes Bárány Boldizsár, a nyomtatásban is megjelent Sajdár és Rurik szerzője». Erről a kiadásról nincs tudomásunk.

Báránynak a *Szittyai magyarok kiindulása Ázsiából a hét magyar Kapitányok alatt* című vitézi játékát a székesfehérvári színtársulat is bemutatta Baloghné hasznára 1819. dec. 19-én. Valószínűnek kell ugyanis tartanunk, hogy Bayer József adata (*A nemzeti játékszín története*. 1887. II. 463. l.) téves, és a *Szittyai magyarok kijövele Ázsiából* című eredeti 5 felvonásos vitézi nemzeti játékot nem Bárány Ágoston, hanem Bárány Boldizsár írta. Erre enged következtetni a dráma címe és az a körülmény, hogy a századforduló irodalma nem ismer Bárány Ágoston nevű drámaíróját. (Bárány Ágostont csak mint fordítót tartja számon drámairodalmunk története.) Minden bizonnyal erre a darabra vonatkozik s e drámának valamelyik 1826. évben tartott előadása után íródott Kisfaludy Károly kritikai megjegyzése: «Ki nem örül, ha a vándorló Thalia papjaitól ama nagy vitézi játékot: A hét magyar fővezér Ország szerte láthatja!... Ott állnak a kapitányok felvasalva, mindenféle bőrével teli aggatva, köztük a nagy hódító Árpád.» Kisfaludy lesújtó véleményét mond a drámáról és az esztétika iránt érzéketlen közönségről. A tömegnek jobban tetszik az efféle nézőjáték, amelyben Árpád egy huszárkáplár hatását teszi, mint a *Zalán* írójának műve «a hajdagnak egyszerű, de tettel gazdag időképe.» (*Minden munkái*. 1893. VI. 51. l.)

Irodalomtörténetünk nem tud Bárány öregkori műveiről. Vértessy Jenő szerint ugyanis az író utolsó ismert munkája, a négyfelvonásos *Péter király* c. dráma, 1838-ból való. (Irodalomtörténet. 1912. 388. l.) A kézirat időjelzése azonban mást mond. A címlapon ez az évszám áll: 1858. És újból az utolsóelőtti lapon: 1858. február. A drámát tehát Bárány két évvel halála előtt írta. (M. N. Múzeum. Quart. Hung. 2012.)

A Rosta szerzőjének emléket verses irodalmunkban nemcsak Katona József költeménye őrizte meg; Berzsényi István egyik kéziratosa verse és Edvi Illés Pálnak *Bárány Boldizsár barátomhoz* című két részletből álló költeménye is a drámaíró szellemderítő tevékenysége mellett tanúskodik. Bárány

példája költői próbálkozásokra serkentette testvérét, Berzsenyi Istvánt, és az «Soprony Pinduszá»-nak oldalán szeretne feljutni Pimpla virányaira, hol Kis, Himfy, Berzsenyi, Csokonai és Kölcsény nyújtják Castalia isteni cseppjeit. Berzsenyi Pongrác szerint a vers írásának időpontja: 1812—1813. Edvi Illés Pál, a későbbi nemes-dömölki evangélikus lelkész, a soproni liceumban kötött barátságot a nála két évvel idősebb Báránnyal, amikor még neki a Retorikánál egyéb könyve nem volt, Bárány pedig már Schillert és Wielandot forgatta. Bárány hatására lángolt fel lelkében a költészet tüze. Ő is együtt akar haladni barátjával, hogy nevük egykor Kis, Kazinczy és Berzsenyi sorában ragyoghasson. Versének második részét 1817-ről keltezi s benne a «derék Hárfás» pártfogásába ajánlja lantját, amelyet a korai bánat és a halál rövidesen kiűt a kezéből... (Igaz Sámuel: *Zsebkönyv*. Bécs. 1822. 294. l.)

ZSOLDOS JENŐ.

BESSENYEI GYÖRGY «BESZÉD AZ ORSZÁGNAK TÁRGYÁRÚL» C. KÉZIRATOS MUNKÁJA.

A Nemzeti Múzeum kéziratárában kiadatlanul hever Bessenyei Györgynek egyik legérdekesebb, röpiratul szánt műve: *Beszéd az országnak tárgyárul*¹. A 25 lapból álló röpirat már a pusztakovácsi magányban készült, azoknak a mély töprengéseknek, béklyóba szorított felvilágosító törekvéseknek emléke, amelyek a 19. század első éveiben még élénken foglalkoztatják képzeletét. Hatni, nemesíteni, tanítani és művelté tenni — ezek a jelszavak mély, belső indításként törnek elő ebből a rövidlélekzetű kis munkából is. A kézirat idejét csak korhatárok közé szorítva állapíthatjuk meg, mivel Bessenyei sajátosságosan épen itt nem tünteti fel az évszámot. A kézirat 21—22. lapjain hivatkozik a *Rómának viselt dolgai* c. 1801—3-ban készült művére, mint amelyet még készít. Jelen kézirat is ebből az időből való. Irodalmi becsét az utókor már korán felismerte: 12 évvel halála után a Tudományos Gyűjteményben² részletek jelentek meg az értékes munkából. Azóta is több ízben hivatkoztak erre a kéziratra, amely Bessenyei irodalmi törekvéseit, nyelvi, sőt stilisztikai célkitűzéseit is élesen megvilágítja. Értékes volta megérdemli, hogy a kéziratok tömegéből kiemeljük, napfényre hozzuk a leáldozásra készülő nagy ideálista szíve vérével, lelke tüzével írt munkáját, ezzel is kisebbitve a kiadatlan Bessenyei-kéziratok számát, s talán egy lépéssel közelebb jutunk így is a valamikor teljes Bessenyei-kiadáshoz, irodalomtörténetünk egy régi, nagy adósságának kiegyenlítéséhez.

A szöveget híven adom az eredetihez, csak a fölösleges hiányjeleket hagyom el; a Bessenyeitől később törült szavakat a szövegbe veszem, sarkos zárójelek közé.

¹ Quart. Hung. 475. 4-rét. A kéziratban «országnak» helyett eredetileg «munkának» állt.

² 1823. I. kötet, 3—10 l. — A sorrend itt teljesen önkényes; a végéről egy részt előredobott a közlő, más részt előlről közbeiktatott, stb. A lényeges részből is sok hiányzik, ami épen fontos volna.

Beszéd Az Országnak Tárgyárúl.

(1.) A Világ emlékezetének kezdetitől fogva minden Nemzet igyekezett sorsát jobbitani, mivel az életnek ösztön a rugója, és vágyakodásaitól vonzattatik. A boldogságnak kívánását, ki vette határok közzé, hol meg állapodgjon? Ki mérte meg a reá szükséges értelmet, melynél töb nem kel? Ki szabta mesterségünkhöz, törvényünkhöz, melynél fogva megmutassa, hogy lehet tökéletességére jutot, honnan tovább nem mehet, mivel csak a hibás nálla, a mit az emberi természet semmiféle fekvésben el nem viselhet?

Mióta munkálkodik emberi nemzetünk, hogy életére tartozó javait feltanálhassa, mégis meddig szűkölködöt azok nélkül? Majdnem minden tanálmánynya mostani, ami hasznot és álmétkodást okoz. Ha nemzetünknek értelme tökéletességre ment: halgassunk; ha nem, (2.) beszéllyünk. De a tudományra, mesterségre, nyelvünknek ismételre, kívált születet nyelvünknek tudására, oly szembe tűnő szükségünk van, hogy annak meg állítására okokat keresni haszontalan időtöltés lenne. Ki fáradjon annak meg bizonynyítására, hogy a köldülő állapot ditsőséges sors annak a részire, ki [kinek van szerentsétlensége] minden ellene való küszködésének truttzára is véllé bírni kéntelen?

Legyen! ha tanáltatnak is tudósok Hazádban; De nem egy néhány tudóst kel egy Ország értelmének világában fel venni, hanem a Nemzeti hazokat; kaszást, kapást, tsizmadiát sat. kihagyva, kikre a tudományok sehogy se tartoznak, mivel házi eszközök és szükséges vóltokra nézve egyenlő soron állanak a tudománnyal.

Látod, hogy az oskolában tanulnak, és a falukon semmit se tudnak. Közönséges nemességünknek¹ sokasága szántásba-vetésbe fulva minden országos értelmeket pipájából füstöli ki, hol hosszas (3.) elmétkedésre ásitva asztag búzája, kazal szénája felé fordul és pompás okaidnak hátat vét. Ne legyen átallyában mondva, hogy falun tudomány ne tanáltatna, de egy hordó vízben tíz tsep olaj, azzal való kereskedést Brabantziabul nem terjeszhet ki a Világra. Nagyon oktat a tapasztalás. Némelly Vármegyében a dolognak sullyaként három emberre szorul, kik ha nintsenek, semmi sint; noha a felséges táblák [igassága] böltessége, ara kényszerítettik, hogy a Vármegye munkájába nézve, itéllyen: adgyon, vagy vegyen.

[Némely] Sok tisztekben az olvasatlanság annyira meg rögzöt, hogy ezen tulajdonságot magokban változtatni bűnnek ismérnék. Elibe szabot törvénybeli letzkéjén kívül tudományt másat ismérni nem kíván. De tudod é hogy az Ország törvénye egy nagy Vármegyének [determinatiója] végezése tsak, melyből te, mint Deputatus dolgozol, és valami benne van, sem eszed, sem tudományod, hanem közönséges meghatározás, mely szerint érdemedre nem tartozik, ha magad egyebet (4.) nem tudsz. Nem következik onnan, ha az elédbe írt dolgot megtanulod, hogy magadba is oly tudós légy. Sok ifiú elmondotta Ciceronak Leveleit könyvnélkül, ki ollyat írni soha se tudot. Más letzkét mondani, más magátul tudni valakinek.

Van ollyan, ki megelepszik vele, ha a Felső Cancelláriának, Consilium Septemvirális királytáblának neveket tudgya; és ha még a dolgokat,

¹ „Értem az Armalistákat”. Bessenyei jegyzete.

melyik melyikre tartozik megismerhette. Európának minden Puffendorfiát, Graecussát, Lokját sat. maga után térszi, maga iránt vet birodalmának királyi székirul nézven alá reájok szánakozással. Vármegyéjének öt-hat végezését kotsi-ládájába zárja, és el hiszi, hogy a Vatikán Bibliothekájára tetézvén fel magát, utazik az Emberi Nemzet eszével. Nem éppen elég hazádról törvényét tudni (noha azt se tudgyuk), azt kellene hozzá tudnod, hol lehetnének még jobbak! mi okon lettek a maguk idejében (5.) olyanokká a millyenek? és akkor használván, miért most oly sok tekintetben haszontalanok? Miként a világi törvényt emberek tsinállyák, tudni kel a hazafinak, hogy azon időbenn, mikor él, mitsoda törvények tartoznának hazája boldogságára, különben nem törekedhetik életének tzéljára, hogy hazája sorsát javítsa, mivel rövid látása elibe kitet tárgyaig el nem juthat, mely szerint tévelygése közt tsak szerentsére hányvattatik.

Továbbá tudod, hogy az emberi kötelelességnek valóságos ismerete szüli a társaságnak bátorságát, szentségét, nyugodalmát, állandóságát, ide értvén minden felebaráti tartozásokat is. A dolog következésének kinézése okozza a veszedelemtül való félelmet, ellenben a jó reménységet is, mely tulajdonságot tudomány, tanult ész ad. Innen van, hogy egy valósággal tanult férfit hazája tsendessége ellen lázadásba hozni beszéddel, mint a tudatlant, ostobát, ki a dolgok esésének, kelésének következéseit, okait nem vizsgáltaiván, tsak azon tzéllyá után fut, melyet orára ragaszi.¹ Kel érezem (6.) közelről való példa: két galád véribé, ostobaságába, szegénységébe belé rosdásodot emberi nemének sepreje: Hora és Kloska, hazájoknak fő polgárit tüzzel-fegyverrel pusztították életekben, vagyonokban, tsak azért, hogy miért nem Urak ők is, kiknek sorsokat e Világnak állapottya állatta helyére, és nem a Földes Uraság. Ostobaságok elhitei velek, hogy egynehány éhségtül szédelgő, szegénységének penészszébe fült botos oláh emberrel az országnak fekvését változtatván, annak vezérő hatalmát fejére fordíthatták. De még ehez ily különböztetéssel élnek, hogy ők a király ellen semit vétetni nem kívánnak, tsak országát pusztították. Mintha kezem-lábam metélve állitanád hogy ellenemre nem vagy, mert a fejemnek békét hadiz; nem pofozod, se nem ütöd. Gondoly Kloska, Hora helyet hazádban egy Brutust, egy Szenekát; lásd osztán, ha ki tsinálhatod-e homlokod alatt Nemzetednek általok való üldöklötését?

(7.) Szünny meg próbáidtól, azt mondd: Nem szükség! mitsoda kába értelem hidgye, hogy a tudatlan a tanult embernél töb legyen, és a bolond az okosnál? Nem az a kérdés, hanem az, hogy mitsoda módok által kellessék és lehessék hát a nép elméjét önnön méltóságára fel emelni, melyet születése által megkapván, magában nem tud, nem lát. Úgy nyugosznak véreben kintsei, mint a bértek fenekére rejtet arany, ezüst s egyéb drágaságok, hol az emberi kezeknek míve nem ismertetik. Felelek hát.

A pogány Róma le omlása után Európának minden népe, országa, tartományja a legsiralmasab vakságra, tudatlanságra vettetet. Ez vala keresztyénségünknek kezdetitül fogva sok száz esztendőökig. Nem azért mintha a Biblia isteni félelemmel, emberi szeretettel, böltsességgel, igassággal, idvesség-

¹ A mondatból kimaradt: nem lehet.

gel sat. nem let volna tele, hanem hogy benne a sok emberi okoskodásnál fogva el tévettek. Tsak azt láttad, hogy minek utánna (8.) Cicero és Szeneka helyén *Nahum*, *Habakuk* beszéllettek, bármely amazok felet való Mennyei Lélek által sugaltattak is, a Világi Tudomány eltűnt. Sokáig vonakodot az emberi értelem, halálával küszködve, míg a Szentírásnak értelmét is jobban-jobban fel véve kinyynyátul, labirintusától menekedhetet. Minden Nemzetnél eszközül szolgálta ere *a maga nyelvének fel emelése*. Görögbl, Deákból merítették a tudományt, de a *magok nyelvén* írták és beszéllettek. Valameddig egy s más Ország ezt nem tselekkette, tudatlanságának setét fellegei borongattak feje felet, melylyeknek éjtzakájában tévelygő lakossi egymás fejére bukdoztak. Ha a közönséges tudatlanság ellen kifogást teszel, hogy a belső atyák keresztýénségünknek rendin tudományban böltsességben állandó erővel megmarattak, tekintsd meg az első században tartot papi gyűléseknek végezéseket, Ájulásba (9.) esik a józan okosság, mikor közöttök meghatározásképpen olvasod: hogy *a püspököt az Ördög megverte, mert Ciceronak munkáit olvassa*. Ez a törvények sorába iratot bé. A vólt hát baj, hogy minden más értelmetül eltiltatot a keresztýénség, ki vévén a Sidó, Görög Bibliát, mellyet Rómába nem értettek [kezdetiben, azaz] akkor, mikor a Világnak boldogsága igaz értelmét legjobban szorgosztatta, hogy Deákul keresvén benne a Zsidó szerentsés tzellyátul annyi időkre el ne tévedgyen: Látod, hogy kezdetiben vallásbeli szokásoknak igazságait görög, deák, zsidó nyelvből azok állították meg, kik se görögül, se zsidóul, se deákul nem tultak, mely tsudállatos eset az eklésiai dolgoknak annál nagyobb felemelkedésekre szolgál, hogy kegyelem munkájának és tsudának tettzik. Ez eddig.

A Frantzia Nemzet különösön (10.) minden föld színén fel tanálható könyveket a maga nyelvére tet által. Azon beszél, perel, okoskodik, ír, papol: abban szerzi törvényeit: azon könyörög Istenének is. A forráshoz, Görög, Deák mellé ül, onnan meríti a tudományt, böltsességet, és születet nyelvén terjeszti ki elméjébenn. Így, ot már egész ország változot Akadémiává. Az oskolákban, tudod, gyermekek tanulnak, kikben a meg ért értelemnek fontos itillete idő előtt meg nem állapodik. Híjában van az ifiurnak menybül alá szállot lelke, mert fiatal esztendejében emberré nem lehet. Elégge próbáltam én is ifúságomban megérésre, tellyes itillet tételre jönni, Poémakat, Tragédiákat írtam, mellyeket most oly tüzzel rajzolni nem tudnék, de mégis életemnek minden eseteit, tetteit összevévén, most innen oda tekintve, tsak úgy látom, hogy vak és eszetlen gyermek voltam. (11.) Te akkori munkáimból ki nem nézheted, do tudom én magam. Mikor az ember egy író asztalhoz ül, és elméjét hideg vérrel festi, böltsét mutat, de ne az(t) nézd [egyedül], hanem mikor pennáját le teszi, s nyájassága, gyönyörűsége, szerentséje keresésére indul el a más halandók sorsának velle ellenkező viszontagság fergetegei közt, ot, ot, s akkor fontold [meg] értelmét. Azomban mindenkor magához képpest itéld, mert az érdemetlen vénségen gyermek korban is tul út kinek születése kedvezet. Az oskolában meg élemedni nem lehet, és ha nagy időkbén már nints othon mit s miből tanulni, bóldog származásodnak nagysága fel nem tanálhatot modgya nélkül Nemzedetnek vérebe belé fűt örökre. Életednek minden napjaiban kel tanulaod, hogy elmédde mint hajnal tsillag a látásnak (12.) határára fel jöven másoknak

világosító fáklyául szolgálhas. Egy egész országnak véreben kel keresni a nagy Lelkeket, hogy hol ütök ki magokat, minek utánna tíz, húsz esztendeig fornak magokban, míg a vadságnak, tudatlanságnak sepreje belőlők ki nem fő, és alájok nem szál, [szépségektől] tisztaságátúl örökre meg különböztetve. Innen van, hogy a nagy emberek életeknek javán azt se tudgyák, mik voltak az iskolában. Elég volt oly, ki ifiukorban letzkéjét se tudta, él otthon azoknak tsudájára, kik tanították, s rólla semmit se reméllettek, böltsességét, tudományját a ragyogó tsillagokig vitte. Tsudálkozol rajta, mert te mártsak a tűzét látod, de nem nézted naponként (13.) mennyi idővel munkával készült meg.

A kel hát egy nemzet elméjének és nyelvének ditsősségére, hogy minden bölts munkát magára tegyen átal. Lehet sok nyelvet is valahogy úgy érteni, de valójában tudni, egész élete folyására is, minden embernek elég egy. Hadd állítsa az em'lekezet a Mirandoli Pikonust,¹ hogy ifiuságában huszonnégy nyelvet tudot, meg lehetet úgy, mint mikor a szorult magyar vásárban dadogja a thót embernek: Hé? Donyez soto deszhú. De ennél fogva ha Thót papolásra kényszeritenéd, tsak eshetne egy kevés nyűgbe. Valameddig a nemzet minden dolgaiban anyanyelvén [egyátallýában] nem él, elméjével, tudományával felemelkedésbe nem jöhet. Nevez egy Nemzetet mely idegen nyelvekkel válna tanultá. Siralmas dolog nálunk hogy sokan (14.) a deák nyelvet egyedül veszik érdemnek, és tudomáynak. De Roma vidékén a borjú pásztorok is deák nyelven beszélve voltak tudatlanok. *Valameddig a tudományok szép magyar munkákba nem vétetnek, a haza éjjeléből, reggelre fel nem virrad.* Hiszen, vannak magyar könyvek. Igen? de írárok módgyának hallása pofád tövérül füledet le martzangja, ájulásba ejtven értelmet, mely olvasásukat türéssel nem győzi. Nem mondom közönségesen; szépek is vannak, de mit teszen számok a többinek sokassága közt. — Ezen szavaimnak értelmét ne oda dűtsd, mintha hivalkodásomat [kívánám] táplálva a magyar nyelvnek erejét tsak egyedül valóságomnak [akarnám tulajdonítani] tulajdonítanám. Én se tudom, te se. Hol tanulnám a Béreseim közt? (15.)² Azt se tudom hogy írok ha mások nem mongyák, mert ki isméri magát úgy, mint ötöt a többi? Az írás módgya olyan erőt kíván, mely embertől, időtől telik. Sok nagy elmének kel dolgozni [száz esztendőök alatt] százruul százra míg egy ország nyelve fel emelkedésbe jön. A nyelvnek mélységét, méltóságát méltóságos lelkek szülik. *Újra kellene Hazádnak nyelvét teremteni,* hogy a Nemzet önön erejét, erköltsét, méltóságát böltsességét megláthassa: az az magát megismérhesse. De ez úgy lehet meg ha nyelvembe tudományt ültetsz. *Ha különös nyelved, öltözeted nem lesz,* aláb esel a Sidonál, ki különös magát az Időnek és ellene meg veszet sorsának truttzára is Világ végéig fentartja. Nemzet! életedre halálodra mutatok (16.) Ó, hogy nem olvasnánk, tanulnánk magyarul; tsak vólna mit, azt, feleled, de nem találunk benne tudományt, gyönyörűségét, böltsességet. Az az örökké egy nyomon menő. mindig mértékletes és kegyes írás módgya, mely erköltsi

¹ Pico della Mirandola.

Szerk.

² Itt egy egész mondat törölve: «Tsak az ilyen magyarságokon bátorodom magam túl tenni, melyeket ide, ide írok például.»

valóságodnak egész kiterjedését alázatos hűnnyászkodás alá borította; ösztönt vágyódásodnak nem adhat. Nints hát nyelvedben olvasni való ugy é? De miért nints [hát]? Azért, hogy nem ültetsz belé. Anya nyelved okozza, ha nem tudsz benne olvasni? Elme nélkül a beszéd üres hang. Csak tulajdonságodnak eszköze, és ugy emelkedik, ha emeled. Ha gyenge, szűk, nem maga tselekszi magával hanem te követed el rajta. Tégy belé olvasni valót, és lesz benne mit olvasni. Nyelvednek ereje, méltósága, mélysége erköltsődnek erejét, méltóságát mélységét ábrázolják, és bizonyos, hogy ha anya nyelved gyáva, erköltsőd is. (17.) Valaki hazájának nyelvét emeli [méltóságra] Nemzetének érdemét teszi ragyogó fénybe. Egy galád vérű ostoba Nemzetnek nyelvében se tanálsz fel emelkedést sem mélységet sehol soha. Már, azt a kért ditsősségre emelni, melyben élsz, lehellesz, csak tarthatod fúti kötelességednek. Én legalább a maradékokra kiáltok ezer esztendő múlva is ki sirombul, hogy életemnek minden idejét e tárgyamnak áldoztam fel: A mire mehettem, it van, és tesz: a mi nem telik, abban megigazít szándékom, mivel a szép és nagy dologra való törekedés erőtelenségemben is megnesmesft.

Szünnny meg! így szóllasz végre nagyot fohászkodva. *Nyelvednek ditsőségét poggány kezek temették el Mohácson!* Legyen! De botsásd meg nekem legalább, ha azon igyekezem hogy magunknak látásátul, isméréstül meg ne fosztassunk! Ha Nemzetednek tükörét tisztogatom, törölgetem, hogy a rajta repeső [és dongó] (18.) legyen világátul meg ne fosszák, és kristály színét az időnek szennye bé ne temesse! Élni igyekezem, hogy mindenestül fogva meg ne halljunk. Szomorú pusztulás egy oly Nemzetnek el múlt, melyet a Természet ragyogó érdemekre szül, préda kezekkel hányván életére aján-dékait, mellieket a Végezés, Sorsának setét mélységébe sijjesztet fenekre, hogy a tulajdonság valóságatul el legyen rejtve. Híjában veszed mord Filozofiával, közönséges értelemmel, hideg vérrel, hogy az ember mind ember; hogy az egész emberi Nem egy Nemzet, mert csak nehéz lenne [magadat] megszeméltyesedet Magyar magadat zsidó, Tzigány, szeretsen színben újra ismértetni. Nemzeti valóságodhoz vagy Magyar magaddal forva, mely nem ara ösztönöz, hogy Lengyel, Frantzia, Muszka, Spanyol név alatt légy ditsőséges. Magyar neved (19.) alatt kívánod. E vágyódás annyira hozzád van ragadva, mely szerint idvezülni sem ugy kívánsz mint Neapolitanus, Rátz, vagy Lappon, hanem mint Némzetednek Magyar Fia, hogy Meny Országban az Angyalok is magyarnak ismérjenek. Ezt pedig minden Nemzet így teszi, és érzi e világon, mert természet az Embernek magát szeretni.

Akár mely tsekélynek, tsufosnak vallyák eredetedet, de mivel te vagy az csak hozzákötötétel véredben. Had állítsa az eszetlen Zsornandesz, hogy ördögök jöttek ki pokolból kik asszonyainkal bűgván nemzették a Hunnuso-kat, akar Scfthákat. De ezt álomra nevettségre hagyván, csak úgy tudod, hogy Átilla nagy Ember volt a Nemzetével együtt és nem szégyenled magadat oly vérből eredni, mely győzedelmeivel a világot lába alatt tapotta, és a melynek a ditsősséges Róma keresztyénségének diadalmai között is adózot. Legyen ha ragadozó (20.) fene vad volt. De hát a több Nemzetek szelédőbbek voltak kezdetekben?

Ideje volna talán már Uraim! hogy a Magyar Nemzet elméje anya nyelvében tárgyaira nézve meghalároztasson! Mire várunk? Azok kik az

Europai Nyelveket nem ismerik mitsoda módok által vezéreltessenek, ha okaikat anyanyelveken nem láthatták. Hogy tanuljanak a falukon; pedig ott a kép is temérdekség. Ahol a Nemzetnek születet nyelvén minden tudomány ki terjed, ot az egész ország változik tanuló házzá, és Akadémiává. E kellene! Egy tizenkét személyből álló Akadémiát fel állítani, kiket tsak azért fizetnének, hogy Deákot, Frantziát, Németet, Görögöt fordítsanak Magyarra, és könyveinket szaporítsák [szüntelen], többet tenne az ország elmejének fénynyére, mint ezer iskola, mellyel tsak az utat mutatták meg (21.) mere meny s azzal ot hagynak magadra. De az olyan Akadémiára nem adnak, mely a természetet szelédítvén, fenességéből vetkezteti ki, hanem olyan iskolára adakoznak inkább, hol az öldöklésnek, Égetésnek [pusztításnak] mesterségét tanulják. Tudom, hogy szükséges a fegyver, de még szükségeseb az olyan eszköz, mely vérontó készségit kezéből ki veszi, egy szegre akasztja; vagy ha vérengzik is embersége által, annak veszedelmét enyhíti. — Azért kívántam Romának viselt dolgait írni, hogy it, Uralkodásnak Dólgárul embernek mindenféle esete, törvényne, kötelessége, tartozása, érdeme, bűne, ditsőssége, gyaláztatya, szerentséje, bódogtalansága azoknak okaikkal egyetemben előfordulnak. Romának esete *Világ tüköre* melyben az Emberi Nemzet nézheti magát. Tsak a nagy roppanásokon szökődösöm egyikéről másikára. Nem írhatok oly széles (22.) kiterjedéssel, mint Rollin és mások. Se könyvem, sem időm se kedvem nints hozzá. Mégis Romulustul fogva első Ferentzig a nagy eseteket elő adni, fontolni, a természetnek társaságnak igassága szerint itélni, elég egy pusztás gazdának, ki valamit tud, mindenre maga tanította magát, semmit sem hozván ki magával iskolájából egyebet az ártatlan együgyűségnél és bódog tudatlanságnál: kihez mikor leg tsendesebben elmélkedik, gyapjas bundájával gullyássa tolodik bé, és lábát fel tartván: Né uram! — mond, — ki hullot a tsizmám talpa, tsizma kel, — és valamennyi Likurgus, Brutus, Zerdus, Minos. sat. akár Cezár volt e világon mind egytzerre üti ki fejéből. Utóllýára végre tsak azt látod, hogy a Falusi Nemes ember Bakókból¹ (23.) Lokkokból, Volfinusokból sat. nem tanul. Olyan módon kel néki tudnivalóját elébeadni, hogy abban egyszersmind kedvét örömet is érezhesse. Történetről-történetre kel írni eléb, odéb hogy vágyódása tápláltassék. Halovány magyarsággal, nyakba kitekert szavakkal, sarkából kifordúlt értelemmel nem kel írni, mert sutra vet. Az az iskolai mesterséggel, mord elmével és száraz okokkal tellyes írásmódja sem teszen semmit, mellynek mértékletes szavai közt a vágyódás elalszik, a kedv meghervad, és a szív, hideg mondásaiba belé fagy. Mit gondol elmélkedéssel az olvasó, ha könyvednek olvasása álmod hoz rá. Úgy kellene írni, hogy mikor szakaszodat végig olvassák ezt mondanák rá: *Be hamar el végzi*: és nem azt, hogy *van-e még sok hátra*.

Mindezekre nézve lenne szükséges egy oly Akadémia, mint a millyenről (24.) a szép tudományokra nézve emlékeztem, és a mely tanulás módja már mély nemzeteket fel emelt. E tenné az országot Akadémiává: e keresné ki Nemzetünknek véreből a feledékenységre vettetet és sokáig magánosságba el sijjet nagy Lelkeket, mely dolog iskolákban soha meg nem eshetik. Míg a

¹ Az angol Bacont érti.

test meg nem állapodik, a Lélek is gyermek, azt hiszem én, akárhogy itély te rólla. Minden nagy ember iskoláján túl emelkedet fel, minek utánna regulát, engedelmisséget, félelmet [oskolást] Mestert széllyel szórt magáról és önnön Lelkének világa után ragattatott. Ki legyen annak Mestere, kit a Természet szül Mesterré?

Fohászzkodásom, vágyódásom, reménységem biztatnak, hogy fogják majd magokat ilyen szabadsággal élő Lelkek a Nemzetnek véréből fel adni. Had járjon, ha reménységemet álomnak (25.) veszed; de had meg szívemnek, mert édes néki. Legyen álomom, valóság! ... ha gyönyörködtet, mindegy! Job az édes álom a keserű valóságnál! Ha én nem is, megérhetik a maredékok, hogy ditsőségel, erköltsük fel emelt nyelveknek méltósága közt ragyogjon és böltsességek mélységében¹ mélységébe heverjen. Meg halok e tántorgó reménységgel; nemzetemnek hagyván sírom széliről utolsó fohászzkodásomat, hogy ez írásban Egei közt bújdosson.

Közlí: BELOHORSZKY FERENC.

BARÓTI SZABÓ DÁVID HEROIDÁI.

Baróti Szabó Dávid «deákból fordított» költeményei között — először a *Verskoszorúban* (1786) — szerepel két heroida is: *Salamon Lászlóhoz. Deákból fordított* és *Mária Királyné az ő Férjéhez, 'Sigmondhoz. D. f.* Császár Elemér e heroidákat azok között az ismeretlen latin szövegből fordított versek között említi, melyekről csak annyi «kétségtelen, hogy ezek közül a magyar tárgyúak magyar jezsuiták szerzeményei.»² S mikor a Mária-heroidát a Kisfaludy-Társaság deákos szemelvényei közé is felveszi, megjegyzi: «Fordítás latinból, de sem a szerzőt, sem a latin verset nem ismerjük; mindenesetre XVII—XVIII. századi, s valószínűleg szintén jezsuita írónak esetleg kézíratos munkája.»

A két költemény latin eredetijét több más magyar történeti tárgyú heroidával együtt találjuk egy kis gyűjteményben, melynek címe a következő: *EPISTOLAE Heroum & Heroidum UNGARIAE.*

A latin heroida-gyűjteményt a címlap tanúsága szerint a kassai jezsuita kollégium új baccalaureusainak ajánlották fel avatási ünnepélyük emlékére társaik, professzoruk, Mayr Péter jezsuita atya vezetésével 1725-ben.

Ami a heroidák szerzőjét illeti, bajos bizonyosat mondani. Ugyanis névtelenül, csupán a promoveáló professzor, Mayr Péter, és a könyvet az új baccalaureusoknak felajánló diákok nevének feltüntetésével jelentek meg. Sommervogel Kövér Andrásnak tulajdonítja, de megjegyzi, hogy vannak, akik Csernovits Ferencnek tulajdonítják,³ Stoeger⁴ és Szinnyei,⁵ nem is figyel-

¹ Olvashatlan, eltörölt szó.

² Császár Elemér: *A deákos iskola*. I. K. 1903. 31. l.

³ Sommervogel: *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes publiés par des religieux de la Compagnie de Jésus*. Paris, 1884. I. 272.

⁴ Stoeger: *Scriptores Provinciae Austriae Soc. Jesu*. Viennae-Ratisbonae, 1856. 51. illetőleg 190.

⁵ Szinnyei: *Magyar Írók stb.* II. 326. illetőleg VII. 151.

meztetve az ellentmondásra, mindkét szerző neve alatt felveszik. Teljes határozottsággal nem is merném eldönteni, hogy a két hagyomány közül melyiknek van igaza. De annyit mindenesetre megjegyezhetünk, hogy Sommervogel új kiadása¹ már minden megjegyzés nélkül tulajdonítja a kis gyűjteményt Kövér Andrásnak, s mi nem tehetünk jobbat, mint hogy elfogadjuk a jezsuita bibliográfia legelsőrendű tekintélyeinek, Sommervogelnek és Du Backernak döntését. Annál inkább, mert a Széchenyi-könyvtár *Hung. h. 1650.* jelzésű példányának alighanem egykorú, vagy közel egykorú kéztől eredő bejegyzése is megerősíti e nézetet: *Author: Andreas Kövér Soc. Jesu.*

A Baróti Szabótól lefordított első heroida az eredetiben is az első epistola. Címe: *Salamon regi Ladislao utramque felicitatem.* A fordítás általában meglehetősen hű, a fordító «prozódiai örömet» ingerli a szöveg barokk játékosága is. E késői humanistát fordítva szólaltatja meg — Balassi és Rímay, Zrínyi és Gyöngyösi után — irodalmunkban megegyeszer a barokk költészetnek Ovidiustól tanult kedvelt költői játékát, az echóval való párbeszédet.

Cum ploro emeritum splendorem; replicat: ő rem!
Quaero: pia est praefens vita? reponit: ita.
Sylvestres perdent caulae? mihi redditur: aulae.
Quando sequor leges? quando remittit: egēs.

Régi fzerentséim' számlálom; mondja, hogy álom.
Úgy vala jobb, vagy imígy? ő magyarázza, hogy így.
Lágy udvart ha lakik, Salamonnak kára van? a' van.
Díjja mi, szűkségben hogyha törődöm? öröm.

Költészete sok tekintetben barokk hagyományok folytatója. Jellemző pl., hogy mennyire kezeli ügyében van még az «álorcás» világi pompának kijáró barokk terminologia.

Nam fragilem didici medio in certamine, Regis,
Imperii, trabeae, muricis effe statum;
Quae facies regni fit, quaeve figura coronae,
Nuper cum fugerem, fat bene doctus eram.
Est facies regni tyrium mentita colorem,
Est frons, quam tetrum ruga fenilis arat.
Hanc nitebar ego technis mihi subdere formam?
Fraudibus hanc, armis, ense procubar anum?
A' viadal közepett látám, a' pompa, Királyság
Hogy buborék; leg alább hogy töredékeny üveg.
Országnak, 's Koronának az ő képére tanóltam,
A' mikor állapotom rút szaladásra kele.
Tsalfán kendőzött; ál-ortza borítja posztóját;
Rántzokkal de belől homloka szántva ki-van.
Erre fovárogtam? fzemem' ilyen képre vetettem?
Kardot ez agg lantért nem vala kötni tsuda?

De egyben az antik forma fegyelmező hatását is érzi és — ez már szembehelyezi barokk előzőivel — tömörségre törekszik. Míg a barokk

¹ Sommervogel — Du Backer — Carayon: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* Bibliogr. IX, Paris — Bruxelles. 1900. 1053.

fordító számára az alapul választott szövegből sokszor csak a szabadon áradó szavak és képek gerincére, alapvázlatára tellett, Baróti Szabó Dávid szemmel-láthatólag annak örül, ha egy-egy hexametert megtakaríthat, ha *rövidebb* tud lenni forrásainál. Így mindjárt a költemény elején is:

Vade per Ungaricum mea littera vade per orhem;
 Me sacrum Polae non sinit ire jugum,
 Cui mage sum multo fixus furace Prometheō
 Admissum in superos corde luente felus:
 Hanc tamen afflictam fero vitam lenius illo:
 Nam mea me pietas; hunc ferit ira Jovis.
 Perge ergo domino, quo se penetrare negatur,
 Si licet in regis pergere, perge lares:
 Hinc deū, sed cauto pede, ne fortasse noteris,
 Tende Ladislai regis adire thronum,
 Quo cum pertigeris lunato poplite regem
 Submissis verbis devenerere meum.

Menj levelem, vegyed Elztergám' Várának az útát;
 Én magam el-mennék, tiltja de Póla' hegye.
 Póla, Prométesnél melyhez le-fzegeztetem inkább,
 A' kit az Ég szívében győtre lopáfa miatt.
 Nekem ugyan könnyebb forlóm, mint néki; mivel nyom
 Engemet a jóság, ötet az égi harag.
 Menj tehát, az hová nem juthatok én el, helyettem;
 'S vond magadat László' székihez hogyha lehet.
 Hajts mélyen térdet; sőt, mint érdemi, Királyom'
 Teljes alázattal földre borúlva küzönts.

Lényegesebb eltérés nincs, legfeljebb annyi, hogy egy helyen nem érti forrása klasszikus vonatkozását: *Ense, ob quem contra Telamonida certet Ulysses: Kardja, kiért újrat vonnyen Telamonnal Ulißses*. Csakhogy Odysseus nem Telamonnal, hanem, mint a latin szöveg is mondja, Telamonidesszel, Telamon fiával vetélkedett Achilles fegyvereiért. Máskor egy-egy körülírást old fel (phoenix, Mózes), és eredetijének feltűnő anachronizmusát — a törökre való utalást Salamon és László korában! — teljesen elhagyja.

Praeteritō ut pergat rex, postea, illustrior aevō,
 Regnisque adjiciat sceptrā remota fuis.
 Ungariae cernat dominus, victorque Getarum
 Advolvi pedibus *Turcica* signa fuis.
 Haec rex acturus stringet quando arma lacertis
 Fessa ego corripiam tum pia tela manu.
 Cominus ut stringet, stringam tunc eminus arma,
 Sic hosti sacro fulmine terror ero.

Hogy boldog legyen, országát terjesztsze-ki messze
 Földre, könyörgésem szüntelen égbe kiált.
 Ő mikor húz fegyvert ellenségére hüvelyből,
Mózes-ként fogom én égnei emelni kezem!
 Ő jelen, én távul tsapok a' vad népre: Pogánynak
 Én nyelvem, 's László fegyvere, veszte lefzen.

A másik heroida, mely Baróti Szabó Dávid költeményei sorában közvetlenül követi az első, a latin gyűjteményben a harmadik a sorban. Címe:

Maria rex, marito suo Sigismundo. Hű fordítás ez is; az alábbi idézet jó képet ad forrásához való viszonyáról.

Miffa Croatorum callem deducit ab oris,
Haec tibi captivâ ducta tabella manu.
Vix Mariam noceas thalami tibi foedere nexam,
Cum ducat tetricas carcere clausa dies.
Sed quamvis fortuna manum indignata retraxit,
Quodque mihi sceptrum cuderat ante, neget.
Sum tua, sum thalami confors, sum fida ministra,
Quaeque mihi superat vita, fidelis erit.

Szabónál:

Horvátok közepeit, izenyes börtönnek alatta
Irtt levelem, kedves Férjem, elődbe borúl.
Rám nehezen ismériz, mint vóltt Jegyedre, mivelhogy
Vetve-le tömlőznek mély fenekére vagyok.
Ám de izerentse kezét bátor meg-vonta, 's fejemről
A' koronát, melyet nyújta, le-hordta megint:
Hív Párod vagyok én most is, 's Te fajtád ugyantsak;
'S míg fogok e' földön mozgani, lenni fogok.

A két heroida fordítása Baróti Szabó verseinek 1777-ben megjelent első gyűjteményében még nem szerepelt, tehát csak 1777 és 1786 között keletkezhetett. Mindenesetre érdekes, hogy Baróti, már mint «a kassai főiskolában a szelídebb tudományoknak első királyi tanítója,» oly latin költeményeket fordít magyarra, melyeket évtizedekkel korábban éppen az ő intézetének iskolai gyakorlata teremtetett. Az *iskola* itt egészen kézfogható módon bizonyul az irodalmi folytonosság közvetítőjének.

Érdekes, hogy Vörösmarty Mihály első kísérletei a komoly drámai nemből éppen Salamonnal és Zsigmonddal, illetőleg mátkájával, a Krupa várában raboskodó Mária királynéval foglalkoznak. Ez nem egészen véletlen. A XVIII. század latin költészete nemcsak az Árpád-eposz megoldásra váró feladatát tartja napirenden Kázy Ferentől Ráday Gedeonon és Csokonai Vitéz Mihályon keresztül Vörösmartyig. Történeti érdeklődésének irányvonalai határozzák meg a magyar romantika történeti tárgyú költészetének kivált-ságolt tárgyait általában. Egy Mária-Zsigmond-heroidát, a kassaival egészen azonos helyzetben, egy nagyszombati gyűjtemény is tartalmaz (*Hungarides Epistolae et Elegiae... promotore S. Timon... Tyonaviae... 1714.*) A XVIII. század magyarsága által szentként tisztelt Salamonnra¹ meg éppen gyakran esik a jezsuita iskolai poézis tárgyválasztása. A vele foglalkozó iskoladramákat Alszeghy Zsolt állította össze.² Minthogy azonban Vörösmarty nem ifjúkori drámájában, hanem *Salamon* c. balladájában találta meg e tárgy végleges formáját, az iskoladramáknál jobban fognak minket érdekelni a latinnyelvű költészetnek Salamonnal foglalkozó kisebb epikai darabjai.

¹ v. ö. *Acta SS.* Szept. VII. 790 ll. Pray György: *Dissertationes historico-criticae de Sanctis Salomone Rege et Emerico Duce Hungariae.* Pozsony, 1774. stb.

² *Illei János élete és írói működése.* 1908. 45. l. EPhK. 1911. 106—7. és 154.

Ilyenekkel — a király-epigrammák különböző sorozatairól, ahol előfordulásukat a teljesség szempontja követeli (Sommer János, Babai Ferenc stb.) nem is szólva — feltűnően nagy számban találkozunk. Salamonnak Lászlóhoz írt levele olvasható a kassai heroidán kívül a már említett nagyszombati (1714.) és egy kolozsvári gyűjteményben is (*Epistolae Heroum ac Heroidum Regni Hungariae... Promotore R. P. Francisco Csernovics... 1721.*); ez utóbbiban László válaszával megtoldva. A Fodor Mihály neve alatt szereplő — az ő vezetésével történő promotio emlékére készült — gyűjteményben (*Illustrium Hungariae Virorum Ethopoeiae... Tyrnaviae, 1744.*) is van egy költemény, melynek címe: *S. Salamon Rex Hungariae, munda valedicens.*

A kassai heroida mint e gyakori típus jellemző képviselője is megérdemli a figyelmet. A polai remete, kibén a lombját hullató erdő, a madaraknak a múlt éveket sirató kara mélyíti el a világi pompa megvetését, altatja el a lázadó szenvedélyeket és ébreszti az engesztelő imádságot: ez Vörösmarty balladájának is a magva. Természetes, Vörösmartynek néhány vonás elég, hogy a magyar költészet talán legszuggesztívebb hatású erdőhangulatát felkeltse, míg az iskolai poézis kezébe az Ovidiustól tanult humanista echo-játék ad eszközt az erdei *soliloquium* feloldására. De a lélektani igazság azonos, és ez az azonosság több annál, mint amit a közös forrás, Turóczi vagy a *Bécsi képes krónika*, megmagyarázhat. S jellemző vonás: mint Vörösmarty költeménye, a kassai heroida mellett a kolozsvári is a lázadó királyból imádságos remetévé enyhült Salamon hazaküldött áldó imádságában hangzik ki. Ilyenformán Salamon költői ábrázolása már tipikus vonásokat mutatott, mielőtt Vörösmarty ihletében klasszikus, azaz a nemzeti lélekbe kitörölhetetlenül vésődő, befejezett, végleges alakját elnyerte.

Itt említem meg azt is, hogy az *Egy egri vitéz aszozny* c. költemény közvetlen forrása, melyet Császár Elemér még ismeretlennek jelez, megtalálható egy ily című gyűjteményben: *Selecta sedecim Heroum Spectacula*, Viennae 1654. (Megvan a Nemzeti Múzeum RMK III. 1740. jelzésű kolligátumában.) A gyűjtemény tizennegyedik darabja ez, címe *Hungaridis in Agriensi obsidione facinus*. Igazolásul s egyszersmind Baróti Szabó Dávid fordító művészetének jellemezésére íme néhány sor:

HUNGARIS, egregiâ pro libertate cadentem
Confortem thalami, charamque in limine vitae
Singultare animam; Genitrix cui proxima (namque
Ipsa comes Natae, mediisque interrita Lunis
Armatam Genero hortatrix stimulerat iram)
Caefa jubet placido componere membra sepulchro,
Iratique umbram lachrimis deflere Maritam.
Non isthaec nunc tempus, ait dare funera, Mater;
Nempe hi me teneant Manes? et villior haec fit
Patria quae supereft? tumulandi longa manere
Tempora nos poterunt, in opem brevis hora ferenda est.

Baróti Szabó Dávidnál (*Megjobb. munk.* 1802.):

Egy', Törökök' feregébe vegyült Magyar Ab'ony azonban
Látta Hazájáért Férjét le-veretni; s utólsót
Lelkendezni: kihez közel esvén Any'a (mivelhogy
Ő bízatta Vejét, hogy szállana szembe Pogány'ál)

Igy, Izóllal röviden: L'ányom! takarítsd-el halottad',
 És haragos könyvel késérd. Amaz erre: Valóban,
 Kedves Anyám, úgy mond, ez üdö, temetésre nem illik.
 Én bajlódgyam az holt testtel, 's oda hagy'am Hazámat,
 Melly még él: lehet a temetést vontatni továbbra.
 Jobb lefz' e' kis üdöt Népünk fegedelmire fázunkunk.

Az idézett latin versgyűjtemény az egri vitéz asszonyról szóló történet forrását Philippus Callimachus (Experiens) humanista történetíró *De rebus gestis Wladislai Poloniae et Ungariae regis* c. műve II. könyvében jelöli meg. Ezek alapján valóban csak arra a részletre gondolhatnánk, melyet már Zlinszky Aladár is idézett, mint Arany János *Az egri leány* c. balladája forrását.¹ Épen tárgy-történeti érdekessége, Arany balladájaival a vélt közös forrás révén való tartalmi rokonsága kedvéért mutatta be a XVII. századi névtelen költő latin versét, részben a maga költői fordításában, Hegedüs István.² Azt kell azonban hinnünk, hogy a latin versgyűjtemény forrást megjelölő jegyzete aligha származik a vers szerzőjétől, hanem csak kiadójától s a kiadó tévedett. Callimachusnál cseh rablókkal szemben esik el az egri leány mátkája, Baróti Szabónál és forrásánál a török ostromolja Egert, Callimachusnál leány, itt asszony szerepel, amott mátkája nélkül élni nem tud tovább a leány, itt az egri asszony halottja eltakarításától, a hiábavaló gyásztól sajnálja az időt addig, amíg hazája ellenségein és ura gyilkosain állhat bosszút. Igaz, hogy ez eltérések jórészt értelmezhetőek volnának, mint a XVII. századi latin költő önkényes változtatásai is — csak az imént láttuk, hogy egy XVIII. századi poeta Szent László ellenségévé is a törököt teszi meg! — ha nem ismernénk krónikát, mely költeményünk helyzetét majd minden részlet-vonásával együtt Eger 1552-es védelmével kapcsolatban nyújtja. Ortelius németnyelvű krónikája ez, melyre már Bodola Gyula rámutatott, mint Baróti Szabó közvetett forrására.³

Unter andern, als ein Weib mit ihrer Tochter bey ihrem Ehemann, welcher ihr an der seiten erschossen, auf der Mawren stunde, wolte sie seinen Leichnam nicht ehe begraben, sie hette denn seinen Todt zuvor gerochen. Nam darauff iein Schildt vnd Wehr, stelte sie an ihres Manns statt, thet wunderlich ding, wolte von dannen nicht weichen, biß sie drey Türrchen erlegt vnd vmbgebracht. Darnach nam sie erst ihres Mannes Leichnam, trug ihn in die Kircken, vnd bestettiget denselben zur Erden.⁴

Ehhez képest költeményünkben csak egy eltérés mutatkozik, az idősebb asszony és leánya szerepének felcserélése — ezt, ha a névtelen poeta önkényes változtatásának tekintjük is, a költőiség szempontjából mindenesetre könnyen megértünk. Ilyenformán most, hogy Baróti Szabó Dávid közvetlen forrását is ismerjük, a közvetett forrás tekintetében Bodola Gyula megállapításához kell csatlakoznunk.

WALDAPFEL IMRE.

¹ Zlinszky Aladár: *Arany balladaforrásai*, IK. 1900. 275 II.

² Hegedüs István: *Adalékok a magyarországi latin költészet történetéhez*. EPhK. 1909. 330 s k. I.

³ Bodola Gyula: *Dobó István a magyar költészetben*. 1908. 57. I.

⁴ Hieronymus Ortelius Augustanus: *Chronologia. etc.* Nürnberg, 1603. 105. I.

FÁY ANDRÁS LEVELE HECKENAST GUSZTÁVHOZ.

A Pesther Tageblatt 1839. évi október 19-i számában megjelent egy pársoros cikkekcske, amely tudomásunkra hozza, hogy a Tudós Társaság ezévi nagygyűlése mikor lesz, azután megemlíti, hogy ekkor hozzák nyilvánosságra a drámapályázat eredményét. A cikkíró szerint a bírálók még nem döntöttek, hogy Kúthy Lajos vagy Tóth Lőrinc szomorújátékát jutalmazzák-e. A tapintatlan cikke három nap múlva A. v. F. aláírással keményhangú cáfolat következik. A cikk írója minden valószínűség szerint Fáy András, a bíráló-bizottság egyik tagja. Október 21-ről kelezve pedig a következő levelet kapta Heckenast Gusztáv:

Hochzuverehrender Herr von Heckenast!

Ich habe mit Entrüstung gelesen den vorgestrigen Tageblatt, welcher für die ung. gelehrte Gesellschaft, insbesondere aber für uns fünf Dramenrichter einen entehrenden Artikel enthält. Dies ist keine literarische Klatzscherei, keine Kritiker-Konkurrenz, sondern eine boshafte Verläumdung, und wäre sie wahr, eine Gebrandmarkung unseres Charakters. Wie wir, besonders aber ich und der gute Schedius das von Ihnen verdient haben? kann ich wirklich nicht begreifen. Und wie Sie Ihren um die ungarische Literatur verdienten Nahmen solche Erbärmlichkeiten, solchen elenden Brotkonkurrenzen spendiren konnten, ist mir wiederum unbegreiflich. Denn für begangene Fehler oder Nichtswürdigkeit Ihrer Leute sind Sie vor dem Lande verantwortlich. Ich bin kein ausgehungelter Literator, der sich um elendes Brod herumbalgt, und das Land kennt mich, so hoffe (?) ich als einen Mann von unbesudeltem Nahmen. Bey dieser meiner Ehre kann ich versichern, dasz ich nicht die geringste Ahnung davon habe, dasz unter den Drama-Einsendern auch Kúthy und Tóth ihre Stücke haben. Wie kann ich also vor dem Lande als ein Verräther der Misterien der gelehrt. Gesellschaft ausgegeben werden? Oder ist es nur ein Spasz? Oder da mann sich mit den Atheneisten vielleicht nicht vertragen kann, soll auch mein, und des Schedius Nahme auch mit leiden?

Ich ehre Sie Herr von Heckenast als einen Mann von Charakter und bitte Sie recht sehr, belieben Sie zu unserer Rechtfertigung zu machen was möglich ist, was nichts anderes seyn kann als Wiederrufung der elenden Verläumdung. Es würde mir sehr leid seyn zu unangenehmen Mitteln meine Zuflucht nehmen zu müssen, um unsere Ehre vor Bosheit zu schützen.

Der ich mit Hochachtung verbleibe
Pest den 21 Oct. 1839. Ihr ergebenster Andr. Fáy.

A Tageblatt október 22-iki cikkéből kiemeljük a következőket:

Der in Nro. 249 des «Pesther Tageblattes» enthaltene Bericht über die bei der ungarischen Gesellschaft zum Dramenpreise vorgemerkten zwei Trauerspiele der Herren Ludwig v. Kúthy und Laurenz v. Tóth, ist ganz irrig, indem es sowohl den Statuten der Gesellschaft entgegenläuft, die Namen der Verfasser vor der Bestimmung des Preises zu kennen, die Schiedsrichter aber auch deshalb ihre Meinungen noch nicht eingereicht haben. A. v. F.

A cikk további része a 249. szám ismeretlen cikkírójának az akadémia nagydíjával kapcsolatos megjegyzéseit bírálja. Bennünket jobban érdekel a cikkekéhez fűzött apróbetűs szöveg, a szerkesztő megjegyzése:

Die Redaction hält sich für überzeugt, dasz man ihr die Verantwortlichkeit für die Richtigkeit und Genauigkeit *aller* ihr eingesendeten Artikel nicht aufbürden werde; ermahnt aber den Einsender hiemit freundschaftlichst und ernstlich in Zukunft den Quellen seiner Berichte aufmerksamer und gewissenhafter nachzuspüren.

D. R.

Közli: BENEDEK ANDRÁS.

MADÁCH IMRE NAGYATYJÁRÓL.

Újabb időkben az irodalom mind gyakrabban foglalkozik Madách Imrének életével és életkörülményeivel. Harsányi Zsolt érdekes regényében és életrajzában megemlékezik családjának tagjairól is, a költő atyjának életéről azonban ő is aránylag keveset tud; nagyatyja, Sándor pályája már ismertesebb, ő volt az elzálogosított családi birtok visszaszerzője. Az alábbiakban az ő neveléséről szóló 1765-ben írott levelet óhajtok bemutatni; leplezetlenül feltárja azt a szomorú anyagi helyzetet, melybe Madách János halála után özvegye és kislia, Sándor került, másrészt fényesen megvilágítja a levélben említett előkelő urak nemes gondolkodását, akik az árván maradt ősi familiából származó gyermek sorsát oly szerető gondossággal karolták fel. Érdekes a levél másfelől azért is, mert Ráday Gedeonhoz szól, ekképen:

Különös bizodalommal való nagy jó Uram!

Minek utána özv. Madáchné asszonyom a maga fiacskájával ide az édes apjához gyött, és megbeszölette mely nyomorultul hátrahagyatott légyen az urátul és hogy e világon nem tapasztalta senkinél nagyobb jótéményét, mint az Urnál, mi is Jeszenák János urammal meggondolván a Madách familiának romlottságát, azt végeztük el, hogy annak a familiának succurálhassunk és legalább ezt a kised Madáchoz felnevelhessük, kirevaló nézve is ökegyelme pozsonyi beneficiumból és Bohus Sámuel stipendiumából, én pedig a soproniaknál hasonlót prokurálván, más jó akaróinkal is annyi pénzt összehessünk, akiből azon árva gyermeket elsőben Modorban az ottvaló oskolában eltarthassuk és azután Pozsonyba hozván ott is mindaddig taníttathassuk, míg valami prokurátornál a törvényünket tanulhassa meg és azután maga szép kapacitása és kvalitása szerint oly statusban mehessen, hogy Isten segítségével, vagy házasság által, vagy másként is a maga eleinek jószágának haereditását lassan-lassan visszanyerhesse. Azért ha az Ur is más vallásunkon való urakkal valamit kontribuálni akarna, legalább tudván az Ur régi Madách familiának állapotját és örökét és talán a maga írás közöl feltalálhatván literális instrumentumit, micsodás örökös jószágok volt hajdan és ki által leginkább abalienáltatott s ki kezénél és micsodás summában legyen s lehet-e és miformán kivál-

tatni, ha nem most mindjárt, legalább lassankint, méltóztassék énnekem mindezekről fundamentális információt adtattni és mivel most a szegény özvegy le mégyen, hogy amely mobiliák törvényünk szerént övéi, azokat összeszedhesse és eladhassa, akiket pedig még el nem adhatja, mint szénát, gabonát és egyéb még mezon lévő termését, az ottvaló jó akaróra, kivált Tihanyi uramra bizhassa, hogy azok az urak osztán jó áron eladhassák és utána Modorban felküldhessék, tehát az Ur is rekomendálni valakinek méltóztasson, hogy az Isten után az Ur eziránt való jótéteményivel dicsekedhessék, az Ur-isten megáldja az Urat és az egész uri házát is, ha az ilyen ügyefogyott és mindenétől megfosztatott özvegyet és árvát megsegíti. Én pediglen fentjelzett öreg Jeszenák János urammal oly formán fogunk Modorba helyhez-
tetni, hogy mind az ifjunak s mind az anyának eltartására és lábra való felemelésére gondját viselhessük. Midőn ez iránt való uri választát óhaj-
tanám, az Asszonyt nagyon tisztelvén maradok az Urnak Bécs, 1765. július 9.
tökéletes igaz szolgálja

Matolcsi János.

A levél írója, Matolcsi János, ismeretlen előtünk, családtörténeti munkáink sem nyujtanak pontosabb felvilágosítást személyéről. Abból, hogy Bécsben élt, következtethető, hogy ágens lehetett, ki a szereplő protestáns közéleti férfiakkal közelebbi összeköttetésben állott. Egy Matolcsi, más néven Demény Gergely, 1746-ban valóban bécsi ágens — lehetséges, hogy közeli hozzátartozója levélíróknak. A levélnek az a része, melyben a levélíró arra kéri Rádayt, nézzen utána levéltárában a Madách birtokok elzálogosítására vonatkozó okleveleknek, rokonsági kapcsolatra vezethető vissza. Ráday Gedeon nagyatyjának, Gáspár pestmegyei alispánnak anyja ugyanis Madách Zsófia volt, s így a két család tagjai osztályos atyafiak voltak. Innen magyarázható az is, hogy özv. Madáchné — saját elbeszélése szerint — senkinél sem tapasztalt nagyobb jószágot, mint Rádaynál. A közölt levélből hitelérdemlően megtudjuk, hogy Madách János 1765 első felében halálozott el, és hogy özvegyének Fabricius von Schorndorf Eufrozínának atyja abban az időben Bécsben élt. Téves tehát családtörténeti íróink, valamint a Borovszky-féle Nógrádmegyei Monografia adata, mely 1768. május 17-ét jelöli meg Madách János halála napjának; nagyon valószínű, hogy 1765. május 17. a helyes dátum. Ha hitelt adhatunk Nagy Iván közlésének, akkor Madách Sándor 1754-ben született és a levélírás időpontjában 11 éves volt. Ekkor még; mint látjuk, protestáns iskolákban leendő elhelyezéséről van szó, utóbb azonban, mint ismeretes, Migazzi gróf püspök az ifjút katolikus válásra térítette át. A levélben említett otthoni jóakaró: Tihanyi uram a szintén evangélikus vallású Tihanyi Dániel; a Sztregovához közelfekvő Ebeczen birtokos, egyébként pedig ismert ügyvéd és a gróf Koháry család uradalmi ügyésze volt. Utódai az országos közéletben a XIX. század első felében szerepet játszottak.

SARLAY SOMA.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI GRÓF SZÉCHENYI FERENCHEZ.

(Második közlemény.)

Horváth Adám levelei.

2.

Nagy Méltóságú Gróff Királyi Belső Titkos-Tanáts Úr
Kegyelmes Uram!

El-szomorodtam, meg-vallom, hogy Excellentiád válassza későtskén érkezett; s' annyival későbbben, mivel az Egerszегre lévén utasítva tsak most e' folyó Hónak 10^{dik} én Köz Gyülekezettünk alkalmatosságával vehettem: de tsak ugyan nem tsüggedt úgy el bátor bizodalmmal, hogy a' késedelmet kérelmem' meg-vetésére magyaráztam volna: Kegyes válassza pedig Excellentiádnak hogy Egerszегre volt utasítva, az engemet abba a' gyanúságba hozott, hogy talán minapi panaszkodó Levelemből ki találtam felejteni azt; hogy Füredi Hajlékom, Fundusával együtt és annak Curialitásával, (cum omnibus Regalibus et territorialibus beneficiis, a' mint mondani szoktuk) tsak ugyan megmaradt birtokomban, volt Feleségemtől lett el-válasom után is és ez eránt a' Sententiában is emlékezet vagyon, de vagyon különösen örökös be-vallás is: és így még eddig állandó lakásom itten vagyon.

Kegyes ajánlása Excellentiádnak, még több mint az én alázasom könyörgésem kívánt, a' mint hogy azt alázasom köszönöm; 's egyszersmind ajánlom is magamat minden kitelhető szolgálatokra. Kutast mihelyt parantsolja Excellentiád, mindjárt fogom mérni: Soprony Vármegyébe is örömet udvarlok, és ha a' munkák felesek, kívánt ha Delineatiokból állanak; azzal fogom Excellentiád' kegyességét, meg-érdemlenni igyekezni, hogy ha javallásim, mellyeket személy szerént tenni fogok, tettzendenek, a' mérésre teendő költséget egy negyedrésszel meg kevesitem; mellyet hogy a' Theoria és serénység, mind a' Birtokosnak, mind magamnak nagy hasznával könnyen meg tehetett, már több helyeken próbáltam.

Kutasi villongásokról méltóztatott Excellentiád emlékezni Levelébe; annak pedig már úgy tartom hogy vége vagyon, és én éppen arról emlékeztem minapi alázasom levelemben; hogy az egyezés szerint meg-határozott osztály lineának papirosra leendő jegyzését én reám bízta Dervarits Fiscalis Úr, és hogy én azt véghez is vittem, 's a' mappát Dervarits Urnak áltá adtam.

Ez egy újsággal udvarlok Excellentiádnak, hogy minapi Levelemnek datuma után tsak hamar én ismét meg házasodtam,¹ tartván töle ne hogy a' Törvénybe iktatott engedelemmel élni el-késsem: de azomban, hogy mind volt-feleségem' gyanúját, mind a' világ' bal-vélekedését el kerüljem, olyan. Leányt vettem, a' kivel az előtt sem semmi társalkodásom, sem még tsak személyes ismeretsésem sem volt; egyéb aránt jó és régi nemből való Sárközy nevezetű,² de nem olyan világias mint az első, 's éppen tsak nekem való. Házosságom mindazáltal abban meg nem akadályoztat, hogy Excellen-

¹ Második felesége Sárközy Jusztina; 1798-ban szept. 16-án halt vele egybe

² Sárközy Istvánnal, zalavármegyei alispánnal volt rokonságban.

tiádnak udvaroljak, akarmelly szolgálattal is, a' minthogy mind tsekélly ajánlásomat, mind személyemet tovább is Nagy Kegyességibe ajánlván mély és örökös tisztelettel vagyok

Excellentiádnak

Füreden 15^a Xbr
1793.

alázatos szolgálja
Horváth Ádám mp.

(Negyedréti iv. Boritéka nincs.)

3.

Anno 1798 13 a Apr. Vályi András¹ Professor Ur' Magyar Ország' le-írása² nevű könyvére, vagy az arrúl ki adott leg-újabb tudósítására,³ alázatos vélekedése az alúl írtnak.

A' Szándék jó és Szent; a' mennyiben az, Magyar Országának külön-külömbféle *szép tulajdonságait, terméseit, viszontagságait, és különbféle nevezetességeit*, akarja a Világgal közleni: és midőn ezeket, a' magok igaz, és betű szerént való értelmekben, az Auctornak, Ns. Somogy Vármegye' résziről tudtára adjuk: valamint az egész Magyar Ország' le-írását diszesíteni, és tökéletesíteni fogjuk; úgy egyszersmind megyénket, mellyről némelly tekintetekben, sokan, bent az Országban is vékonyan ítélnék, nevezetessé tehetjük: Mert a' Magyar Historia sem lehet-el Somogy Vármegye le-írása nélkül, melly olly jókora részit teszi Magyar Országának: ellenben Somogynak is, és az abban lakó feles számú Fő nemességnek, úgy⁴ tetszik hogy szüksége van arra, hogy a jobb oldalról űsmertessen; és ne tsak némelly alacsony sorsú szolgáliról 's jobbágyiról, hanem birtokossairól is; ne tsak népetlen pusztajiról, hanem Civilizáltabb Helységeiről is; ne tsak homokjáról, hanem termékeny részéről is. Mert, hol van egy rakáson annyi szép tulajdonság mint itt? akar azt a' földre értsük, akar arra a' mit a' föld hordoz: Van itt Erdő, mező, rét, víz, hegy, völgy és róna térség; van tenyészte mindenféle marhának, és sem télen sem nyáron, egyik sem szorúl más Megyére: van mindenféle vetemény. Történetei pedig, és viszontagságai, a' Magyar Historiát, Szent István király idejétől fogva világosíthatják. Somogyvár' és Sziget környéke, mennyi nevezetes történetekre emlékeztet, és Tihannak által ellenben Endrőd tájja? Sok pusztákban, sőt az erdei vad fák közt, máig is megvagynak a Török ültetmények. — Somogyban van a' nyitja annak a' Csatornának, mellyen hajdan a Rómaiak a Balaton vizét a Dunába tsapolták. — Az Okor vize mentében volt a' Szent Háromság-Tagadóknak leg-meg-feneklettebb fészke, onnan leg-későbbben irtathattak-ki; mellynek szembe-tűnő jele, az ott lakozó Parasztok közt máig is meg maradott Erdélyi Dialectus. Az illyenek nélkül mind nem lehet-el egy tökéletes Magyar Historia. — Miért mondja egy régi Deák Historicus, hogy a Somogy Vármegyei bor második jóságú bor Magyar Országban? holott borainkat az ujobban elhiresedett bor termő helyek betsmérelék. — Miért rosszallják a' Somogyi

¹ Vályi András (1764—1801), író, egyetemi tanár.

² *Magyar Országának leírása*, mellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; . . . feltaláltnak. Budán 1796—99.

³ Vályi 1798. február 7.-én körlevelet küldött a megyéknek, amelyben munkája számára adatok megküldését kéri. V. ö. Vályi i. m. II. k. *Előszó*.

búzáat a' Mező földiek minden jó ok nélkül? — Ezt mind a' Somogy' le írása világosíthatja meg? — Miért nints Somogynak a' kereskedésben előmenetele,² holott valamint a' termésben, úgy az el-adásnak könnyítésében is önként kínálkozik a Természet: 's miként lehet ezeken segíteni; — ezek mind a' Commercialis dologt elő mozdító állapotok.

és így a hasonlókat, melyek egy magyar Historiára szükségesek, és magunknak valósággal hasznosak, el halgatni, 's meg tagadni egy jó igyekezetű könyvirótól, valósággal kár volna, és véték: De ugyan azért

Az Auctortól fel tett nyolcz kérdésekre, ítéletem szerént csak annyiban szükséges a' felelet és tudósítás; a' mennyiben azon kérdések, a' czélul vett 's fent elő számlált tulajdonságukon 's különösségeken túl nem mennek. — És úgy tetszik, hogy ha hibáztak is némely Megyék eddig, a' tudósításnak halasztásával, bizonyos, és az Auctor levelében elő számlált tartózkodás miatt: de még is az Auctornak életszokk szókka kifejezett szemre hányását meg nem érdemlették. — Mert ha az Országnak, Felsőes Josef Császár alatt lett Öszve írása, — ámbár az, mint füstbe ment, és valósággal törvényesen Cassalt dolog, úgy gondoltathatott, — szolgálhatott még is arra, hogy minden új Portarum Connumeratió nélkül, több Portától fizessen Somogy Vármegye Hadi segítséget, mint a' Törvényes Portáji vólnának: 's lehetett egy amnistialt Conscriptióból meg állapított ejectatiót, ki-számolást tsinálni; miért ne lehetne egy olyan könyvből, (ha az akarunknál kifizebb terjeszkedik) mely köz egyezésből, és Felsőbb rendelések mellett irattatik, és így sem titkosnak, sem tilalmasnak nem tartathatik. — Nem irom azt alacsony gyermekes félelemből; mert azt én is tudom, hogy ha egy Földes Urnak faluja más nevére íratik, vagy tévedésből, vagy zálogolások, 's más olyas környül-állások' tekintetéből; azért az a' Földes Ur el-nem veszti az Örökséget: — ha azt olvasom, hogy Somogy Vármegye itt hegyes völgyes, amott egyenes térség, hogy abból az ellenség Mars útát tudjon tsinálni magának, attúl sem tartok: — értvén ezt többekre is, a' mik azt a' Punctumot illetik: — Ha azt irom; hogy ez a' falu, vagy ez a' Pusztá az enyim; abból még senki sem tanulja-meg, mennyit bírok? — De tudom azt is, hogy míg az a' második kérdés: Magyarok e? Németek e? vagy Tótok? még ilyen nyilvánosságos, és közönséges nem vólt is, mint e' Tudósításban; mennyire kétségbe kezdette hozni 15 esztendőül fogva, a' Magyar Nemzetnek valóságos Existentiáját a' hasonló Parificatio? Tudom azt is, hogy a' különböző vallásúak' számának öszve hasonlítása, mennyi ellenkezésekre adott alkalmatosságot, a' 90 ^{évi} Diaetában? Azt sem lehet pedig tagadni, hogy az ötödik kérdés, a' másodikban, harmadikban és negyedikben el-halगतott mennyiséget, és mekkoraságot nagyon fogja világosítani. Melyekhez képeest

1° Az első kérdésre,² jó volna talán a' Mezővárosokat és falukat megnevezni; a' Pusztákról pedig, ha színte azok népesebbek vólnának is, egészen el-halगतni: hanem a' le-írás végén, a nevezetesebb dolgokat a' Pusztákról is lehetne, minden renden kívül meg-említeni: mint példának okáért, hogy a' Szentörsebeti Pusztán, Sziget és Basal között; most is megvan a'

¹ Vályi i. h.

² «Hogy hívják a' helységet?» Vályi i. h.

török gyalog út; és mellette egy kis Cser Erdőben török gyümölcsös maradványok. 's más hasonlókat.

2° A' második kérdésre,¹ vagy leg-végrül áttalýában felelni; hogy laknak Somogyban igen kevés Horvátok és Svábok: vagy ha Helységenként felelünk; mindenüvé, a' hol tsak tudnak Magyarúl; azt írunk: magyarizált Horvátok, vag [így!] Svábok.

3° A' harmadikra,² a' hol purum Dominium van, ki lehetne tenni az Actualis Possessor nevét; egyébütt pedig, a Familiát áttalýában, és egy két potior Compossestort: a' le-írásnak véginn pedig ki tenni világosan, hogy a' Jussok nintsenek leírva; hanem a' mostani Birtokosok, akar azok zálogos, akar örökös jussal bírnak.

4° A' negyedikre³ talán tsak azt lehetne felelni, hogy mitsoda Templom van, ez vagy amaz helységen? a' hol pedig nints, hogy ez vagy amaz Maternek filiája, mind a' Catholicus, mind a' Protestans részről.

5° Az ötödikre⁴: A' Ns Vármegyéből Szigetet, Kaposvárt, és Attádot, a' külső Vármegyéből pedig Veszprémet és Kanisát lehetne fel-tenni, hogy Óra számra mennyire van? és ezt tsak a' tsupa kereskedésre való tekintetből.

6° A' Hatodikra⁵ nehéz az egész Vármegyéről igazán felelni.

7° A' Hetedikre⁶ és nyolczadikra,⁷ egyenesen lehetne felelni.

Ezek szerént is pedig egy ember maga, bizonyos és elegendő le írást nem tehet: ha tsak némelly helyekre, leg-alább a' nagyobb Dominiumoknak fejeihez utat nem tesz. Én magam bizonyos tudományomról 43 helységnél, és 34 Pasztánál többet, úgy a'mint a kérdések kívánják, nem tudnék le-írni. Azokkal örömet udvarlok a' Tettes Ns Vármegyének. *Horváth Ádám mp.*

(Kívül a hátlapon: Vályi András Professor Ur Magyar Ország ' Le-írása nevű könyvről OPINIO Ns Somogyvármegye' Parantsolatjából

(Két negyedréti iv.)

Decsi Sámuel levele.

Nagy méltóságú Gróff
Kegyelmes Uram!

Az ide zárt levelnek [sic!]⁸ originalissát tegnap dél után vévén, felettébb meg szomorodtam, hogy Excellentiád, a' ki másokkal az irigységig szokott jól tenni, másoknak ingerlésekre, velem, mint a' hazának leg haszontalanabb tagjával úgy akar bánni. Míg élek, mindenkor bánom, hogy nemzeti nyelvünknek előmeneteléért tsak pennát is fogtam kezembe, mert a' mint keservesen tapasztalom, valamint másoknak, úgy nékem mártýromságot kell érette

¹ «Magyarok e', németek e' vagy tótok, vagy elegyesek lakosai?» u. o.

² «Kitsoda a' földes Ura?» u. o.

³ «Mitsoda Hitben vagy Vallásban vagynak?» u. o.

⁴ «Melly faluk, és Városok fekszenek legközelebb hozzá? és mennyire?» u. o.

⁵ «Hány nyomásra vagy fordulóra van felosztva határja?» u. o.

⁶ «Mit terem leginkább, mit középszerűen? hegyes e', vagy térséges; . . . » u. o.

⁷ Mivel bővelkedik, és mi nélkül szűkölködik? végre hol árulják el vagyonnaikat? . . . » u. o.

⁸ Keresztúry István udvari ágens 1793 december 5-én kelt levele Decsihez, amelyben a Széchenyi nyújtotta kölcsön visszafizetését követelte.

szenvednem. Mig ahhoz nem fogtam, több tehetségem volt mint most, másnak sem voltam egy krajczarával [sic!] is ados; most pedig, a' midőn nemcsak testemnek és elmémnek tehetségeit el vesztegettem a' Hazának hasznáért, oly bizodalomban lévén, hogy csekély talentomomat meg fogja vagy egyképen, vagy másképen jutalmaztatni, másoknak lettem rabjává [sic!], 's szüntelen vexáltatom.

Jól tudja Excellentiád, mire fordítottát légyen azon pénz¹, nem az én, hanem nemzeti nyelvünknek hasznára, és így nem en [sic!] velem, hanem a' Haza hasznával fog Excellentiád keményen bánni, melyre lehetetlen, hogy Excellentiádnak jó szive, 's vele született kegyelmessége bírassa.

Igaz dolog, hogy minap azt ígertem vala, hogy Mihály napra azon summát le fogom az újság hasznából tenni; ellenben másképen történt a' dolog. A Typographusnak munkáján kívül, a' kit vele kötött Contractusom szerént, minden fertály esztendőben in f. 300 et ultra ki szoktam fizetni, fizettem Alberti Typographusnak² a' Magyar Koronáról irt Könyvemnek³ nyomtatásáért 486 forintokat az újság írás hasznából, ugyan annyit fizetvén már annakelőtte fél esztendővel az arra praenumeráltatott pénzből. E mellett, fizettem 210 forintot Piacsek⁴ Secretarius Úrnak, a' ki az újság írás el kezdésekor engemet fel segített. Ennek felette író deákomnak, inasomnak asztalokon 's fizetéseken 's szállásokon kívül minden hónapban fizetnem kell, az Ujság Szedőnek *Zulágot* 3, az Expeditoromnak pedig 4 forintokat, melyeket össze számlálván nem marad tulajdon hasznomra 200 forint. Szállás, asztal, fa, gyertya. egy oly embernek, a' kit senki sem segít, sokba telik.

Ide járul még az is, hogy az Antecessorom Szatsvay⁵ Ur[am] el vívén 600 forintknál többet az újságra praenumerált pénzből, magamnak kellett a Posta competentiáját ki fizetnem, és így kettős kárt vallanom, mivel nemcsak az, hogy a magam hasznát el vesztettem, hanem annakfelette az abból Typográfusnak 's Póstának competáló ráta [sic!] is meg kellett fizetnem, én pedig, ki tudja látok é tsak egy krajtzárt is az általa el vitetett pénzből — Utollyára több ki vagy on még 800 forintnál az Olvasóknál, melynek jövő esztendőre ígertek fel küldetését, t. i. minden Olvasóm 2 forintot az utolsó fertályért. — Hogyha mind ezt bé vehettem volna, mind Szatsvay meg küldötte volna az elviit pénzt, a' mint ígérte, ha szintén nem egészen is, két harmad részét ki fizethettem volna az Excellentiád által nékem adott summának.

Ami illeti pedig a' Magyar Koronáról irt munkámat, melynek nyomtatványát jövő Diligencon meg fogom Excellentiádnak küldeni, azt még mindenüvé le nem küldhettem, rész szerént a' képeknek el nem készülések, rész szerént mostani szorgalmatos dolgaik miatt — A mely helyekre le küldöttem is,

¹ Decsi Széchenyinek 1767 forinttal tartozott. L. Keresztúry levelét, mely Decsi leveléhez másolatban van csatolva.

² Alberti Ignác, bécsi könyvnyomtató.

³ *A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak: historiája.* Bécs, 1792.

⁴ Piacsek Miklós, udvari titkár Bécsben. Nagy Iván id mű, IX. k. 289.

⁵ Szatsvai Sándor (1752—1815) hírlapíró és szerkesztő.

onnan sem vettem még semmi pénzt is, noha igen sokat költöttem el készítettésekre.

Előre el láttam, hogy Görög Uram Berkenynek minapi Casusáért el fog vádolni Excellentiád előtt, és ellenem való haragra indítani, mivel maga szemembe mondta. Azt is képzelem, hogy Görög Uram Berkeny dolgát szépíteni fogja Excellentiád előtt, engemet pedig a' leg rúbb színnel le festeni. A dolog ebben van: Ennekelőtte két esztendővel metzett nékem Berkeny egynehány képét, u. m. 4 Banderiumot, sz. István palástját és a' Koronát, és noha én sem egyiknek sem másiknak semmi hasznát nem vettem, még is fizettem neki 50 f xr 40. Az általa metzett 4 Banderistáknak nemcsak semmi hasznát nem vettem, hanem e mellett több kárát valottam 50 forintnál, mind azért hogy helyettek másokat kellett készítenem, mind azért hogy egynehány kötés papirost el vesztegettem reája. Ennekfelette tartottam Berkenyt hat hetekig asztalomon, curáltam egynehány izben franczia nyavalyajából, nevezetessen mikor szobámba dolgozott most két esztendeje, decoctumának főzése miatt reggeltől fogva délig égette a fát — Még is, eo non obstante 16 aranyakat praetendált rajtam, holott az egész munkája sem ért volna 25 forintot — Hónap leszen öt hete nagy részegen hozzám jövőn, nemcsak nagyon lármázott házamban, hanem belém is kapott. Én olly alávaló korhely emberhez magamat tenni nem akarván, deákom 's inasom által ki vezettem a' szobámból, mellyen ő meg bosszszankodván, le ment az utzára, és két nagy hegyes kővel be hajigálta ablakaimat délután 3 és 4 óra közt. Tartván attól, hogy többet is mivel, az éjjeli vigyázó [sic!] által a' Grund-Richterhez é' pedig a' városi tömlőtze küldötte, holott a' Criminale forumnak sententziája szerint 4 hétig kellett neki ülni, sőt ha Görög Uram pártját nem fogta volna, több baja is lett volna.

Sajnálom, hogy Excellentiád egy ollyan emberre vesztegeti jótéteményeit, a' kiben minden rossz qualítások fel találtnak, korhely, részeges, kurvás, imitt amott tsapongó, soha az académiába nem jár, és Görög Uram is tsak azért fogja pártját, mivel néhányszor hasznát veszi. Ez az igaz és valóságos Species facti.

Akár mint bányon Excellentiád velem, ha fel feszített is, én most eleget nem tehetek, hanem arra kötelezem magamat, hogy jövő esztendőben újságaimból, könyveimből 4 angariára le fizetem azon summát, vna cum Intervsurio. Reménytem, hogy valamint eddig, ugy ezután is kegyelmességét fogja Excellentiád hozzám mutatni, és engemet veszedelembe nem ejteni.

Többire ohajtott kegyes válaszának el várása mellett, tapasztalt kegyességébe továbbra is ajánlott, határ nélkül való tisztelettel vagyok

Nagyméltóságú Gróff

Kegyelmes Uram

Excellenciádnak

Bétsben 6^a Decembr[is] 1793.

alázatos kész szolgálja

Doct. Decsý Sámuel

(Negyedréti ív, egy külön lap és egy melléklet.)

Közl: VALJAVEC FRIGYES.

KÖNYVISMERTETÉS.

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. I—II. Kolozsvár, Erdélyi Szépírók Céh, 1934. 8 r. 342, 255 l.

Az Erdélyi Helikon pályázatot hirdetett egy magyar irodalomtörténetre, amely elsősorban «a kisebbségi sorsban élő magyarsághoz szóljon.» A sokféle célkitűzés között több az esztétikai szempontnak kívánt vezető szerepet; az egyik úgy szól, hogy «tegye jóvá a mű azokat az *igazságtalanságokat*, melyeket az *irodalom és a haladás ellenségei* egyes írók, művek, irodalmi mozgalmak ellen elkövettek.» Gyulai Pál és az őt követő nemzedék, amely «pozitivistá» irányánál fogva éppen a meggyőződéséből alakult tárgyilagos igazság szavát hirdette és annak erejével hatott, ebben, az «Erdélyi Helikon íróközösségének» (*sic!*) nevében elhangzó, laikus és fölüeny kívánságban éppen igazságszeretetének kapta meg fényes igazolását. A magát ítélkezésre hivatottnak érző társaság elfogultsága jelölte ki az irányt, amelyben a készülő irodalomtörténetnek multat és jelent vizsgálnia és ismertetnie kell.

Egy fiatal tanár, Szerb Antal, nyerte meg a pályadíjat s oly jól megfelelt a helikoniak várakozásának, hogy munkáját «tünepi érzéssel» bocsátják útjára. Tehetik is. Mert ha van tudomány látszatával megjelent könyv, amely egyrészt legtöbbször az elfogultság tetőpontját verdesi és szubjektív nézőpontjából egészen hamisan lát, másrészt a maga hirdette módszerrel is mindúntalan ellenkezésbe kerül: ennek a fiatal embernek a műve valóban az. Csak egyben következetes. Hogy miben, arra a legegyszerűbb válasz szó szerint ideiktatnom egy mondatát, amelyet maga írt (igazságtalanul) egy kiváló történettudósunkról: «Szereti megmutatni, hogy minden másképp volt, mint ahogy általában gondolják.» (II. 235. l.) Éppen azért, ha a fenségestől a nevetségességig csak egy lépés van, Eötvös József halhatatlan szójátékával élve, irodalmunk történetének ezt a Pas de Calais-ját Szerb Antal könyve tette meg, mert komoly *а-о-о-о* képeben, sok komolytalanságot hordott össze és gyűjtött halomba.

Az egyéni meglátás gyakran tiszteletreméltó, ha helyes intuición épred belőle, amely a tudománynak új fejezetét teremti meg. De támadáskor az ellenfélnek mindig a meggyőződés erejével épült állásait lekicsinyelni, sőt észre sem venni: gyengeség és éppen nem vall az igazságot kiderítő *т-о-о-о*-vésre. Ez nem intuición, hanem egy még kiforratlan akaratnak könnyelműsége, elvakult céltűvésztése, amelynek szomorú eredménye lehet, hogy hozzá nem értőknek irodalmunkról hamis képet rajzol.

Éppen, mert e sorok szerény írójának Szerb Antal könyve után is a tényekre támaszkodó objektív igazság marad az eszménye, szívesen ismeri el, hogy a szerzőben van eruditio és könyvének van néhány sikerült, átgondolt fejezete. Jobbra hivatott és kétségtelen tehetsége még e hamis beállítottságon

is átszillan. Ide sorolnám azt, amit Zrinyiről, Berzsenyiről és Kölcseyről — bár nem mindig helyesen, de szépen és lelkesen írt, ilyen az Arany Jánosról mondottaknak egy-egy részlete is. Egy-egy meglepően találó — rátaláló — mondata is akad: pl. Zrinyiről, akinél «valami nyers egyszerűség, harcos igazságszeretet mindig keresztültör a barokk/posztdékori dekorációkon», vagy pl. annak az érdekes kérdésnek fölvetése, hogy Mikes fölolvasa-e néha a *Levelek* egy-egy részletét környezetének. Ám ezeket vígan váltogatják az olcsó és izléstelen szellemeskedések. Szenczi Molnár Albertre szerinte házasság formájában csapott le a sors; az a Balassa az *igazi*, aki két bécsi perdita hívásának enged; a XVIII. század tudósai «bogarakat és frókat» gyűjtöttek; Baróti Szabó Dávidnak egyetlen személyes élménye az volt, hogy szerette a vakációt; Kisfaludy Sándor — élete egyébként «filmoperettbe kívánczik» — «talán» az egyetlen jobb költőink közül, akinek sikere volt a nőknél. Amit Bajza ír, abban van valami *steril*, a természetlen ember kesernyessége, «ami a kritikai működés egyik legfőbb rugója.» A termékeny félhomályban «a mondák, legendák, vallások és idegbetegségek születnek,» s a német Sturm und Drang költői «általában megőrültek, kivéve, akik nem.» Szabolcska «hicskahiányt kifogásolt a salzburgi csapzékben.» Ez a kis virágcsokor Szerb Antalnak egyik állítását fényesen igazolja: «az olvasó... sok mindent másképp fog találni, mint ahogy az iskolában tanulta.» Ezeket csakugyan nem tanította «fáradt és fárasztó tanárok rutinmunkája», ilyenekkel valóban nem szokott magyar tanár «kulturális lojalitásra» (*sic!*) nevelni. De ez a virágcsokor cáfol is: mert módszertanában azt hirdeti, hogy «az újabb irodalomtörténetiről elsőül nem az író érdekl, hanem maga az irodalom.» (Bizonyára ezért hangoztatja azt is, hogy a reformátorok élettörténete és személyisége hasonlíthatatlanul érdekesebb volt, mint irodalmi hagyatékuk!) A virágcsokrot azonban — amelyet a II. kötetből is alaposan megszerezhetnénk — pompásan egészíti ki a tévedések hemzsege sora. Csak két példát idézek megbízhatóságára. «Kazinczy nőiesen finom, törekény jelenség volt — az *idősebb* Batsányi nyers és temperamentumos volt.» (Batsányi tudvalevőleg négy évvel fiatalabb volt Kazinczynál.) Még rikitőbb kép, hogy a lefejezett Listi László «emléke egy akasztófa ormáról búsul be a magyar irodalom történetébe.» Ime Eötvös József báró «Pas de Calais»-jához néhány «pozitívista adalék.» (Szerb Antal egyébként a megvetett tárgy történetét elől sem tér ki, ha «újat» akar mondani: I. Arany és Kemény, II. 28. l.) Szaporítsuk még a «lóuszevő kor», a happy ending (I. k.), utóbb happy end (II. k.) és Petőfi «szerelemtana» mulatságos «mükifejezéseivel», Kazinczyval, mint (egy más írótól tanulta) az «irodalom telefonközpontjával», a reformáció terjedésének naívan primitív képével I. (57. l.), avval a «nagyyszerű észrevétellel, hogy a «masamód-lánykák már nem is olyan ártatlanok és időnkint besurrannak a költők albérelti szobáskájába,» s akkor elérkezünk az új «*eidos entelechiájáig*», «ahogy a görög filozófus mondta volna.» (Az előszó szerint e munka «felnötteknek» készült.)

Hogyan jutott Szerb Antal ide?

Vezette őt mindenekelőtt a maga igazi célkitűzése: megmutatni, hogy minden másképpen volt, mint ahogyan a köztudat gondolja. Ezért «egységes szempontot» keres a magyarság és európaiság «szintézisében». Az össze-

hasonlító és ezzel nemzeti szempontból kirekesztő módszer helyett — amely a jellemző magyar élvonalakat domborítja ki és csak megmutatja, honnan származott bele és milyen árnyalatokat teremtett az európai műveltség — azt keresi, hogy Magyarország miben hasonlít Európához. Eszme- és stílustörténet — együttesen szellemtörténet mellé — állítja az irodalomszociológiát. Vajmi kevés van benne az előbbiből. «Sok a platonizmus Balassa költészetében. De a hiba *talán* éppen az, hogy még mindig nem elég.» Kár. — A magányosságnak és a halálnak költészete a német irodalomtörténet divatos területei. «A magyar költészetben a két legnagyobb költő, Vörösmarty és Ady volt leginkább a halál rakona.» Szép. — Vas Gereben, a «szellemtörténeti előzménye Jókainak.» Hamis. Épen a magyar szellem fejlődéstörténete az, ami logikusan hiányzik Szerb Antal munkájából.

Irodalomszociológiájában természetesen arra volnánk leginkább kíváncsiak, hogy mikor, hogyan fejezi ki irodalmunk akár az európai, akár a magyar kollektívizmust, mikor diadalmaskodik az egyén feltörő «autonóm» tehetsége. (Nagyon érdekes kérdés pl. a «schizoid» Keménynynél). Erről is esik szó, helyenkint. A humanizmus «végső ideálja az autonóm ember, akinek nincs többé szüksége transzcendens *kiegészítésre*,» mondja egy helyütt. Nagyon jó az is, amit a magyar *úr* fogalmának szerepéről irodalmunkban folytatólagosan elöad. Osztály- és politikai öntudatról gyakran beszél. Sok apodiktikus kijelentése közül ide tartozik az is, hogy «a XVIII. század a magyar szellem történetének *rejtélyes* fejezete.» De hát munkájának nem ez a gerince, ez csak fonal, amellyel néhol átszövi az irodalom életét. Az irodalom szerinte társadalmi jelenség (holott csak az *is*) s ezért az irodalom élettörténetén kívül a közönség történetét is vizsgálni kell. Ezt megtette Thienemann, de megint csak hézagosan teszi meg Szerb Antal. Hogy többek között a Felvilágosodás (ennek a szónak és Felújulás változatának kijár a nagybetű) hogyan kezdi megteremteni az olvasóközönséget, arról homályos a képe. Vas Gereben pl. már kiemelte (*Nagy idők, nagy emberek*), hogy a két Kisfaludy hogyan szeretteti meg a közönséggel az olvasást: Szerb Antal azonban nem szereti a két Kisfaludyt, és így történik, hogy Kisfaludy Károly vígjátékait meg sem említi. Jobban jártak Szigligeti tragédiái, mert azok legalább, — írójukkal együtt! — *egy mondatot* kaptak; a fele így hangzik: «ez a spanyol termékenységre író főképp a vizenyős, postromantikus drámákat művelte.»

De *talán* (Szerb Antal nagyon sokszor használja ezt a szót) az irodalom társadalmi jellemét nem is ilyen szempontból akarta megvalósítani, hanem az újdonsült felosztásban: egyházi, főúri, nemesi, (nemesi-népi, polgárosodó-nemesi) és polgári irodalom. Eddig úgy gondoltuk, hogy a középkorban egyházi és udvari irodalom kezdődött, s a kettő között az írók személye miatt és a vallásos tárgy által volt valami kapcsolat. Mindkettőt egyezett abban is, hogy európai kultúra volt. Alattuk élt egy öntudatlan, népi, «irodalom alatti» réteg, amely a faji sajátságoknak, szintén öntudatlanul, hordozója és átöröklője volt. Az irodalom lassú elvilágiasodása, a Horváth János megmutatta kölcsönös átszüremlés állandó folyamatával, a felvilágosodáskor befejeződik; ugyanekkor, párhuzamosan a nyelvi, majd nemzeti öntudatosodással s magának az irodalomnak tudatosodásával (Négyesy) a népi irodalomnak feltörekvése is mindinkább diadalra jut. Most Szerb

Antal ezt a fejlődést új dobozokba rakja s a főúri költészetben nem látja még kevéske udvari költészetünk nagyját, ellenben Petőfit a nemesi irodalomba kell skatulyáznia, mint ahogyan Gyöngyösi (magyarázattal) és Mikes is a főúrak közé keveredik. A lényeges azonban az, hogy az új skatulyázásnak van-e az irodalom szempontjából valami komoly jelentősége, másképp látunk-e és tudunk-e valamit az irodalomról? Erre *Szerb munkája után*, sajnos nemmel kell felelnünk. Még csak keretnek sem tetszetős, mert megújra retrospektív módszerrel kell dolgoznia.

De ide vezette Szerb Antalt az az ellentmondás is, hogy az irodalom életét akarja írni, nem írói arcképeket próbál festeni. S íme, amikor csak módja van rá, egészen divatos írói arcképeket fest. Divatos ízlésre vallanak ezek az arcképek avval, hogy modelljüknek legtöbbször csak egy-két vonását adják, mégpedig nem a legjellemzőbbet, hanem a Szerb Antalnak legérdekesebbet (amely másutt még nincs meg) s azt mindig a legkirívóbban. Egy kép, egy hasonlat kedvéért elejti a lényegét s mint Heine, egy nem mindig ízléses, nem is mindig szellemes ötlet kedvéért bánt is. (Beöthyről II. 137—138. l. stb.)

Ide vezették Szerb Antalt szellemtörténeti szempontjai is. *Egy szemüvegen és csak ezen a szemüvegen át nézve* (az irodalomszociológiát sem választhatván külön a szellemtörténettől) nem lehet helyes eredményekre jutni. Szellemtörténet és irodalomtörténet nem *egy* fogalom és pusztán praeromantikával époly kevésbé lehet az irodalom nagy egyéniségeit megérteni és megmagyarázni, mint ahogyan az eltanult «finitizmus» szó is inkább homályba burkolja, mint kívési a lényegét. Szellemtörténet szempontjából Szerb Antal nem látja meg irodalmunk fejlődésének egészét, mert vélt egysége üres elgondolás, a részletek pedig hamisak.

Végül leginkább ide vezette Szerb Antalt a pályázat okozta elfogultsága, amely sokféleképpen szólal meg. Elfogult az irodalomtörténet eddigi eredményeivel szemben. Mulatságos (bár nem ő az egyedüli), ahogyan struccpolitikát űzve, jegyzeteiben tudatosan kerüli a hivatkozást mindenkire, aki nem szellemtörténeti vizeken vitorlázik, s csak néha kényszerűségből említi meg egy-egy könyvét, ha nincs más. Csak néha: mert ha lehet, azt is elhagyja. Ez, ismétlem, csak komolytalanság. Ennél nagyobb baj egy másik elfogultsága. Nem Pázmány «grobianizmusára» célzok, hanem két másik jellemző mondatát írom ide: «Nem véletlen, hogy kálvinista magyar volt az, aki a magyar végzet és amor fati énekeke lett.» «A katolikus Vörösmarty nagyszabású koncepciói a szabadakaratton alapulnak, azért nem hatnak oly gyökeresen magyarnak, mint Arany felépítése.» Krúdy Gyula pedig szellemtörténeti szempontból fontosabb, mint Prohászka. De ennél is nagyobb baj, hogy magukkal az írókkal szemben elfogult. Részint tetszése szerint, részint a szerint válogat köztük, hogy mennyire illenek bele elgondolásába. Kisfaludy Károly, Jósika, Tompa, Szigligeti, Csiky rosszul járnak, s Vajda Jánosnak több hely jut, mint Mikszáthnak. A Nyugatosokra vagy Kassákra nem térek már ki. Csak természetes, hogy az «igazságtalanságokat» teszi jóvá, mikor Adyt úgy kezdi, hogy «Ő volt az, akiben teljes lett az idő.» Úgy látszik, evvel a mondattal tette jóvá az «igazságtalanságokat.» Megnyugtatom, hogy Ady jelentőségének kérdésében szélmalomharcot vív. De hogy az ilyen «igazság» ezután sem állja meg helyét, az nyilvánvaló.

Egész «irodalmaszemlélete» téves és könnyelmű, mondanivalóinak megfogalmazása pedig éppen olyan frivol, mint a bírálatunk elején idézett sok állítása. Még ha elfogadható is a véleménye, akkor is ilyenféle köntösbe öltözteti: «A legendák és példák az áhítat felkeltése mellett világi célokat is szolgáltak; szenzációs történetek is voltak *együttal* unatkozó apácák számára és meg volt (*sic!*) bennük minden szenzációs irodalom két alapmotívuma, a mártírtörténetekben a gyilkosság és a szűzi aszkéták historiájában a szerelmi érdekesség.» Fogalmazásának méltó párja a stílusa is. Előbbi homályra törekvése helyett most rövidebb és világosabb mondatokat próbál írni. De megtartotta a sok idegen műszóval való játékot és zavaros vagy rossz szórendjén, mondat szerkesztéseiben, németességeiben csak a sajtóhibák tesznek túl.

Szerb Antal irodalomtörténete csak azért nem veszedelmes az irodalmi köztudatra, mert komolytalan munka.

GÁLÓS REZSŐ.

Arany János emlékkönyv. II. kötet. Arany széptani jegyzetei a költő halála félszázados évfordulója alkalmából. Bevezetéssel ellátta *Pap Károly*. Budapest, M. T. Akadémia. 1934. 8-r. 67 l.

Az Akadémia fenti címmel megjelent becses kis kiadványából 25 lapot tesz ki a bevezetés és 42 lap a tulajdonképeni szövegkiadás. Szorosabb értelemben vett esztétikai fogalmakkal csak a szöveg 29—42. lapjain találkozunk. A többi voltaképpen a poétika szűkszavú, de rendszeres kifejtése. Ez is behatóbban inkább csak az epikai és némileg a lírai műfajokkal foglalkozik, míg a drámai műveknek csak mintegy 5—6 lapot szentel.

Mint a költészetben, a tudományos gondolkodás körében is, Aranyt a szigorú rendszeresség, a konstruktív erő jellemezte. Ez érvényesül ezekben a *Jegyzetekben* is. A tartalom és alak teljes egysége az ő esztétikai kiinduló elve; egyszersmind a két fogalomnak a megkülönböztetése és egymás melletti érvényesülése. Ez a szép fajainak a felsorolásánál és jellemzésénél a továbbfejlesztésnek a motívuma. Az örök probléma, amely különösen Arany korában és nálunk Gregussnál is annyira az érdeklődés középpontjában állott, a szép, jó és igaz fogalmainak egymáshoz való viszonya, szolgál fejtegetéseiben kiindulásul. A konstruktív szabatosság itt is jellemzi Aranyt, mind az esztétikai fogalmak meghatározásánál, mind a költői műfajok ismertetésében. Mivel tankönyv helyett a növendékek számára készült jegyzetekről van szó, mégpedig nagyon röviden és úgyszólván kivonatossan mintegy pro memoria, előadásmódja nem analitikus, megkevéssé induktív természetű; úgyszólván meghatározásokban merül ki. Ellenben bőven ad utólagosan felhozott példákat, s ezek több ízben egészen eredetiek és sajátosan jellemzők Aranyra.

Az a gyöngéje ennek a közzétételnek is megvan, ami Arany hasonlóképpen az iskola számára készült irodalomtörténetiének is, hogy nem történhetett Arany eredeti kézírása alapján. A kiadó azonban a lehetőség szerint a leg gondosabban utána járt a szöveg viszonylagos hűségének s alapul vett szövegét összevetette a fennmaradt változatokkal. Így érvényesítette mindazt a lelkiismeretességet és szakszerűséget, amelyet alkalmazni lehetett. Ugyanez a kimerítő gondosság jellemzi a terjedelmes bevezetést is. Nemcsak feltehető forrásaival veti össze Arany esztétikai hitvallását, hanem, mintegy a kérdés

kitágításával, a kor tudományos esztétikai felfogását és a divatos nézeteket és problémákat is figyelemre méltatja s rámutat a német gondolkozókra, akiktől hatást kölcsönöztek. Greguss Ágostot különösebben részletezi, bár ez azzal a veszéllyel jár, hogy a két Greguss-féle rendszeres munka eltéréseit, az elsőben a hármas, másodikban a kettős polaritás érvényesülését nem tartja nyilván s a kölcsönzésekre is csak hézagosan terjeszkedik ki. Ily futó ismertetésben mindez nem is lett volna lehetséges. Azért jobb lett volna talán egészen mellőzni. Az pedig nyilván csak elírás, hogy Jánosi kéziratok töredékeiben szól Greguss Ágostról is, mert e becses töredékben csak atyjának, Mihálynak méltatásával találkozunk. Az irodalmi anyag igen gazdag felsorolásából tévedésből kimaradt épen a debreceni Tisza I.-társaság kiadványai sorából a II. kötet 3. füzeté; végül Várdai és Gálos tanulmányi anyagát is be lehetett volna dolgozni.

Az Akadémia és a nagyérdemű kiadó kegyeletes dolgot cselekedtek a *Jegyzetek* közrebocsátásával, amelyek főleg a múlt század derekának az iskolai munkájába engednek mély betekintést olyan kiváló szellem kalauzolásával, mint Arany. Arany esztétikai hitvallásáról azonban újabb adatokat nem igen nyújtanak. Ennek forrásai továbbra is kisebb prózái, bírálatai, néhány költeménye — és általában költészete — valamint levelezése maradnak. Új mégis, amire felhívjuk a figyelmet, a kristálytisza rendszerezés.

MITROVICS GYULA.

Váth János: *Magyar katolikus szépirodalom*. 2. kid. Kalocsa, Árpád rt. 1933. 8-r. 112 l.

A katolicizmus ihlető ereje régibb irodalmunkban vitán felül álló tény. Elég, ha kódexirodalmunkra, Zrínyi Miklóstra, a XVIII. század szerzetes-íróira utalunk. A felvilágosodás térhódításával azután a vallási gondolat mindinkább háttérbe szorult, s nagyon is kétséges, hogy újabb irodalmunkban a vallási szempont rendszerező elv lehet-e. Szellemtörténeti irányú összefoglalások ugyan ismételtelen felvetik a felekezeti hovatartozás kérdését, de nem sok sikerrel — alig juthatunk más eredményre, mint hogy kisebb körre terjedő és rövidesen zátonyra futott kísérleteken kívül egyetlen vallás sem vált magyar irodalmi célkitűzéssé. Nálunk olyan értelmű katolikus szépirodalomról, mint pl. Franciaországban, beszélni egyáltalában nem lehet.

Más kérdés, hogy egyes írók alkotását mennyiben befolyásolta katolikus voltuk vagy származásuk. A szigorúan tudományos kutatás itt még eredménnyel kecsegtet, de az ilyen irányú vizsgálódások megindulásának első feltétele az elméleti alapvetés. A felekezeti hovatartozással is úgy vagyunk, mint több más szellemtörténeti szemponttal: tudományos alkalmazásának módja, határa és értéke még körvonalozva sincs. Tisztázásra szorul mindjárt a katolicizmus mint irodalomtudományi kategória. Világos ugyanis, hogy az anyakönyv adata szerinti vallás fogalma lényegesen különbözik az esztétikai és irodalmi irányú megállapítások számára figyelembe vehető vallás fogalmával.

Az elvi és elméleti állásfoglalás hiányának súlyos következményét épen Váth János könyve példázza. Minden kritikai megkülönböztetés nélkül sorakoztatja fel munkájában azokat a szépírókat, akik csak valaha is

katolikusok voltak vagy azzá lettek, tekintet nélkül arra, hogy műveiknek akár célkitűzésében, akár eszményiségében vagy hangjában találunk-e katolikus vallásos elemet. Ezért Váth munkája csak szorgalmas anyaggyűjtés, de nem tanulmány; első tájékozódásul használható névjegyzék — kellő kiegészítéssel. A névsor ugyanis nem teljes: ha megemlíti Pesti Mízsér Gábort és Balassa Bálintot, akkor nem lett volna szabad megfeledkeznie Bessenyei Györgyről sem. Viszont Csató Pál, Nagy Ignác, Vajda János egyáltalán nem szerepel Váth könyvében.

De van Váth munkájának egyéb fogyatkozása is. Az egyes írókról adott rövid jellemzések épen nem találók. Dagályos stílusú megállapításai még mint műkedvelő-kritikák sem tarthatnak komolyabb érdeklődésre számot.

SOLT ANDOR.

Hegedüs Izidor dr.: Binder Jenő (1856—1933) Bpest, nyomtat a bpesti V. ker. reál Értesítőjéből, 1934. 8-r. 11 l.

Az elmúlt évben elhunyt kiváló tudósnak, Binder Jenőnek emlékezetét öröklíti meg ez a kis dolgozat. A kartársi kegyelet és a baráti szeretet keltette életre, s ez megérzik hőse *emberi* képének meleg színein. A *tudósról*, az irodalomtörténet és a folklór nagyérdemű munkásáról, tudományos alapossággal ír a szerző: megbízhatóan jellemzi munkásságának irányait és találóan eredményeinek jelentőségét. A dolgozathoz bizonyos mélabús hang csendül ki, az a fájdalmas megállapítás, hogy Binder Jenő nem érte el azt a megbecsülést, amelyre számot tarthatott volna — még Akadémiánk sem tüntette ki tagságával. Való, sok szakembernek, s épen az Irodalomtörténeti Közleményekhez közelállóknak okozott ez fájdalmas érzést.¹ De a mellőzésekért részben maga Binder is felelős, az ő túlságos szerénysége és bizalmatlansága, mind másokkal, mind magával szemben.

SZABÓ DÁVID.

Schreiber Erzsébet: Zola és a magyar irodalom. Pécs (készült a Francia Intézetben), 1934. 8-r. 89 l.

Jól választott tárgy, az irodalom gondos tanulmányozása, világos, értelmes előadás: ezek az érdemek Schreiber Erzsébet doktori értekezését kiemelik az átlagmunkák sorából. Zola hatása elbeszélő prózáinkra már számtalanszor szóba került, de mindig egy-egy magyar íróval kapcsolatban vagy nagy általánosságban — elérkezett az ideje összegyűjteni a francia írótól a magyar irodalomba kisugárzó hatásokat. Ezt a szükséges feladatot végezte el a szerző. Nem módszertelenül és nem is siker nélkül. Talán túlságosan «módszeresen» is. Számbavett jóformán minden megállapítást, amely valamely magyar íróval kapcsolatba tett Zolával — ez becsületes dolog, hasznos is, csak egy kissé formálanná, iskolássá teszi a dolgozatot. Az

¹ Hegedüs Izidor említi, hogy egy ízben ajánlották az Akadémiába, s hozzászeli: «Persze nem választották meg.» A «persze» szóban rejlő akaratlan vádat vissza kell utasítanunk, s hozzá kell tennünk azt is, hogy nem engedte magát újra ajánlítani.

Szerk.

idézett megállapításokat rendszerint nem kíséri kritikával s ha ad kritikát az sem mindig megbízható; nem békíti össze a szétágazó ítéleteket; nem tudja vagy nem meri elkülöníteni Zolának közvetlen hatását a naturalizmus hatásától — mindegy, amit ad az szolid munka és nem pusztá összeállítás: az eddig kimutatott kapcsolatokat megtetézi újakkal, s megbízható képet ad a magyar irodalomnak a naturalizmustól megtermékenyült vidékéről.

SZABÓ DÁVID.

Dormuth Árpád: A Vörösmarty-család multja. Székesfehérvár, Székesfehérvári Szemle kiad., 1934. 8-r. 27 l.

A dolgozat két félre válik. A második kevésbé jelentős: az eddigi adatok alapján bemutatja azokat a szálat, amelyek Vörösmartyt Székesfehérvárhoz fűzték. Az első fele levéltári kutatások alapján, eddig jórészt nem ismert adatokból összeállítja a Vörösmarty-család nemzedékrendjét egyrészt visszafelé a költőtől a nemességszerző V. Jánosig (a nemesi levél kelte 1638. márc. 4.), másfelől a költőn kezdve a legújabb korig. Valóban gazdag és érdekes adattömeget szedett össze a család történetére vonatkozólag, sőt az adatok között vannak olyanok is, amelyeknek jelentősége tülemelkedik a genealogiai érdekességen — van rajtuk bizonyos irodalomtörténeti színezet. Kivált kettő méltó a kiemelésre. Az egyik az, hogy a költő szépapja, Gergely, a XVII. és XVIII. század fordulóján Székesfehérvár polgármestere, erős magyar érzésű ember és tisztviselő volt, a város német polgárságával szembeszálló magyarság feje — törhetetlen magyarsága okozta bukását is. A másik érdekes mozzanat, hogy a családban, s épen a költő ágában, erős volt a családi érzés: nagyanyjának végrendelete nemes egyszerűségében és közvetlenségében igen szépen szólaltatja meg az anyai érzést és meghatóan tanúskodik gyermekeinek iránta érzett tiszteletéről. A nagy költő értékes egyéniségének egyik-másik gyökérszála nyilván ezekig a derék elődökig nyúlik vissza.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1933. év irodalomtörténeti munkássága.

(Harmadik közlemény.)

- Hajós Teréz, Baloghné.** A tornyos villa lakói. (Állatregény.) Jaschik Álmós rajzaival. — *Ism. Litteratura.* 31. l.
- Halász Imre.** Egy csók és más semmi. (Komédia 3 felvonásban.) Magyar Színház. 1933. május 12-én. — *Ism. Rédey Tivadar. Napk.* 458. l. — *Rausch Géza. M. Kultura.* 513. l. — *B. L. Élet.* 184. l.
- Halász Sándor.** A vége egy. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 65. sz. — (Szir.) Ujs. 59. sz. — *M. Hirl.* 91. sz.
- Halász Vilmos.** Szeretni jó. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 195. sz.
- Hamar Zoltán.** Nonest. (Regény.) — *Ism. Korunk Szava.* 188. l.
- Haraszti Károly. G. P.** Haraszti Károly. Irodrtört. 179. l.
- Hárs László.** Budapest születtem. (Versek.) 56 l. — *Ism. P. Hirl.* 127. sz.
- Harsányi Ilona.** Hangtalan éj. (Versek.) Ujpest. 48 l. — *Ism. Vajthó László. Napk.* 523. l.
- Harsányi Lajos.** Mi Cha Él? (Versek.) 88 l. — *Ism. Váradi Béla. Kath. Szemle.* 472—475. l. — *Kállay Miklós. Nemz. Ujs.* 86. sz. — *Sz. L. P. Napló.* 96. sz. — (—o.) *Képes Krónika.* 19. sz. — *Kállay Miklós. U. o.* 40. sz.
- Magasi Artur.** Harsányi Lajos. (Esztergomi kath. reálgimn. 1932—33. ért.) — *Ism. N. S. Irodrtört.* 159. l. — *Kállay Miklós. Képes Krónika.* 40. sz.
- Alszegehy Zolt.** Harsányi Lajos. Élet. 137—138. l. — **Nagy Miklós.** *M. Kultura.* 433—435. l. — **Vároasi István.** Vasárnap. 124—125. l. — *Nemz. Ujs.* 229. sz.
- Harsányi Zsolt.** Az üstökös. I—II. köt. 248., 236. l. — *Ism. Nou. Revue de Hongrie* 1932. márc. — (Kozocsa Sándor.) *Igaz Szó.* 20. sz. — *Pannonh. Szemle.* 368. l. — 2. *Ember küzdj...* 280, 238, 251 l. — *Ism. Szenteleky Kornél. Kalangya.* 420—422. l. — *Kozocsa Sándor. Orsz.-Világ.* 11—12. sz. — *Kardeván Károly. Napk.* 135 — 138. l. — *Kállay Miklós. Nemz. Ujs.* 1. sz. — *Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle.* 287—288. l. — —nyi. *Páztortűz.* 16. l. — *Pannonh. Szemle.* 369. l. — *Ijjas Antal. M. Kultura.* 468—470. l. — *S. Gy. P. Napló.* 1. sz. — *Dóczy Jenő. Magyarság.* 18. sz. — *Kemény István. M. Hirl.* 41. sz. — 3. *Szóalj, szólalj, virrasztó!* I—II. köt. 283, 278 l. — *Ism. Ruzitska Mária. Uj Idők.* II. 773—774. l. — *Faragó Jenő. 8 Órai Ujs.* 283. sz. — (—di.) *M. Hirl.* 286. sz. — *Karl Sebestyén. P. Lloyd.* 284. reggeli sz.
- Faragó Sándor.** Harsányi Zsolt beléptetett egy népdalt az Országos Kaszinóba. *Társadalmunk.* 11. sz.
- Farkas Imre.** Irodalmi ünnep Gyarmaton. *Uj Idők.* 648 l. (f. g.) A Noszty fiú Bécsben. *M. Hirl.* 219. sz.
- Hatvani István. Rapaics Raimund.** Hatvani István csodálatos lakomája. *Természettud. Közl.* 1932. 106—112. l.
- Hatvany Lajos. Csuka Zoltán.** Báró Hatvany Lajos nem áll többé szóba magyar íróval. *Láthatár.* 1. sz.
- Hatvany Lajos báró. *Társadalmunk.* 27. sz.
- Hatvani Lili.** A varázsige. (Vígjáték 3 felvonásban.) *Vígyszínház,* 1932. nov. 19. — *Ism. Vajthó László. Prot. Szemle.* 55—56. l.
- Faragó Sándor.** A bárónő a mellékhelyiségben. *Társadalmunk.* 24. sz.
- Häusler Ferenc.** Bocsásd meg a mi vétkeinket... (Regény.) — *Ism. (—i—)* *Napk.* 223. l.
- Havas Emil. Szenteleky Kornél.** Válasz Havas Emilnek. *Kalangya.* 492—496. l.

- Háy Gyula.** *Babos Antal.* Háy Gyula színdarabjai. Korunk. 74—76. l.
- Hegedűs Gyula.** Hegedűs Gyula szobrának leleplezése. P. Hirl. 92. sz.
- Hegedűs Loránt.** Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája. 324 l.
- Ism. Móríz Zsigmond. Nyugat. I. 143—146. l. — Polácsi János. Kalangya. 204—206. l. — Asztalos Miklós. Napk. 693—694. l. — Balogh Jenő. Bpesti Szemle. 228. k. 324—342. l. — Balla Antal. P. Hirl. 18. sz. — Nagy Emil. P. Hirl. 47. sz. — Reményik Sándor. Prot. Szemle. 205—210. l. — László Dezső. Pásztortűz. 94—95. l. — ifj. Iványi-Grünwald Béla. M. Szemle. 17. k. 155—165. l. — Túri Béla. Nemz. Ujs. 59. sz. — (Balla Antal.) Diarium. 75—76. l. — K. P. Napló. 29. sz. — Nadányi Emil. Bp. Hirl. 29. sz. — s. Magyarországi 6. sz. — Angyal Dávid. Századok. 460—465. l. — Sebestyén, Karl. P. Lloyd. 14. reggeli sz. — Kóbor Tamás. Ujs. 53. sz. — K. A. M. Hirl. 24. sz.
- Móríz Zsigmond.** Az Ósparaszt. Nyugat. I. 143—146. l.
- Hegyi István.** Fecske a porban. (Elbeszélések.) — Ism. B. L. Élet. 136. l. — M. Hirl. 29. sz.
- Heltai Jenő.** *Felekgy Géza.* Levél Heltai Jenőhöz. M. Hirl. 247. sz.
- Kiss József.** Heltai Jenő. Kiss József és kerek asztala. 76—78. l.
- Herczeg Ferenc.** 1. Emlékezései. 264 l. — Ism. Rubinyi Mózes. Irodort. 212—213. l. — Kozocsa Sándor. Láthatár. 3. sz. — Hevesi András. Nyugat. II. 376—377. l. — Kornis Gyula. Bpti Szemle. 231. köt. 139—151. l. — Hegedűs Loránt. P. Hirl. 220. sz. — P. Hirl. 247. sz. — Várdai Béla. Kath. Szemle. II. 473—474. l. — Katona Jenő. M. Kultúra. II. 487—489. l. — K. Nemz. Ujs. 229. sz. — Járosi Andor. Pásztortűz. 384. l. — A. Zs. Élet. 433—434. l. — Ifj. Bókay János. Bp. Hirl. 241. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 42. sz. — Miklós Jenő. Magyarság. 223. sz. — Voinovich Géza. Új Idők. II. 524. l. — P. Lloyd. 218. reggeli sz. — Kemény István. M. Hirl. 223. sz. — 2. Anci doktor lesz. (Elbeszélések.) 226 l. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle. II. 474—475. l. — Hámos Gábor. Új Idők. II. 591. l. — 3. Rákóczi induló. (A Dolovai nábob leányának filmváltozata.) — Ism. f. g. M. Hirl. 267. sz. — M. Kultúra. II. 484. l.
- Babay József.** Egy nap Herczeg F. badacsonyi kúriáján. Magyarság. 205. sz.
- Babits Mihály.** Poéta laureatus Magyarországon. Nyugat. I. 626—629. l.
- Balla Antal.** Herczeg Ferenc, a politikus. P. Hirl. Vas. 38. sz.
- Berzeviczy Albert.** Herczeg Ferenc üdvözlése az Akadémián. Bpesti Szemle. 231. köt. 239—242. l. és Akad. Ért. 315—318. l.
- (Cav.) Herczeg Ferenc a legnépszerűbb külföldi író Olaszországban. P. Hirl. 291. sz.
- Császár Elemér.** Jelentés a Nagyjutalomról. Akad. Ért. 97—102. l.
- Csathó Kálmán.** Herczeg-darabok a Nemzeti Színházban. Új Idők. II. 556—559. l.
- Csathó Kálmán.** «Ne érzelegj, kadét.» P. Hirl. Vas. 38. sz.
- Ebeczki György.** A dolovai nábob leánya. Új Idők. II. 633—634. l.
- Ebeczki György.** Balatoni rege. Új Idők. II. 765—766. l.
- Ebeczki György.** Szendrey Julia. Új Idők. II. 692. l.
- Farkas Imre.** A mosolygó Herczeg Ferenc. Új Idők. II. 438—439. l.
- Farkas Imre.** Látogatás Herczeg Ferenc édesanyjánál. P. Hirl. Vas. 38. sz. (f. l.) A hetvenéves Herczeg Ferenc életének legnagyobb eseménye: Tisza István barátsága. 8 Órai Ujs. 215. sz.
- Felekgy Géza.** Anci doktor lesz: és egy — karácsonyi mese. M. Hirl. 216. sz.
- F. J.** Az Árva László király csütörtöki estje. P. Hirl. 215. sz.
- Hevesi Sándor.** A negyvenéves Jób Vilma. Bp. Hirl. 53. sz.
- Herczeg Ferenc.** Az én édesapám. Új Idők. II. 399—400. l.
- Herczeg Ferenc.** Az én kutyám. Új Idők. II. 422—423. l.
- Herczeg Ferenc.** Új színek. Új idők. II. 424. l.
- Herczeg Ferenc édesanyja.** A Feri. Új Idők. II. 398. l.
- Kádár Lehel.** Irdalom és politika. Nemz. Ujs. 117. sz.
- Kenedy Géza.** Herczeg Ferenc pályakezdése. Pásztortűz 339—340. l. és Bp. Hirl. 215. sz.
- Kornis Gyula.** A költő és a lélekbuvár. Bp. Szle. 231. k. 129—151. l.

László Aladár. A dolovai nábob leányától — a Hídig. (Herczeg, a drámaíró.) P. Hirl. Vas. 38. sz.

Lyka Károly. A badacsonyi pincekép. Uj Idők. II. 435—436. l.

Pannonius. Herczeg Ferenc az ujságró. A Sajtó. 225—228. l.

Pannonius. Herczeg Ferenc nőalakjai. P. Hirl. Vas. 38. sz.

Siklóssy László. Herczeg Ferenc otthona. P. Hirl. Vas. 31—34. l.

Sípőcz Jenő. A főváros üdvözlí Herczeg Ferencet. P. Hirl. 213. sz.

Supka Géza. Herczeg Ferenc önarcképe. Literatura. 389—391. l.

Tamás Ernő. Herczeg Ferenc és a magyar történelem. P. Hirl. Vas. 38. sz.

(—) Két temetés. Társadalmunk 20. sz.

A Gyurkovics-lányok. Magyarság. 220. sz.

A hatvanéves Budapestnek a hetvanéves Herczeg Ferenc legszebb ékesége. Bp. Hirl. 285. sz.

Epizódok Herczeg Ferenc életéből. Uj Idők. II. 425—428. l.

Herczeg Ferenc humora. P. Hirl. Vas. 34—35. l.

Herczeg Ferenc írói útja a Pesti Hirlaptól — a Pesti Hirlapig. P. Hirl. Vas. 38. sz.

Herczeg Ferenc kitüntetése. A Sajtó. 250. l.

Szelek szárnyán. P. Hirl. Vas. 38. sz. 29—30. l.

Berzevichy Albert. Herczeg Ferenc. P. Hirl. 224. sz. — **Bibó Lajos.**

Bp. Hirl. 211. sz. — **Bognár Cecil.** M. Minerva. 225—228. l. — **Bónyi**

Adorján. A P. Hirl. Vas. 38. sz. — **Brisits Frigyes** Élet. 183. l. — (f. i.)

P. Napló. 217. sz. — **Fischer Aladár.** Vasárnap. 424—425. l. — **Forgács**

Antal. Független Szle. 7. sz. — **Góra Lajos.** Népszava. 218. sz. — **Har-**

sányi Zsolt. A P. Hirl. Vas. 38. sz. — **Heuman Károly.** Függetlenség. 174.

sz. — **Kállay Miklós.** Nemz. Ujs. 215. sz. — (ma.) A Híradó Vasárnapja.

Okt. 15. sz. — **Nagy Miklós.** M. Kultúra. II. 316—322. l. — Ism. Irodört.

227. l. — **Tinkösti Andor.** Ujs. 215. sz. — **Rubinyi Mózes.** Kereskedelmi

Szakoktatás. 1—2. sz. — **Schöpplin Aladár.** Nyugat. II. 306—308. l. —

Karl Sebestyén. P. Lloyd. 214. reggeli sz. — **Spectator.** Erd. Helikon

623—628. l. — **Várdai Béla.** Kath. Szemle. II. 241—244. l. — Ism. Irodört.

226. l. — Magyarorsz. 215. sz. — Néptanítók Lapja. 721. l. — 8 Órai Ujs.

215. sz. — Nyugat. I. 638—639. l. — Pannonh. Szemle. 321—324. l. —

P. Hirl. 114. sz. — P. Hirl. 215. sz. — M. Hirl. 196. sz. — Uj Idők. II. 397. l.

Herczeg János. Viharban. (Novellák.) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krónika. 48. sz.

Herczka István. Kerek mint a földgolyó. (Regény.) Temesvár. — Ism. Németh István. Korunk. 172—173. l.

Holló Ernő. Mindent meglátni benned, lélek. (Versek.) 64 l. — Ism.

Vajthó László. Napk. 523. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 69. l. — (Ifj.

D. B.) Élet. 392. l. — (ó.) Képes Krónika. 19. sz.

Hont Ferenc. (p. á.) Hont Ferenc. P. Napló. 195. sz.

Honthy István. Galamb a héják között. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 110. sz.

Hornyánszky Gyula. G. P. Hornyánszky Gyula. Irodört. 113. l.

Horváth Béla. Minden mozdulatban. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 147. sz.

Horváth Döme. **Váczy József.** Szabó Károly — Horváth Döméhez. IK. 186. l.

Horváth Izabella. Sárdagasztók. (Versek.) — Ism. — d. — P. Lloyd 295. esti sz.

Horváth József Elek. **Waldapfel József.** Horváth József Elek és az erdélyi drámapályázat. IK. 154. l.

Horváth Zoltán. Álmok lakodalma. (Versek.) — Ism. Rónay György. Vasárnap. 176—177. l. — Ágoston Julián. Nemz. Ujs. 64. sz. — (Ifj. D. B.) Élet. 393. l.

Hugó Károly. ifj. **Erdélyi László.** Hugó Károly élete és művei. Szeged. 113 l.

Hunyadi Sándor. 1. Erdélyi kastély. (Színmű 3 felvonásban.) Vigszínház 1932. — Ism. Bisztray Gyula. M. Szemle. 17. k. 101—102. l. — 2. Ritz. 1919.

(Színmű 3 felvonásban.) Vigszínház, 1933. márc. 18. — Ism. Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 439—440. l. — Németh Antal. Napk. 308—309. l. — Vajthó

László. Prot. Szemle. 249. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 18. k. 254—255. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 323—324. l. — (B. L.) Élet. 135. l. — 3. Arany-
ifjú. (Bűnügyi történet 3 felvonásban.) Vigszínház, 1933. dec. 16.

Nádas Sándor. Öreg Bródy, ifjú Hunyady. M. Hirl. 64. sz.

Újvári László. Az erdélyi kastély, vagy az arisztokrácia osztály-
problémája. Korunk. 69—72. l.

Huszár Mária. Tudjátok-e, ki vagyok én? (Versek.) — Ism. (—ő.) Képes
Kronika. 13. sz.

Huszár Sándor. Köszönöm a szenvedéseket. (Versek.) Zombor. — Ism.
Szentelkey Kornél. Kalangya. 133—135. l.

Illyés Gyula. Ifjúság. (Vers.) Debrecen. 40 l. — Ism. Schöpplin Aladár.
Nyugat. II. 166—167. l. — P. L. Korunk Szava. 234. l. — Turóczy-Trostler,
Josef. P. Lloyd. 164. esti sz. — Németh László. Tanu. 182—184. l.

Reményik Zsigmond. Illyés Gyula kis eposzáról és a költők költé-
szetéről általában. Korunk. 939—940. l.

Tollhegytel. M. Kultúra. 416. l.

Hosvai Hugó. G. P. Hosvai Hugó. Irod. tört. 113—114. l.

Imrefi László. Egő virágok. (Versek.) Gyöngyös. — Ism. Szőke Sándor.
Napk. 369. l.

Indali Gyula. Törökné Kovács Hermin. Indali Gyula márványemléke.
Nemz. Ujs. 257. sz.

Indig Ottó. 1. Tűz a Monostoron. (Színmű 3 felvonásban. Vigszínház,
1932.) — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 55. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle.
17. k. 104. l. — (—ő.) Képes Kronika. 42. sz. — 2. Ember a híd alatt. (Vig-
játék 3 felvonásban.) Vigszínház, 1933. okt. 7. — Ism. Schöpplin Aladár.
Nyugat. II. 378. l. — Rédey Tivadar. Napk. 841—842. l. — Vajthó László.
Prot. Szemle. 467. l. — Müller Gyula. M. Kultúra. II. 336. l. — B. L. Élet.
376. l. — Ebeczki György. Új Idők. II. 540. l.

Jankovich Ferenc. Kenyérsejés. (Versek.) Paris. 31 l. — Ism. A. Kovács.
Nouvelle Revue de Hongrie. 1932. jún. — O. György. Gazette de Hongrie.
Szept. 9. — Vajthó László. Napk. 523. l. — Szegő Endre. Debr. Szemle.
40. l. — Kiss Jenő. Erd. Helikon. 528—529. l. — György Oszkár. Nyugat.
I. 65—66. l. — Szegedi István. Prot. Szemle. 49—50. l.

Jánosy Béla. Krisztus útja a Kálvárián. (Dramai költemény.) Kolozsvár.
— Ism. M. Kultúra. 379. l. — (—ő.) Képes Kronika. 16. sz.

Janovics Jenő. Tabéry Géza. Janovics Jenő. Ujs. 275. sz.

Janus Pannonius. Huszti József. Janus Pannonius. Pécs. (1931.) XIV.
448 l. — Ism. Pannonh. Szemle. 381—382. l.

Jászai Mari. Hevesi Sándor. Jászai Mari bálványképei. Bp. Hirl. 36. sz.

Hevesi Sándor. Jászai Mari három levele és három szerepe. P. Hirl.

Vas. 47. sz.

Királyné Jászai Gizi. Jászai Mari Cenken. Bp. Hirl. 109. sz.

Rédey Mária. Utójáték Elektrához. (Jászai Mari és Gyulai Pál afférja.)
Nyugat. II. 145—155. l.

Tamás Ernő. Jászai Mari ismeretlen levelei Reviczky Gyulához. P.
Hirl. 159. sz.

Jászay-Horváth Elemér. B. A. Jászay-Horváth Elemér. P. Hirl. 106. sz.

Babits Mihály. (1888—1933.) Nyugat. I. 636. l. — *G. P.* Irod. tört. 179.
l. — *K-i I-s.* Magyarság. 106. sz. — Napk. 455. l.

Jókai Mór. Bory István. Hol kötött házasságot Jókai és Laborfalvi
Róza? M. Hirl. jun. 25. sz.

Jónás Károly. Apróságok, intimitások Jókai életéből. Nemz. Ujs. 18. sz.

Mazzáry Béla. Jókai-operett a Budai Népszínházban. Budai Napló
aug. 17. sz.

Siklóssy László. Jókai március tizenötödikéje. P. Hirl. Vas. 11. sz.

József Attila. Külvárosi éj. (Versek.) 32 l. — Ism. Nyugat. I. 382. l. —
Németh László. Tanu. 187—188. l.

József Ferenc fng., vitéz. Ezüst vizek felett. (Versek.) — Ism. (T-th I-e.)
Napk. 367. l. — S. P. Élet. 64. l.

Juhász Gyula. *Baróti Dezső.* Juhász Gyula. Szeged. 69 l. — *Ism. ds.* Irodört. 219—220. l. — Kozocsa Sándor. Láthatár. 3. sz. — *Nemz. Ujs.* 177. sz. — (—t.) P. Napló. 147. sz. — Reményik Sándor. Pásztortűz. 349—350. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 164. esti sz.

Gogolák Lajos. Juhász Gyula a költő. M. Kultúra. II. 340—344. l.

Németh László. Juhász Gyula. Tanu. 360—362. l.

Szekely Molnár Imre. Találkozás a búskomor költővel. Függetlenség. 174. sz.

Vér György. A négy éve néma Juhász Gyula. P. Napló. 1. sz.

Juhász Gyula. Napkelet. 908. l.

Juranits László. Gálos Magda. Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz. IK. 317—332. l.

Justh Zsigmond. Gálos Magda. Sigismond Justh et Paris. 120 l. — *Ism.* Lám Frigyes. IK. 342—343. l. — Kalmár Anatólia. Irodört. 161—162. l. — Milotay István. Magyarság. 117. sz. — r. r. Bpesti Szemle. 230. köt. 255—256. l. — Madáchy László. Széphalom. 33—34. l. — Kozma Antal. EPhK. 78—79. l. — Pannonh. Szemle. 381. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 114. esti sz. — Louis Villat. Revue des Études Hongroises. 342—344. l. — B. Hirl. Júl. 2. sz. — H. A. Bp. Hirl. Aug. 13. sz. — Les nouvelles Littéraires. Jún. 3. sz. — Győri Hirl. 119. sz. — Possonyi László. Magyarság. 138. sz. — Gazette de Hongrie. Jún. 28. sz.

Kacsári Imre. Szegény ember hagyatéka. (Versek.) — *Ism.* Literatura. 371. l.

Kacsó Dénes. Elfelejtett fiatalok. (Regény.) — *Ism.* P. Hirl. 42. sz. — M. Egyet. Híradó. 1—2. sz. — —s—c. Függetlenség 72. sz.

Kacziány Ödön. G. P. Kacziány Ödön. Irodört. 62. l.

Kádár Miklós. Magdát kicsapták. (3 felvonásos vígjáték.) Belvárosi Színház. 1933. ápr. 29. — *Ism.* Schöpfung Aladár. Nyugat I. 637—638. l. — Rédey Tivadar. Napk. 458—459. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 307. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 513. l. — B. L. Élet. 184. l.

Kaffka Margit. Agoston Julián. Kaffka Margit, az asszony. A Híradó Vas. Dec. 3. sz.

Dénes Tibor. Kaffka Margit. 59 l.

F. Fürth Margit. Találkozásaim Kaffka Margittal. Literatura. 44—45. l.

Kovács György. Az idő asszonya. Erd. Helikon. 278—281. l.

Németh László. Kaffka Margit. Tanu. 356—358. l.

Kállay Miklós. Trón a vérhegyen. (Regény.) 359 l. — *Ism.* Juhász Vilmos. Napkelet. 913—914. l. — P. Hirl. 172. sz. — Ijjas Antal. M. Kultúra. II. 139—141. l. — Lendvai István. Nemz. Ujs. 131. sz. — K. Gy. Élet. 247. l. — (—ő.) Képes Krónika. 24. sz. — K. S. P. Lloyd. 152. esti sz. — (f. j.) 8 Órai Ujs. 134. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 153. sz.

Karácsony Benő. Új élet kapujában. (Regény.) I—II. köt. Kolozsvár. Buday György fametszeteivel. — *Ism.* Tolnai Gábor. Napk. 216—217. l. — P. Hirl. 42. sz. — Bodor Aladár. Prot. Szemle. 522—524. l. — Bolyai Zoltán. Korunk. 174—175. l.

Kardos János. Csikósélet. (Versek és elbeszélések.) — *Ism.* P. Hirl. 218. sz.

Karinthy Frigyes. 1. Hasműtét. (Kroik.) 185 l. — *Ism.* Sz. Z. Napk. 218. l. — *Nemz. Ujs.* 35. sz. — 2. Még mindig így irtok ti. 192 l. — *Ism.* Kárpáti Aurél. P. Napló. 241. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 50. sz. — Turóczi-Trostler, Jos. P. Lloyd. 228. esti sz. — (H. A.) 8 Órai Ujs. 235. sz. — Relle Pál. M. Hirl. 235. sz. — Mészáros István. Hangszóró. 16. sz. — 3. Voyage à Capillaria. Traduit du hongrois par L. Gara et M. Largeaud Paris. (1931.) 254 l. — *Ism.* Elisabeth Bidou. Revue des Études Hongr. 81. l.

Babits Mihály. Karinthy és a stíluskritika. Nyugat. II. 375. l.

Babits Mihály. Karinthy és új novellák. Nyugat. I. 486—487. l.

Karinthy Frigyes. Vallomás a »Még mindig így irtok ti« alkalmából. Nyugat. II. 419—421. l.

Kosztolányi Dezső. Karinthy torzító művészete. Nyugat. I. 190—196. l.

G. Strém. Frédéric Karinthy. Nouvelle Revue de Hongrie. 1932. jún.

Kármán József. *Waldapfel József.* Kármán és Pajor levelei az erdélyi nyelvvelőkhöz. IK. 137—140. l.

Kassák Lajos. 1. Egy ember élete. I—VI. k. 192, 227, 202, 233, 221, 237 l. — Ism. G. Strém. Revue des Études Hongr. 115—118. l. — (Sz.) Nouvelle Revue de Hongrie. 220. l. — 2. A telep. (Regény.) — Ism. Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 262. esti sz. — M. Hirl. 251. sz. — 3. 35 vers. 56 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 173. l. — 4. Munkanélküliek. (Regény.) I—II. köt. 191, 205 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. I. 196—201. l. — Szenteleky Kornél. Kalangya. 431—432. l. — Vita Zsigmond. Erd. Helikon. 221—222. l. — H. I. Uj Magyarság. 82. l. — (—t.) P. Napló. 29. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság. 41. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 28. esti sz. — P. A. Ujs. 69. sz. — G. L. M. Hirl. 18. sz. — 5. Menekülők. (Elbeszélések.) 75 l. — Ism. Literatura. 269. l. — 6. — és Nádas József. Gorkij. (Dráma.) — Ism. P. Napló. 171. sz.

Komlós Aladár. Kassák Lajos. Erd. Helikon. 32—40. l.

Németh Andor. A Nyugat Kassák-estjén. Nyugat. I. 101—103. l. — Kassák Lajos válasza. U. o. 103—106. l.

(—ri.) Min dolgozik Kassák Lajos? Népszava. 246. sz.

Uj regényem első mondatáig. Nyugat. II. 224—229. l.

Katona István. *Timár Kálmán.* Katona István és Rosty Kálmán halálának napja. Irodört. 94—95. l.

Katona József. *Hartyáni Zoltán.* Gertrudis. Irodört. 125—131. l.

Kemény István. A kecskeméti főiskális. M. Hirl. 269. sz.

Waldapfel József. A »Bánkban regény«-hez. IK. 152—153. l.

Waldapfel József. Katona első történeti drámái. IK. 75—92., 243—263. l.

Kayser Dezső. Ember jár közöttünk . . . (Versek.) — Ism. Révész Béla. Nyugat. I. 498. l. — (ma.) A Híradó Vas. Okt. 15. sz. — (Sz. F.) P. Hirl. 27. sz. — Nemz. Ujs. 64. sz. — P. Napló. 24. sz. — A. Zs. Élet. 80. l. — Korunk Szava. 47. l. — Sz. P. Lloyd. 63. esti sz.

Kazinczy Ferenc. 1. Kazinczy: Napoleon és Mária Lujza menyegzőjére. Kiadta: Rexa Dezső. Gyoma. 2°. 40 l. — Ism. V. M. Irodört. 100. l.

Biczó Ferenc. Kazinczy Ferencnének férjére vonatkozó eddig kiadatlan levelei. Kaposvár. 32 l. — Ism. Béla v. Pukánszky. Deutsch—ung. Heimatsbl. 110. l. — B. J. M. Nyör. 57. l.

Brisits Frigyes. Az öreg Kazinczy és a fiatal Vörösmarty. Kath. Szemle. II. 401—420. l.

Feleky Géza. Balesetem Kazinczy Gáborral. M. Hirl. 158. sz.

Gerhäuser Albert. Kazinczy Ferenc három arca. Széphalom. 11—15. l.

Gutyás József. Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei Szentmiklóssy Alajoshoz. IK. 269—286. l.

Hencze Béla. Kazinczy és a francia felvilágosodás. 76 l. — Ism. Louis Sipos. Revue des Études Hongr. 129—130. l.

(K.) Kazinczy a börtönben. Népszava. 282. sz.

Négyesy László. Kazinczy pályája. (1931.) 170+2 l. — Ism. Császár Ernő. IK. 158. l.

Rexa Dezső. A körmönfont levélíró. Nemz. Ujs. 12. sz.

Zsoldos Jenő. Kazinczy Ferenc és a zsidóság. M.-Zsidó Szemle. 44—52; 130—139. l.

Kelen László. Bocsásd a szélnek. (Versek.) — Ism. Szőke Sándor. Napk. 368. l.

Keleti Arthur. Pax vobiscum. (Versek.) — Ism. P. Lloyd. 5. esti sz.

Keleti Jenő. Csavargás közben. (Versek.) 32 l. — Ism. Literatura. 148. l. — (—t.) P. Napló. 241. l.

Keleti Márton. Az utca emberei. (Regény.) 117 l. — Ism. Müller Gyula. M. Kultúra. 518. l. — B. L. Élet. 263—264. l. — T. T. P. Lloyd. 135. esti sz.

Keller Andor. 1. A Bálvány éjszakája. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 142. sz. — 2. Ahol már egyszer meghaltam. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 194. sz.

Kemény József gr. Veress Endre. Gr. Kemény József. Kolozsvár. 118 l.

Képes Géza. Márványba véslek. (Versek.) 48 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 521—522. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 29. sz. — P. Lloyd. 108. esti sz. — Harsányi István. Prot. Szemle. 289—291. l.

- Kerecseny János. *Zolnai Béla*. Déneske és a könyvek. Széphalom. 63—65. l.
- Kertész Kálmán. Tékozló fiú. (Színmű 5 felvonásban.) — Ism. (—ő). Képes Krónika. 24. sz.
- Késmárky Rózsa, B. Szent rögeszme. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 143. sz. — P. Napló. 24. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság. 41. sz.
- Kézai Simon. *Domanovszky Sándor*. Kézai és a hűnkronika. Károlyi Árpád-Emlékkönyv. 110—132. l.
- Erdélyi László. Krónikáink atyja Kézai. Szeged. 48 l. — Ism. Pannonh. Szemle. 393. l. — P. Lloyd. 80. esti sz.
- Váczy Péter. A népiesség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. Károlyi Árpád-Emlékkönyv. 546—563. l.
- Kincs István. *Martinkovics Lajos*. Kincs István. Soproni Kath. Almanach. 84—97. l. Önállóan is: 22 l.
- Kirchner Béla. Az utolsó csata. Egyfelvonásos. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 452—453. l.
- Rédey Tivadar. K. B. tüzérhadnagy +. Napk. 452—453. l.
- Kis Ákos. Marjana. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 262. esti sz.
- Kis Ferenc. Így vagyunk együtt. (Versek.) — Ism. (—t.) P. Napló 115. sz.
- Kisfábián Béla. Virágosan is ostor. (Versek.) 95. l. — Ism. Literatura. 26. l.
- Kisfaludy Sándor. *Angyal Dávid*. Az utolsó Himfy-utánzóról. IK. 109. l.
- Géfin Gyula. Kisfaludy Sándor kiadatlan levelei. Győri Szemle. 203—217., 271—292. l.
- Holik-Barabás, L. La fortuna del Petrarca in Ungheria. Estratto degli »Annali della Cattedra Petrarcesca«. Vol. IV. Firenze. 12 l.
- D'Olay, François. Alexandre Kisfaludy, prisonnier de guerre en France. Gazette de Hongrie. 9. sz.
- Olay Ferenc. Kisfaludy Sándor francia fogsága a Provenceban. Nemzeti Figyelő. 52. sz.
- Szimon Béla. Kisfaludy Sándor írói köre. 133 l. — Ism. Pannonh. Szemle. 380. l.
- Kiss Gábor. Szolnoki hárfa. (Versek.) Harsányi Zsolt bevezetésével. Szolnok. 65 l. — Ism. P. Napló. 241. sz. — Bp. Hirl. 159. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 40. sz.
- Kiss István. Hála Istennek! (Regény.) Nagykároly. 64 l. — Ism. Literatura. 114—115. l.
- Kiss József. Kiss József és kerek asztala. (A költő prózai írásai és kortársainak visszaemlékezései.) 255 l. — Ism. P. Hirl. 281. sz. — P. Lloyd. 267. esti sz. — Sz. Zs. Ujs. 269. sz. — Ignatus. M. Hirl. 211. sz. — M. Hirl. 275. sz.
- Kosztolányi Dezső. Arcképvázlat Kiss Józsefről. P. Hirl. 235. sz.
- Kiss László. Nagy párbaj. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 211. sz.
- Kiss Menyhért. Magyar Miatyánk. (Versek.) 158 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Igaz Szó. 50. sz. — P. Hirl. 137. sz. — (—ő.) Nemz. Ujs. 120. sz. — Korunk Szava. 235. l. — (—ő.) Képes Krónika. 24. sz. — Magyarság. 126. sz. — t. P. Lloyd. 125. esti sz. — Ujs. 153. sz. — (l. i.) Függetlenség. 105. sz. — 2. Mézeskalácsszív. (Elbeszélések.) 180 l. — Ism. Néptanítók Lapja. 92. l.
- Klebsberg Kunó. *Herczeg Ferenc*. Emlékbeszéd gróf Klebsberg Kunóról. P. Hirl. 23. sz.
- Hóman Bálint. Emlékbeszéd gróf Klebsberg Kunó felett. Századok. 241—249. l.
- Kléh László. G. P. Kléh László. Irodört. 241. l.
- Kodály Zoltán. Székelyfonó. (Balladajáték.) — Ism. Németh László. Tanu. 171—173. l.
- Kodolányi János. 1. Sötétség. (Regény.) (Uj írók 1. sz.) Debrecen. 64 l. — Ism. Szabó Lőrinc. Nyugat. I. 313—315. l. — K. A. P. Napló. 91. sz. — Rónay György. Vasárnap. 416—417. l. — Sz. S. Napk. 755. l. — 2. Kúszóh. (Kisregények.) 152 l. — Ism. Lovass Gábor. Prot. Szemle. 401—402. l. — (B. Gy.) P. Napló. 205. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 41. sz. — Hamvas H. Sándor. Kerunk. 780—782. l.

- Németh László.* Kodolányi János. Tanu. 362—364. l.
Szabó Lőrinc. Kodolányi János új könyvéről és naturalizmusáról. Nyugat. I. 313—315. l.
 Kodolányi János. Literatura. 209., 229. l.
Kollányi Ferenc. G. P. Kollányi Ferenc. Irod. tört. 179. l.
Komáromi János. 1. Emlékkönyve. — Ism. (K. S.) Igaz Szó. 46. sz. — 2. Harangoz a mult. (Regény.) 218 l. — Ism. Juhász Margit. Napk. 369—370. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 189—192. l. — Máthé Elek. Kálvinista Szemle. 61. l. — Nógrádi Zoltán. M. Kultúra. 90—91. l. 3. Komáromi János műveinek második sorozata. — Ism. Barabás Endre. Magyarság. 69. sz. *Bodor A.* Magyarság. 296. sz.
Berényi László. Vasárnap. 164—167; 187—189. l.
 (ma.) Komáromi János nyilatkozik új regényéről. Híradó Vas. Nov. 19. sz. n. a. Komáromi János művei. 8 Órai Ujs. 288. sz.
 Tollhegygyel. M. Kultúra. 462. l. — Komáromi János válasza. U. o. 557—558. l.
Komjáthy Benedek. *Trócsányi Zoltán.* Egy elfelejtett négyszázéves jubileum. Bp. Hirl. 292. sz.
Komjáthy Jenő. Móríc Pál. Egy magyar költő sírja körül. Magyarság. 12. sz.
Riedl Frigyes. Vajda, Reviczky, Komjáthy. (Magy. Irod. Ritkaságok. 22. k.) 141 l. — Ism. Hegedűs Zoltán. IK. 339—340. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 137—138. l. — Fábíán István. Napk. 370—371. l.
Mihály László. A Komjáthyak három nemzedéke. Nemz. Ujs. Jul. 9. sz.
Komlós Aladár. 1. A néma őrlt arca. (Versek.) 78 l. — Ism. Erdőházy Hugó. M. Minerva. 188—189. l. — 2. Római kaland. (Regény.) 152 l. — Ism. Németh Andor. Nyugat. II. 610. l. — Nemz. Ujs. 280. sz. — P. Lloyd. 268. esti sz. — Polonyi György. M. Hirl. 275. sz.
Komor András. Nászinduló. (Regény.) 315 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 82—83. l. — r. r. Bpti Szemle. 231. köt. 254—256. l. — (B.) P. Napló. 115. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 23. sz. — Turóczy Trostler, Josef. P. Lloyd. 96. esti sz. — Márai Sándor. Ujs. 80. sz. — (—m.—) M. Hirl. 91. sz.
Komor István. 1. Skótocska. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 211. sz. — 2. Üvegpisztoly. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 91. sz.
Konta Sándor. G. P. Konta Sándor. Irod. tört. 179. l.
Korcsmáros Nándor. 1. Hazudj igazat. (Vígjáték 3 felvonásban.) Nemzeti Színház, 1933. jun. 9. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 709. l. — Rédey Tivadar. Napk. 543—544. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 18. k. 257. l. — Radványi Kálmán. Élet. 216. l. — 2. Füstí fecske. (Vígjáték 3 felvonásban.) Nemzeti Színház, 1933. dec. 3. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 615. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. II. 532—533. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika. 50. sz.
Koroda Pál. G. P. Koroda Pál. Irod. tört. 241. l. — *L. L.* Magyarország. 184. sz. — P. Lloyd. 183. esti sz. — Az Est. 184. sz.
Kóro Imre. Rádió a homokon. (Rajzok.) Szeged. — Ism. Ujs. 142. sz. — M. Hirl. 29. és 41. sz.
Kós Károly. Kalotaszeg. Kolozsvár. 174 l. — Ism. Kerékgyártó Árpád. Kath. Szemle. II. 399—400. l.
Bánffy Miklós. Kós Károlynak. Erd. Helikon. 673. l.
Bartalis János Kós Károlyhoz. (Vers.) Erd. Helikon. 709—710. l.
Csutak Vilmos. Kós Károly és a Székely Múzeum. Erd. Helikon. 689—696. l.
Dsida Jenő. Az elveszett ló. Erd. Helikon. 711—717. l.
Folberth, Ottó. Kalotaszegi utam. Erd. Helikon. 681—684. l.
Kádár Imre. Kós útja a politika fölé. Erd. Helikon. 719—721. l.
Kárpáti Aurél. Az új építőmester. Erd. Helikon. 685—688. l.
Kemény János. Áldozatos élet. Erd. Helikon. 718. l.
Kovács László. Jegyzetek Kós Károlyról. Erd. Helikon. 743—747. l.
Makkai Sándor. Kós Károly. Erd. Helikon. 674—675. l.
Molter Károly. Kós Károly az iskolában. Erd. Helikon. 722—724. l.
Móríc Zsigmond. Várujvári legenda. Erd. Helikon. 677—680. l.
Nyirő József. Ugye mondtam Károly? Erd. Helikon. 697—700. l.

- Spectator*. A politikus. Erd. Helikon. 701—705. l.
- Szántó György*. Megérkezés Transsylvániába. Erd. Helikon. 725—738. l.
- F. Szemlér Ferenc*. Egy fiatal kortárs feljegyzései. Erd. Helikon 739—740. l.
- Tabéry Géza*. Kós Károly. Ujs. 223. sz.
- Tasi Demján*. Tárogató és furulya. Erd. Helikon. 707—708. l.
- Kossán Klára**. (Versek.) — Ism. Ujs. 263. sz. — M. Hirl. 275. sz. — Függelékenység. 232. sz.
- Kossányi József**. Éjféle kiáltás. (Versek.) Komárom. — Ism. Tamás Lajos. M. Minerva. 285—286. l. — Városi István. M. Kultúra. 518—519. l. — Kálly Miklós. Képes Krónika. 40. sz.
- Kossuth Lajos**. *Angyal Dávid*. Gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos vitája. Károlyi Árpád-Emlékkönyv. 40—65. l.
- Balassa József**. Kossuth Amerikában. 1851—1852. 128 l. — Ism. Néptanítók Lapja. 515—516. l.
- Balla Antal**. Kossuth Lajos levelei Mezei Ernőhöz. P. Hirl. Vas. 8. sz.
- Kiss Géza**, *Hegyaljai* Kossuth Lajos debreceni emlékei. P. Hirl. 127. sz.
- Kiss Géza**, *Hegyaljai*. Kossuth Lajos nevenapja. P. Hirl. 192. sz.
- K. S.** Kossuth Lajos két ismeretlen levele. Magyarország. Dec. 24. sz.
- Kun Andor**. Milyen volt Kossuth Lajos mint ember? M. Hirl. 292. sz.
- Marczali Henrik**. Kossuth Lajos és Ferenc József. P. Napló. 10. sz.
- Nagy Emil**. Emlékezés Kossuth Lajosra. P. Hirl. 65. sz.
- Nyiri László**. Kossuth Lajos Pesti Hirlapja. A Sajtó. 65—67. l.
- Piványi Jenő**. Kossuth amerikai karácsonya. Bp. Hirl. 292. sz.
- Pivány, Eugen**. Ludwig Kossuths amerikanische Weihnachten. P. Lloyd. 292. reggeli sz.
- Tamás Ernő**. Életre kelt Kossuth Lajos hangja egy múzeumi szobában. P. Hirl. 1. sz.
- Tamás Ernő**. Kossuth-ereklyék a ceglédi múzeumban. P. Hirl. Vas. 46. sz.
- Tamás Ernő**. Kossuth Lajos életnagyságu képe a ceglédi múzeumban. P. Hirl. 217. sz.
- Kosztolányi Dezső**. 1. Esti Kornél. 255 l. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat. II. 75—76. l. — (b. a.) P. Hirl. 104. sz. — Haraszthy Gyula. Bpesti Szemle. 231. kötet. 382—384. l. — Kovács László. Erd. Helikon. 599—603. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 524—525. l. — Ijjas Antal. M. Kultúra. 515—517. l. — s. Nemz. Ujs. 109. sz. — Németh László. Tanu. 299—301. l. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 120. sz. — Járosi Andor. Pásztortűz. 364. l. — K. Gy. Élet. 168. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 21. sz. — (H. A.) 8 Órai Ujs. 108. sz. — R. P. M. Hirl. 120. sz. — Babits Mihály. Nyugat. I. 688—689. l. — 2. Bölcsőtől — a koporsóig. (Apróságok.) — Ism. Nagy Lajos. Nyugat. II. 477—480. l. — (f. j.) P. Hirl. 247. sz. — Nemz. Ujs. 280. sz. — (K. E.) Bp. Hirl. 257. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 49. sz. — K. A. P. Napló. 269. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 262. esti sz. — Márai Sándor. Ujs. 250. sz. — Relle Pál. M. Hirl. 257. sz.
- Babits Mihály**. Könyvről-könyvre. Nyugat. I. 125. l.
- Babits Mihály**. Remekek hibáiról. Nyugat. II. 71—72. l.
- Gyergyai Albert**. Kosztolányi. Nyugat. I. 57—61. l.
- Harsányi István**. Új nyelvtisztítás. Új Magyarság. 144. l.
- Németh László**. Homo aestheticus. Tanu. 264—265. l.
- Németh László**. Kosztolányi Dezső. Tanu. 245—248. l.
- Rédey Tivadar**. Az újjáéledt Téli rege. Napk. 725—727. l.
- Schöppflin Aladár**. Nyelvművelés. Nyugat. I. 481—485. l.
- Szegő Endre**. Kosztolányi Dezső. Erd. Helikon. 118—123. l.
- Turóczi-Trostler, Josef**. Der Erzähler Desider Kosztolányi. P. Lloyd. 103. esti sz.
- A Téli rege új szövegéről. Nyugat. II. 308—319. l.
- Önmagamról. Nyugat. I. 4—7. l.
- Kovács Ferenc**. Felhők. (Elbeszélések.) Óbuda. — Ism. Szatmári. Napk. 72. l.
- Kovács Dénes**. Kacsó Balázs. (Regény.) Máriabesnyő. — Ism. Horváth Richárd. Vasárnap. 358. l.

- Kovács Ferenc. Tündérmuzsika. (Rajzok.) Biczó András rajzaival. 96 l.
 Kozáry Klára. Urleány. (Regény.) — Ism. (Zsitvay Erzs.) Uj Magazin. Juniusi 2. sz.
 Kozma Andor. Berzeviczy Albert beszéde Kozma Andor ravatalánál. Akad. Ért. 158—160. l.
 Császár Elemér. Jelentés a Marczibányi-mellékjuttalomról. Akad. Ért. 108—112. l.
 Buday Barna. Bp. Hirl. 87. sz. — Falu Tamás. Uj Idők. 555. l. — G. P. Irodört. 179—180. l. — Harsányi Zsolt. A Sajtó. 97—99. l. — Jónás Károl. Bp. Hirl. 91. sz. — Kéky Lajos. Bpesti Szemle. 229. k. 367—371. l. — Hegyaljai Kiss Géza. Sárospataki Ref. Lapok. 17. sz. — Ravasz László. Prot. Szemle. 266—267. l. — s. Napk. 379. l. — Sebestyén, Karl. P. Lloyd. 86. esti sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 547—549. l. — Szász Károly. Pásztörtüz. 144—145. l. — Kálvinista Szemle. 140. l. — Nemz. Ujs. 87. sz. — 8 Órai Ujs. 87. sz. — P. Napló. 87. sz. — P. Hirl. 87. sz.
 Kölcsey Ferenc. Kardos Albert. Kölcsey és Arany. Irodört. 95—96. l.
 Kincs Elek. Kölcsey a közéletben. Szombathely. 59 l. — Ism. Literatura. 191. l.
 Körmendi Ferenc. 1. A budapesti kaland. (Regény.) 543 l. — Ism. G. Strém. Revue des Études Hongr. 114—118. l. — N. Surányi. Nouvelle Revue de Hongrie. 1932. jan. — 2. Ind. 7as Via Bodenbach. (Regény.) 213 l. — Ism. Szakáts László. Napk. 67—68. l. — Benedek Marcell. Erd. Helikon. 216—217. l. — 3. A boldog emberöltő. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 222. esti sz. — 4. Versuchung in Budapest. (Roman.) Berlin. 567 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 386. l.
 Rass Károly. Körmendi-regények. Vasárnap. 87—90. l.
 Körösi Csoma Sándor. Juhász Vilmos. Körösi Csoma Sándor. Ujs. 253. sz.
 Kővágó Erzsébet. vitéz Pölöskei János. Kővágó Erzsébet eljegyzése. (Szemtől-szemben a titokzatos irónővel.) Függetlenség. 255. sz.
 Köves Tibor. Faragott képek. (Regény.) 256 l. — Ism. (b. b.) P. Napló. 269. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 48. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 262. esti sz. — M. Hirl. 251. sz.
 Kresz Lajos. Emberevő. (Novellák.) — Ism. V. F. Uj Magazin. Junius 2. sz.
 Krúdy Gyula. 1. Az élet álom. (Novellák.) 254 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 174. l. — 2. Az első Habsburg. (Regény.) 160 l. — Ism. Kállay Miklós. Képes Krónika. 23. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 142. sz.
 Hatvány Lajos. Egy kitagadott hagyatéka. Literatura. 246—247. l.
 Molotay István. Krúdy Gyulához. Magyarság. 109. sz.
 Szirmay István. Hogyan ismerkedtem meg Krúdy Gyula úrral? Ujs. 109. sz.
 Szohor Pál. Krúdy Gyula. (A nyíregyházi ev. reálgimn. ért. 1932—33.) — Ism. N. S. Irodört. 159. l.
 Várkonyi Titusz. Krúdy Gyula frakkja. M. Hirl. 280. sz.
 F. J. P. Hirl. 108. sz. — G. P. Irodört. 180—181. l. — Kállay Miklós. Napk. 454—455. l. — Kárpáti Aurél. Magyarorsz. 108. sz. — Miklós Jenő. Magyarság. 108. sz. — Márai Sándor. Ujs. 108. sz. — Móricz Zsigmond. Magyarorsz. 115. sz. — p. á. P. Napló. 108. sz. — Pethő Sándor. Magyarság. 108. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 629—631. l. és Nouvelle Revue de Hongrie. 598—600. l. — Supka Géza. Literatura. 213—214. l. — Vajda Ferenc. Uj Magazin. Junius 1. sz. — (—) Társadalmunk 20. sz. — Az Est. 108. sz. — Esti Kurir. 108., 109. sz. — Uj Idők. 645. l.
 Krug Lajos. Versszerződés. (Versek.) Sopron. 68 l. — Ism. Nemz. Ujs. 64. sz. — Kollár István. Prot. Tanügyi Szemle. 113—114. l.
 Kulinyi Ernő. Zsoltárok a Vénuszhegyen. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 54. sz. — (e) Nemz. Ujs. 64. sz. — P. Lloyd. 23. esti sz. — M. Hirl. 18. sz.
 Kun József. Kiss József. Kun József hagyatéka. Kiss József és kerek asztala. 70—71. l.
 Kuncz Aladár. Fekete kolostor. I—II. k. (1932.) 284, 257 l. — Ism. Ladislav Göbl. Revue des Études Hongr. 119—120. l. — Tamás Lajos. M. Minerva. 28—29. l.

- Németh Andor.* Emlékezés Kuncz Aladárról. Nyugat. II. 48—53. l.
Reményik Sándor. Kuncz Aladár szemének mértéke alatt. Pásztortűz. 219—220. l.
 Felavatták Kuncz Aladár síremlékét. P. Napló. 142. sz.
Kunszery Gyula. Vegyének és igyátok. (Versek.) 80 l. — *Ism.* (Sz. L.) P. Napló. 64. sz. — (—) Ujs. 69. sz.
Kuthen. Timár Kálmán. Kuthen születési éve. Irod. tört. 96—97. l.
Kuti László. Egy könnyecsepp. (Versek.) — *Ism.* Mult és Jövő. 220. l. — Vándor Kálmán. Ujs. 75. sz. — (sós.) M. Hirl. 64. sz.
Laczkó Géza. Szent Iván tüze. (Regény.) 368 l. — *Ism.* (y.) Ung. Jahrb. 174. l.
Lakatos László. A magas C. (Vígjáték 3 felvonásban.) Belvárosi Színház, 1932. dec. 16. — *Ism.* Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 73. l. — Rédey Tivadar. Napk. 146. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 106—107. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 32. l.
Láng Jenő. Arasznyi lét. (Novellák.) 111 l. — *Ism.* Nemz. Ujs. 1. sz. — (Ifj. D. B.) Élet. 64. l.
Laskai Oszvát. Horváth Richard. Laskai Oszvát. (1932. 85 l. — *Ism.* Kerekes Emil. IK. 334. l.
Timár Kálmán. Laskai Oszvát Glosszái. M. Nyelv. 57—59. l.
Látos Sándor. Nádtetők alatt. (Elbeszélések.) — *Ism.* m-i. Napk. 601—602. l. — or. Kálvinista Szemle. 409. l. — N. M. M. Kultúra. II. 299. l. — D. J. Magyarság. 147. sz. — P. Hirl. 242. sz.
Latzkó Hugó. G. P. Latzkó Hugó. Irod. tört. 62. l.
Lázár Ödön. József. (Regény.) 146 l. — *Ism.* Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle. 529—530. l.
Lendvai István. 1. Koszorú. 1912—1932. (Versek.) I. köt. 158 l. — *Ism.* Pitroff Pál. Kath. Szemle II. 395—397. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 177. sz. — Berényi László. Élet. 328. l. — Fodor Béla. Korunk Szava. 269—270. l. — (—ö.) Képes Krónika. 24. sz. — (m. j.) Magyarság. 251. sz. — 2. Róma tornyai alatt. (Reflexiók.) 202 l. — *Ism.* Székely László. Kath. Szemle II. 477—478. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 46. sz.
Nagy Miklós. Lendvai István költészete. M. Kultúra II. 295—296. l.
Lengyel Angéla, Ferdinándyné. Tavi tündér. (Színpadi rege.) — *Ism.* Korunk Szava. 32. l. — (—ö.) Képes Krónika. 3. sz.
Lengyel Laura, Dánielné. A császár udvarában. (Regény.) 230 l. — *Ism.* Nemz. Ujs. 64. sz. — M. Egyet. Híradó. 3—4. sz. — Zs. J. Új Idők. 338. l. — Ujs. 109. sz. — M. Hirl. 64. sz.
Lengyel Menyhért. Pintyőke. (Vígjáték 3 felvonásban.) Vígszínház, 1933. márc. 24. — *Ism.* Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 440—441. l. — (—m—t—) Napk. 380—381. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 323 l.
Lenkei Henrik. Utolsó roham. (Versek.) — *Ism.* Bp. Hirl. 290. sz. — (Sz.) Ujs. 269. sz.
Ligeti Ernő. 1. Az idegen csillag. (Budapesti kiadása: A néger hőszerelem. Regény.) Kolozsvár. 211 l. — *Ism.* Kós Károly. Erd. Helikon. 133—134. l. — Kázmér Ernő. Pásztortűz. 48. l. — Kemény István. M. Hirl. 29. sz. — (k. l.) Bpesti Szemle. 231. köt. 253—254. l. — P. A. Ujs. 286. sz.
Lill András. Hullámjáték. (Versek.) 77 l. — *Ism.* (z. b.) Széphalom. 68. l.
Liptay Károly. G. P. Liptay Károly. Irod. tört. 241. l.
Londesz Elek. Az arany pávák dala. (Versek.) 79 l. — *Ism.* (—ö.) Képes Krónika 10. sz. — B. A. Magyarság 188. sz. — (v. P. J.) Függelenség. 163. sz.
Lóránth László. Tettének oka ismeretlen. (Regény.) 240 l. — *Ism.* (B. B.) P. Napló. 126. sz. — M. Hirl. 142. sz.
Losonczy Ádám. Látomás a garázsban. (Versek.) — *Ism.* Juhász M. Napk. 450. l. — P. Hirl. 27. sz. — (—t.) P. Napló. 64. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 58. esti sz. — M. Hirl. 75. sz.
Lovag Sándor. Az élet lírája. (Versek.) Kaposvár. 96 l. — *Ism.* P. Hirl. 195. sz.
Lovas István. M. Hirl. 211. sz.

- Lovass János.** Toney Island. (Regény.) 327 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 79—80. l. — M. Hirl. 41. sz.
- Lovász Márton ifj.** A nagyhercegnő. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 86. sz. Ifj. Lovász Márton regénye — francia nyelven. M. Hirl. 211. sz.
- Madách Imre.** 1. Az ember tragédiája. Függelékül: Madách életének eseményei. Összeállította: Harsányi Zsolt. 224. lap. — 2. Az ember tragédiája. Mátrai Rudolf tanulmányával. — 3. Die Tragödie des Menschen. Übers.: Jenő v. Mohácsi. 207 l. — Ism. Nemz. Ujs. 136. sz. — Szó R. P. Napló. 147. sz. — K. E. Bpesti Hirl. 131. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 29. sz. — (r. p.) M. Hirl. 131. sz. — Molter Károly. Erd. Helikon. 665—666. l. — X. Y. Z. P. Lloyd. 137. reggeli sz. — 4. La Tragédie de l'Homme. Traduction de G. Vautier. (1931.) 250 l. — Ism. Henri Tronchon. Revue des Études Hongr. 86—87. l. — 5. The Tragedy of Man. Ford.: C. H. Meltzer G. P. Vajda. 180 l. — Ism. Nemz. Ujs. 136. sz. — (Vernon Duckworth Barker.) Nouvelle Revue de Hongrie. 1075—1076. l. — (D.—) Bp. Hirl. 159. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 29. sz. — (m. e.) Magyarság. 269. sz. — Karl Sebestyén. P. Lloyd. 158. reggeli sz.
- Bisztray Gyula.** Madách a színpadon. Magy. Szle. 19. köt. 251—260. l.
- Császár Elemér.** Az ember tragédiájának világnézete. Pásztortűz. 379—381. l.
- Császár Elemér.** Madách Imre és Az ember tragédiája. Nemz. Kultúra. 20—28. l.
- Gerhausen Albert.** A rajtavesztett zseni. (Az Ember tragédiája jelmezei és alapeszméje.) Széphalom. 35—37. l.
- Hankiss János.** Jegyzetek Az ember tragédiájához. Debr. Szemle. 1—6. l.
- Harsányi Zsolt.** Ember küzdj! (L. Harsányi Zsoltnál is!)
- Irinyi Jenő.** Az ember tragédiája — Bécsben. Magyarság. 288. sz.
- Juhász László.** Un disciple du romantisme français. (1930.) 62 l. — Ism. Louis Sipo. Revue des Études Hongr. 145—146. l.
- Kardeván Károly.** Madách és Luther. Irodört. 84—88. l.
- Kardeván Károly.** Madách és Heine. Irodört. 189—196. l.
- Kardos Albert.** »Az ember tragédiája» a Könyvnap kiadásában. Irodört. 151—153. l.
- Kardos Albert.** Az ember tragédiája és a zsoldárkönyv. Prot. Szemle. 366—370. l.
- Kardos Albert.** Egy felesleges »Ember tragédiája.» Bpesti Szemle. 230. köt. 125—128. l.
- Kardos Albert.** Három angol Az ember tragédiájáról. P. Napló. 177. sz.
- Kárpáti Aurél.** A halhatatlan tragédia. P. Napló. 292. sz.
- Kemény Gábor.** Madách és Marx. Szocializmus. 125—126. l.
- Komlós Aladár.** Madách Imre levelezéséből. (Magy. Irod. Ritkaságok. 27. sz.) 144 l. — Ism. B. A. Magyarság. 280. sz. — P. Lloyd. 279. esti sz.
- Kornis Gyula.** Madách és korunk. Bpesti Szemle. 230. köt. 114—120 l.
- Kozocsa Sándor.** Ahonnan »Az ember tragédiája» elindult. Az Ujs. Rádiója nov. 12—18-ig. sz. és Rádió Ujs. 46. sz.
- (m. e.) A Hogarth Press Madácsa. Magyarság. 29. és 269. sz.
- Melich János.** A Madách név és család szlávságához. M. Nyelv. 84—87. l.
- Németh Antal.** Az Ember Tragédiája a színpadon. 160 l. + 12 képmell.
- Németh Antal.** Az ember tragédiájának szerkezete. Debr. Szemle. 413—417. l.
- Németh Antal.** Madách drámai költeményének bemutatója ötven év előtt. Napk. 681—684. l.
- o. d.** A magyar géniusz legragyogóbb bizonyítéka. Nemz. Ujs. Okt. 29.
- Riedl Frigyes.** Madách. (Magy. Irod. Ritkaságok. 26. k.) 128 l. + 1 képmell. — Ism. Hegedüs Zoltán. IK. 339—340. l.
- r — s — t. Az ember tragédiájának egy új kiadása. Irodört. 102. l.
- Szabó Richárd.** Az Ember tragédiája Stockholmban. P. Hirl. 206. sz.
- Szegő, André.** Un chef d'oeuvre hongrois: «La Tragédie de l'Homme» de Madách. Nouvelle Revue de Hongrie. 1932. szept.

- Szenes Tilda.* Madách Imre házassága. Ujs. 126 sz.
- Tamás Ernő.* Az ember tragédiája a színpadon. P. Hirl. Vas. 39. sz. (X.) Szláv eredetű-e a Madách családnev? Napk. 597—598. l.
- Bisztray Jules.* Nouv. Revue de Hongrie. 1028—1038. l. — *Dóczy Jenő.* Magyarság. 18. sz. — *Ignotus.* Madách. M. Hirl. 103. sz.
- Madách Imréné. Tabéry Géza.* Egy pár bepíszkolt lakkcipő. Ujs. jun. 11. sz.
- Madarassy Zsuzsa.* Amről az Isten megfeledkezett. (Regény.) — Ism. Németh Andor. Nyugat. II. 610—611. l. — (—y.) Pesti Hirl. 293. sz. — Dénes Béla. Független Szemle. 9—10. sz. — M. Hirl. 296. sz.
- Madari Kreyhiger Rudolf.* Az orvvadász. (Regény.) — Ism. Nemz. Ujs. 1. sz.
- Magasi Artur.* A kristály és a kaméleon. (Versek.) 139 l. — Ism. Juhász M. Napk. 450—451. l. — B. A. Magyarság 147. sz.
- Magister.* Száz asszony. (Regény.) — Ism. Kázmér Ernő. Nyugat. II. 614. l.
- Magyar László.* Lázad a föld. (Regény.) Szeged. 252 l. — Ism. z.b. Széphalom. 69—70. l. — P. Hirl. 252. sz. — D. J. Magyarság 263. sz.
- Majthényi György.* 1. Aranymálkó. 216 l. (Regény.) — Ism. Szondy György. Debr. Szemle. 371—372. l. — 2. Az ősök földje. (Regény.) — Ism. (D.) Magyarság. 53. sz. — 3. Hátán háza, kebelén kenyere. (Regény.) — Ism. Magyarság 223. sz. — P. Lloyd 262. esti sz.
- Makkai Sándor.* Erdélyi szemmel. 179 l. Kolozsvár. — Ism. P. Hirl. 60. sz. — Kovács László. Erd. Helikon. 66—68. l. — Benedek Marcell. Prot. Szemle. 225—228. l. — Kemény István. M. Hirl. 29. sz.
- Tabéry Géza.* Makky Sándor. Ujs. 183. sz.
- Maksay Albert.* A csend dalai. — Ism. Horváth Béla. Széph. 29—30. l.
- Manasszy Margit, Niamessyné.* A murányi gyerekek. (Regény.) — Ism. Magyarság 280. sz.
- Márai Sándor.* 1. A szegények iskolája. (Reflexiók.) 253 l. — Ism. P. Hirl. 82. sz. — Kovács József. Erd. Helikon. 527—528. l. — Müller Gyula. M. Kultúra. 378. l. — Németh László. Tanu. 301—302. l. — Turóczy Trostler, Josef. P. Lloyd. 90. esti sz. — Szöllősi Zsigmond. Ujs. 69. sz. — (h. a.) 8 Orai Ujs. 70. sz. — Schöpfung Aladár. Nyugat. I. 705—706. l. — Reményik Zsigmond. Korunk. 497—499. l. — (B. Gy.) P. Napló. 91. sz. — (F. B.) Korunk Szava. 134—135. l. — 2. Csutora. (Regény) 247 l. — Ism. Marek Antal. M. Minerva. 157. l. — Korvin Sándor. Korunk. 260—261. l. — débé. Független Szemle. 1. sz. — (Benedek Marcell.) Diarium. 139. l. — 3. Zendülők. (Regény.) — Ism. Elisabeth Bidon. Széphalom. 65—66. l. — 4. Idegen emberek. (Regény.) I—II. k. 200, 243 l. — Ism. G. Strém. Revue des Études Hongr. 114—117. l. — 5. Les Révoltés. (Roman.) Traduit par Ladislav Gara et Marcel Largeand. Paris. (1931.) 329 l. — Ism. G. Strém. U. o. 84—85. l.
- Marcali Frigyes.* Déli verőfény. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 27. sz. — (s. b.) Nemz. Ujs. 86. sz. — P. Lloyd. 34. esti sz.
- Marczell Ágoston.* Magyarok. (Három színjáték.) I. Emős álma. II. A magyar sors. III. Becsülettel. 136, 158, 173 l. — Ism. Diarium. 25. l.
- Marczonnay Tibor.* Németh László. Magyar líra 1932-ben. Tanu. 186. l.
- Marek Antal.* Zsákutca. (Regény.) Pozsony. 205 l. — Ism. (Kozocsa Sándor.) Igaz Szó. 39. sz. — P. Hirl. 132. sz. — s. Nemz. Ujs. 188. sz. — Dénes Tibor. Napk. 835—836. l. — Tamás Lajos M. Minerva. 187. l. — P. Hirl. 224. sz. — Brisits Frigyes. Kath. Szemle. II. 397—398. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 249 l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 90. sz.
- Marlay Ödön és Somogyi Gyula.* A kis idegen. (Vígjáték.) — (Nemzeti Színház.) — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 455—456. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 306. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 417. l.
- Markó Miklós.* G. P. Markó Miklós. Irodört. 241. l.
- Markovits Rodion.* 1. Sánta farsang. (Regény.) — Ism. Majthényi György. Napk. 602—603. l. — Gonda Béla. Erd. Helikon. 669—670. l. — Nemz. Ujs. 205. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 32. sz. — Turóczy-Trostler, József. P. Lloyd. 152. esti sz. — (k. i.) M. Hirl. 142. sz. — 2. Garnisons Sibériennes. Traduit par Ladislav Gara et Jeanne Jardin. Paris. (1930.) 336 l. — Ism. Ch. Horváth. Revue des Études Hongr. 83—84. l.

- Márkus Emilia. *Gerenday István*. Orsz.-Világ. 11—12. sz.
 Márkus László. *Császár Károly*. Irodalmi napló. Pásztortűz. 378. l.
 Márton István. Szeret a föld. (Regény.) Arad. — Ism. Németh István. Korunk. 172—173. l.
 Mátrai Ferenc Béla. Erdélyi emlékek. (Regény.) — Ism. Nemz. Ujs. 229. sz.
 — Kállay Miklós, Képes Krónika. 46. sz. — M. Hirl. 251. sz.
 Matskássy József. G. P. Matskássy József. Irod. tört. 114. l.
 Mécs László. Legyen világosság! (Versek.) 157 l. — Ism. Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 447—449. l. — Hein Tádé. Pannonh. Szemle. 287—289. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 53. sz. — L. L. P. Napló. 41. sz. — P. Á. U. o. 47. sz. — Rónay György. Vasárnap. 376—377. l. — Alszegehy Zsolt. Élet. 123—124. l. — Possonyi László. Korunk Szava. 133—134. l. — s. Magyarország. 41. sz. — (—nyi.) M. Hirl. 53. sz.
 Dorkó István. A Magyar Írás és Mécs László. M. Írás. 204—206. l.
 (d. j.) Mécs László Erdélyben. Pásztortűz. 73. l. — Nemz. Ujs. 29. sz.
 Gaál Gábor. A költő a dobogón. Korunk. 147—149. l. — Mécs László irodalmi estje. Nemz. Ujs. 12. sz.
 Gogolák Lajos. A szlovenszkoí ifjúság. M. Szemle. 18. k. 243—244. l.
 Hegedűs Zoltán. Ady hatása Mécs Lászlóra. (Klly a győri realgimn. 1932—33. évi ért.) — Ism. N. S. Irod. tört. 158—159. l.
 Dénes Tibor. Napk. 365—367. l. — Fischer Aladár. Visszhang. Vasárnap. 77—78. l. — Gábor Géza. Soproni kath. Almanach. 31—57. l. — Katona Jenő. M. Szemle. 19. k. 55—64. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 289—294. l. — Reményik Sándor. M. Minerva. 61—63. l. — Nyugat. I. 560. l. — Vasárnap. 57. l.
 Mécs László és Harsányi Lajost megint nem jelölték a Kisfaludy Társaságban. Nemz. Ujs. 266. sz.
 Mentés Mihály. A lélek orgonái. (Versek.) Győr. 136 l. — Ism. Csura Miklós. Kath. Szemle. II. 313—314. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 148. l. — (—s.) Nemz. Ujs. 136. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 27. sz.
 Hein Tádé. Mentés Mihály. Pannonh. Szemle. 142—159. l. és Soproni Kath. Almanach. 59—68. l.
 Mentovich Ferenc. *Osváth Ferenc*. Mentovich Ferenc. Nagykőrös. (1931.) 12 l. + 2 mell. — Ism. Kozocsa Sándor. IK. 160. l.
 Mezei Ernő. G. P. Mezei Ernő. Irod. tört. 63 l.
 Mezey Lajos. Istenek lovagjai. (Miniatűrök.) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krónika. 32. sz.
 Mihály László. Tavasz vihar. (Regény.) — Ism. Nemz. Ujs. 229. sz.
 Mikes Kelemen. *Erődi Béla*. Emlékezés Mikes Kelemenre. P. Hirl. 242. sz.
 Miklós Andor. *Kárpáti Aurél*. Miklós Andor. (1880—1933.) Nyugat. II. 596—597. l. — *Kodolányi János*. Az Est 278. sz. — *Thomas Mark*. Független Szemle. 6. sz. — *Móricz Zsigmond*. P. Napló. 275. sz. — *Szomorú Dezső*. Az Est. 283. sz.
 Mikola Árpád. A nagy bábjáték (Regény.) 310 l. — Ism. I. E. Nyugat. II. 264. l. — dr. P. Lloyd. 135. esti sz. — M. Hirl. 142. sz.
 Mikszáth Kálmán. *Alžbeta Göllnerová*. Zemani a l'ud v diele Kálmána Mikszátha. Pavlovi Bujnakovi Citelia, Priatelja, Ziaci. Usporiadala : — Pozsony. 61—71. l.
 György Lajos. Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz. (If. 47. sz.) 48 l.
 Harsányi Zsolt. Mikszáth. Nouv. Revue de Hongrie. 505—508. l.
 Kozocsa Sándor. Mikszáth két ismeretlen levele. IK. 1932. 420—422. l.
 Emil Kuntik. Koloman Mikszáth über die historische Treue seiner Dichtungen. P. Lloyd. jan. 14.
 Rempert Elek. Mikszáth és a Gesta Romanorum. IK. 121—126. l.
 A vén gazember. M. Kultúra. 34. l.
 Miskolczy Kálmán. Holdas esték. (Novellák.) Miskolc. — Ism. Péchy-Horváth Rezső. M. Jövő. 108. sz.
 Misztótfalusi Kis Miklós. I. G. Misztótfalu. Kálvinista Szemle. 386. l. — Juhász Vilmos. Ujs. 147. sz. — Kozocsa Sándor. Rádió Ujs. 31. sz.

Mohácsi Jenő. Mohácsi Jenő. Literatura. XXXIV. 1.

Molnár Ákos. Tizenkét lépés. (Regény.) 272 l. — Ism. M. Pogány Béla. Nyugat. II. 427—428. l. — Honti János. Független Szle. 7. sz. — Thurzó Gábor Erd. Helikon. 603—604. l. — (n. l.) Korunk. 782. l. — (k.) Nemz. Ujs. 205. sz. — (B. B.) P. Napló. 194. sz. — Korunk Szava. 288. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 35. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 210. esti sz. — Ujs. 165. sz. — (—m—) M. Hirl. 183. sz.

Molnár Ferenc. 1. A zenélő angyal. (Regény.) 276 l. — Ism. Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 667—668. l. — Ijjas Antal. M. Kultúra. II. 196—199. l. — —k— Nemz. Ujs. 177. sz. — Szántó Rudolf. P. Napló. 165. sz. — Lengyel Ernő. Az Est. 165. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 33. sz. — Lakatos László. Magyarors. 165. sz. — X. Y. Z. P. Lloyd. 164. esti sz. — (f. j.) 8 Órai Ujs. 165. sz. — (X.) M. Jövő. 170. sz. — 2. Csoda a hegyek közt. (Dráma.) 146 l. — Ism. László István. Széphalom. 69. l. — Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 667—668. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 145. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 143. sz. — Az Est. 94. sz. — Laczkó Géza. U. o. 142. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 28. sz. — Lakatos László. Magyarors. 142. sz. — —ti. P. Lloyd. 142. reggeli sz. — 3. Harmónia. (Családi idill 3 felvonásban.) Magyar Színház 1932. okt. 7. Könyvalakban is: 128 l.

Babits Mihály. Színpad és irodalom. Nyugat. II. 256—258. l.

Balla Borisz. Egy korszak végén. Magyarság. 205. sz.

(F. S.) Az új Molnár. Társadalmunk. 26. sz.

Gaál Gábor. A «Csoda a hegyek közt» vagy az «Irók Árulása» mechanikájához. Korunk. 693—697. l.

Molnár Ferenc Budapesten. Esti Kurir. 137. sz.

Molnár Ferenc munkaközben. P. Napló. 138. sz.

Molnár István. Könny és vér. (Versek.) — Ism. vitéz Pölöskei János. Függetlenség. 174. sz.

Molnár Jenő. G. P. Molnár Jenő. Irodört. 181. l.

Molnár Sándor. Székelykereszturi. 1. Székelyszív. (Versek.) 80 l. és 2. Lélekvirágok. (Versek.) 80 l. — Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra. 91—92. l. — ifj. D. B. Élet. 48. l. — B. A. Magyarság. 24. sz. Ujs. 29. sz.

Mondy Miklós. Egy a szükséges. (Elbeszélések.) Rozsnyó. — Ism. M. Kultúra. 519. l.

Móra Ferenc. 1. Egy cár, akit várnak. (Regény.) 209 l. — Ism. P. Hirl. 242. sz. — Nógrády Zoltán. M. Kultúra. II. 541. l. — t. t. P. Lloyd. 279. esti sz. — Kemény István. M. Hirl. 247. sz. — 2. Házi különös orvosságok. Gyoma. — Isnak tsupán maga szükségére. m. Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 240. esti sz. — 3. Dióbél. Királyfi. (Regény.) Ism. — rt. — Napk. 139—140. l. — 4. Könnyes könyv. (Versek.) 197 l. — Ism. (—t) P. Lloyd. 90. esti sz. — 5. Arany koporsó. (Regény.) I.—II. k. 278., 345 l. — Ism. P. Berinkey Irma. Nyugat. I. 253—255. l. — Mérey Ferenc. Napk. 451—452. l. — Pitroff Pál. Kath. Szemle. 157—159. l. — Berényi László. Vasárnap. 37. l. — ügyi. Pásztortűz. 16. l. — Sümegh Lothár. Pannonh. Szemle. 191. l. — Müller Gyula. M. Kultúra. 37—38. l. — Sz—ó R. P. Napló. 91. sz. — T. J. Élet. 136. l. — Liliane Oláh. Nouvelle Revue de Hongrie. 871—872. l. Emlékkönyv Móra Ferenc 30 éves írói jubileumára. 64. l. — Ism. T. K. Irodört. 51. l.

Bosnyák Zoltán. Móra Ferenc és az antiszemitizmus. A cél. 156—159. l.

Illés Endre. A történelmi regény konjunktúrája. Nyugat. I. 369—370. l. (n. h.) Móra Ferenc beszél — életéről, haláláról. M. Hir. 211. sz.

Móra Ferenc regényt ír Katona Józsefről. M. Hirl. 257. sz.

Móricz Zsigmond. 1. A murányi kaland. (Vígjáték) Nemzeti Színház, 1933. febr. 24. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat. I. 372—375 l. — Rédey Tivadar. Napk. 304—305. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 202—203. l. — Berényi László. Vasárnap. 116—117. l. — ...yi. Pásztortűz. 154. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 18. k. 253—254. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 229. l. — Radványi Kálmán. Élet. 95. l. — Az író darabjáról. M. Színpad. 53—59. sz. — 2. Rokok. (Regény.) — Ism. Bajcsy-Zsilinszky Endre. Nyugat. I. 182—184. l. —

Gyergyai Albert. U. o. I. 243—246. l. — Hevesi András. U. o. I. 246—248. l. — Szenteleky Kornél. Kalangya. 212—214. l. — Szakáts László. Napk. 285—287. l. — O. Szabó Mihály. Debr. Szemle. 120. l. — Kovács László. Erd. Helikon. 134—135. l. — Hamvas H. Sándor. Korunk. 492—495. l. — Vita Zsigmond. Pásztortűz. 74—75. l. — Weis István. M. Szemle. 17. k. 401—404. l. — Müller Gyula. M. Kultúra. 327. l. — Nemz. Ujs. 81. sz. — Rónay György. Vasárnap. 416—417. l. — Dóczy Jenő. Magyarság. 41. sz. — Márai Sándor. Ujs. 62. sz. — R. L. M. Hirl. 75. sz. — 3. Forr a bor. (Regény.) 287 l. — Ism. O. Kárász. Nouvelle Revue de Hongrie 1932. jun. — Nyugat. I. 381. l. — 4. Derrière le dos de Dieu. Traduit par Ladislav Gara et Marcel Largeand. Paris. (1930) 224 l. — Ism. Ch. Horváth. Revue des Etudes Hongroises. 81—82. l.

Németh László. Móricz Zsigmond és az őseik. Tanu. 260—262. l.

Babits Mihály. Nyugat. I. 189—187. l. — *Gachot.* Nouvelle Revue de Hongrie. 1932. márc. — *Kádár Lehel.* Nemz. Ujs. 139. sz. — *Németh László.* Tanu. 238—239. l.

Gömbös, Hóman és Pakots esete Móricz Zs.-dal. Társadalmunk, 27. sz. Móricz Zsiga — a tilosban. Nemz. Ujs. 16. sz.

Morvay Gyula. Magamig ért sor. (Versek.) — Ism. Vass László. M. Írás. 264—267. l. — Babos Antal. Korunk. 777—780. l.

Moussong Piroksa. Félúton. (Versek.) 39 l. — Ism. Juhász Géza. Nyugat. I. 315—316. l. — Széphalom. 35. l. — Kovács József. Erd. Helikon. 70. l. — Forgács Antal. Korunk. 417. l. — Kelényi László. Független Szemle. 6. sz.

Munk Artúr. Hinterland. (Regény.) — Ism. Kázmér Ernő. Nyugat. II. 614. l. — (—m—) M. Hirl. 109. sz.

Murai Károly. G. P. Murai Károly. Irodőtört. 114. l. — 8 Órai Ujs. 47. sz. — P. Hirl. 47. sz.

Muraközy Gyula. Az ébredő föld. (Regény.) — Ism. Bodor Aladár. Prot. Szemle. 186—189. l. — (—s.) P. Napló. 41. sz. — th. Magyarság. 41. sz.

Murányi-Kovács Endre. Akik engem szeretnek. (Novellák.) 130 l. — Ism. d é b é. Független Szemle. 8. sz. — Ujs. 153. sz. — M. Hirl. 211. sz.

Muzsnay Kálmán. Fehér hullámok. (Költemények.) Dicsőszentmárton. 264 l.

Összeállította: KÖZCSEA SÁNDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Apponyi Albert, Dr. gróf,** emlékiratai. Második kötet. 1899—1906. M. T. Akadémia, N. 8-r. 212 l.
Magyar reneszansz írók. Kir. magy. Egyetemi nyomda. K. 8-r. 192 l.

II. Közérdekű művek.

- Hekler, Anton:** Ein neues Platonbildnis in Athen und die Platonstatue Silanions. (Ein Rekonstruktionsversuch.) Athén, 'Ακαδημία 'Αθηνών. N. 8-r. 80—88. l.
Jancsó Elemér, dr.: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai. Kolozsvár. N. 8-r. 16 l.
Kardos Tibor: A virtuális Magyarország. Szerző kiadása. K. 8-r. 16 l.
Kántor Lajos, dr.: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban. Kolozsvár. N. 8-r. 25 l.
Kertész János, dr.: A Habsburg irodalom bibliográfiája 1218—1934. Gergely R. 192 hasáb.
Veress Endre, dr.: A moldvai csángók származása és neve. Kolozsvár. N. 8-r. 38 l.

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI:

CSÁSZÁR ELEMÉR

1. HORVÁTH JÁNOS: Herczeg Ferenc. Második kiadás. 28 l. Ára 80 f.
2. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. Harmadik kiadás. 32 l. Ára 80 f.
3. GALAMB SÁNDOR: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből (1867—1892). 32 l. Ára 80 f.
4. CSÁSZÁR ELEMÉR: A Zalán futása. 24 l. Ára 80 f.
5. A XX. század magyar irodalma kritikákban. I. sorozat. Regények és elbeszélések. 64 l. Ára 1 P. 60 f.
6. SZABÓ RICHÁRD: Endrődi Sándor. 36 l. Ára 1 P.
7. KÉKY LAJOS: Gárdonyi Géza. 40 l. Ára 1 P. 20 f.
8. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János. Második kiadás. 23 l. Ára 80 f.
9. GÁLOS REZSŐ: Legrégibb bibliafordításunk. Második, átdolgozott kiadás. 40 l. Ára 80 f.
10. HARTMANN JÁNOS: Petőfi-tanulmányok. 52 l. Ára 1 P. 60 f.
11. VOINOVICH GÉZA: Gyulai Pál. 20 l. Ára 80 f.

* A Budapesten megjelent munkáknál a hely, az 1934-ben kiadottaknál az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölését elhagytuk.

12. GYÖRGY LAJOS: Az erdélyi magyarság szellemi élete. 80 l. Ára 2 P.
13. TÓTH BÉLA: A Kisfaludy-regék utánzatai. 24 l. Ára 80 f.
14. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János képzelete. 30 l. Ára 80 f.
15. WALDAPFEL JÓZSEF: Balassi költeményeinek kronológiája. 44 l. Ára 1 P. 20 f.
16. ANGYAL DÁVID: Kölcsey Ferenc. 36 l. Ára 1 P. 20 f.
17. SZERB ANTAL: A magyar újromantikus dráma. 32 l. 80 f.
18. GÁLOS REZSŐ: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. 76 l. 2 P.
19. SZINNYEI FERENC: Kisfaludy Károly. 44 l. 1 P. 20 f.
20. ZSIGMOND FERENC: Mikszáth Kálmán. 36 l. 1 P. 20 f.
21. PAPP FERENC: Kemény Zsigmond. 72 l. 1 P. 60 f.
22. ZSIGMOND FERENC: Jósika Miklós. 48 l. 1 P. 20 f.
23. FARKAS GYULA: Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete. 47 l. 1 P. 20 f.
24. KÉKY LAJOS: Vajda János. 32 l. Ára 1 P.
25. TRENCSENÝ KÁROLY: Arany János és az eposzi közvagy. 52 l. Ára 1 P. 40 f.
26. PAPP FERENC: Gyulai Pál és Pataki Emilia. 24 l. Ára 80 f.
27. BADICS FERENC: Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában. 24 l. Ára 80 f.
28. ANGYAL DÁVID: Gróf Széchenyi István. 21 l. Ára 80 f.
29. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése 30 l. Ára 80 f.
30. OLÁH GÁBOR: Csokonai. 28 l. Ára 80 f.
31. HORVÁTH CYRILL: Szent László-legendáink eredetéről. 60 l. Ára: 1 P. 60 f.
32. SPENEDER ANDOR: Csiky Gergely, a regényíró. 20 l. 80 f.
33. CSÁSZÁR ELEMÉR: Irodalmunk nemzeti jelleme. 20 l. Ára 80 f.
34. GYÖRGY LAJOS: A Genovéva-legenda és népkönyv története. 36 l. Ára 1 P.
35. CSÁSZÁR ELEMÉR: A középkori magyar vers ritmusa. 76 l. Ára 2 P.
36. SPENEDER ANDOR: Werner Gyula (1862—1926). 24 l. Ára 80 f.
37. GÁLOS REZSŐ: Mikos Kelemen törökországi levelei. 32 l. Ára 80 f.
38. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN: A magyar népszínmű bécsi gyökerei. 20 l. Ára 80 f.
39. ROMHÁNYI GYULA: A magyar politikai vigjáték fejlődése. 52 l. Ára 1 P.
40. CSENGERY JÁNOS: Vergilius a magyar költészetben. 36 l. Ára: 1 P. 20 f.
41. HAJAS BÉLA: Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka. 24 l. Ára 80 f.
42. WALDAPFEL IMRE: Gyöngyösi-dolgozatok. 32 l. Ára 80 f.
43. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany és utókor. 37 l. Ára 1 P.
44. HARASZTHY GYULA: Irodalomelméleti kérdések a múlt század második negyedében. 68 l. Ára 1 P. 60 f.
45. KARDOS TIBOR: Zrínyi a XVII. század világában. 28 l. Ára 80 f.
46. MOLNÁR PÁL: Berczik Árpád, a drámaíró. 64 l. Ára 1 P. 60 f.
47. GYÖRGY LAJOS: Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz 44 l. Ára 80 f.
48. KOZOCSA SÁNDOR: Az 1932-ik év Irodalomtörténeti munkássága. 54 l. Ára 1 P. 60 f.
49. SOLT S. Andor: A magyar dráma színpadi műformáinak kialakulása a XIX. század első harmadában. (Drámai irodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig.) 44 l. Ára 1 P. 20 f.
50. LUKÁCS GÁSPÁR: A magyar társadalmi dráma fejlődése. 66 l. Ára 1 P. 60 f.
51. ELEK OSZKÁR: A Karthausi és forrásai. 36 l. Ára 80 f.

PALLAS IROD. ÉS NYOMDAI R.-T. Budapest, V., Honvéd-u. 10.
(Felelős: Tiringner K.) — Távfeszélő: 20-5-67, 20-5-68, 20-5-69.

Az Irodalomtörténeti Közlemények előfizetési ára egy évre 10 P. Egy-egy füzet ára 3 P.